

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**TEK VE ÇİFT HECELİ FİLLERİN
TÜREME GÜCÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Nicolai TUFAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR

Ankara - 2003

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**TEK VE ÇİFT HECELİ FİİLLERİN
TÜREME GÜCÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Nicolai TUFAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR

Ankara - 2003

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TEK VE ÇİFT HECELİ FİİLLERİN TÜREME GÜCÜ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Hamza Zülfikar

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

ÖN SÖZ

Türkçenin üretken bir dil olduğu öteden beri savunulan bir gerçektir. Ancak bu gerçeği ispatlayan somut çalışmalar henüz ortaya konmamıştır. Türkçenin eklerini ve bunlardan yapılmış kelimeleri işleyen yayınlarda örnekler sınırlıdır. Bu tür çalışmalar, daha çok eklerin varlığını gösterir ve bilinen, ilk anda akla gelen yaygın ve sınırlı örneklerden oluşur. Bununla güdülen amaç, daha çok, eki ve bundan yapılmış kelimeyi tanıtmak, gramerin yazılmasına yardımcı olmaktır.

Eklerin zenginliğine ve türetme imkânlarının elverişliliğine rağmen Cumhuriyet dönemine kadar Türkçede türetme yolu kapalı kalmıştır. Osmanlıcanın ağır baskısı bu yolu tıkayan unsurlardan biridir. Osmanlıca kelimelerden yapılan türetmeleri gözden geçirirsek, Cumhuriyet döneminden önce Arapça ve Farsça köklere dayanan türetmelerin ne kadar yaygın olduğu görülebilir. Buradan Türklerin kelime türetmeye alışkın olduğu, böyle bir yeteneğe sahip olduğu anlamı da çıkarılabilir. Ne yazık ki bu gayret yabancı ekler ve köklerle sınırlı kalmıştır.

Türkçenin türetme yolunu açan Cumhuriyet sonrası çalışmalarla artık Osmanlıca kelimelerden değil de, Türkçe kelimelerden türetmeler yapılmaya başlanmış, zihniyet değişmiştir. Buna göre diyebiliriz ki, bilinçli olarak Türkçe kökenli kelimelerden yeni kelime ve terim türetmenin tarihinin 70 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Halbuki halk ağzında türetme işi canlıdır ve örnekleri çeşitlidir.

Geçen 70 yıl içinde türetilen kelime sayısı küçümsenmeyecek bir seviyededir. Ortaya çıkan bu zengin malzemenin hepsini burada ele almamız, yaptığımız bu yüksek lisans tezinin sınırlarını aşacağından konuya bir sınırlama getirdik ve fiilden türetilen kelimeleri konu olarak aldık. Tarihî metinlerde türetilmiş örneklerin sayısı sınırlıdır. Bunu göstermek için bazı temel eserler de taranmış ve örnekleri gösterilmiştir.

Çalışmamız Giriş, İnceleme ve Sonuç bölümlerden oluşmaktadır. Burada zamanımızın önemli bir bölümünü tablolar almıştır. Yaptığımız tabloların özelliğini ve amacını şöylece özetleyebilirim:

Karşılaştırmalı fiiller tablosu: Günümüzdeki Türkiye Türkçesinde tespit ettiğim tek ve çift heceli fiilleri ve bunların *Divanü Lügat-it-Türk*, *Nehcü'l-Feradis* ve *Kutadgu Bilig*'teki karşılıkları.

Tek ve çift heceli fiillerin aldığı ekler tablosu: Günümüzdeki Türkiye Türkçesinde var olan tek ve çift heceli fiiller ve onların fiilden isim yapmış şekilleri.

Zevkle ve seveerek yaptığım bu çalışmada bilgisayarın imkânlarından büyük ölçüde yararlandım ve araştırmacılar birer kaynak teşkil edecek sonuçlara ulaştım.

Bu çalışmayı bana vere ve yazdıklarımı sürekli denetleyen ve düzelten Hocam Prof. Dr. Hamza Zülfikar'a şükran borcumu bilhassa ifade etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	III
GİRİŞ	1
İNCELEME VE DEĞERLENDİRME	115
Fiiller	115
Ekler	121
TABLolar	126
Karşılaştırmalı fiiller tablosu	127
Tek ve çift heceli fiillerin aldığı ekler	186
SONUÇ.....	200
KAYNAKLAR	202

GİRİŞ

Türkçenin zengin bir dil olduğu ekleri ile isim ve fiil köklerine dayanılarak savunmuştur. Ancak Türkçenin ek varlığını ne olduğu buna dayanan türetmelerin ne düzeyde bulunduğu hakkında bir çalışma yoktur. Tahminlere ve bilinen somut örneklere dayanarak ortaya atılan bu görüşün ispatlanabilmesi için bütün örneklerin taranması, kurulu olduğu eklerin sınıflandırılması ve bazı istatistik sonuçlarla meselenin somut olarak konması gerekir.

Tarihî gelişim çizgisi içinde Türkçenin türetkenliğini işletilemediği görülür. Bu karşılık halk ağzı türetmedeki canlılığını sürdürmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla Cumhuriyet öncesi dönemde türetmeyle Arapça ve Farsça köklerden yeni kelimelerin türetilmesi anlaşılmış ve bu türetmeye aracı olan ekler de gene Arapçadan ve Farsçadan seçilmiştir. Türkçenin tercih edilmemesi Türkçe eklerden yararlanılmaması üzerinde düşünülecek, aydınlatılması gereken ayrı bir sorundur. Durum böyle olunca çalışmamız ancak Cumhuriyet dönemi ile sınırlı kamıştır. Çünkü türetmenin tarihi Cumhuriyetle başlamıştır. Halk ağzından da yararlanan bu dönemde türetmeler, daha çok doğal değil, yapay yolla sağlanmıştır.

Bilginlerce türetme işinin dört ana yol üzerinde olduğu görüşü hakimdir. Bunlar isimden isim, isimden fiil, fiilden fiil ve fiilden isimdir. Biz bir yüksek lisans tezi içinde konuya eğildiğimiz için fiilden isim yolu ile yetindik.

Çalışmamıza önce örnekleri derlemekle işi başladık ve her örnekteki eki değerlendirip ayırdık.

Kaynak olarak Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük*'ü esas alınmıştır. Elde ettiğimiz malzeme öteki kaynaklardan çıkardığımız fiillerle tamamlanmıştır.

Başvurduğumuz kaynaklardan biri de Türkçe gramerlerdir. Fiilden isim yapma ekleri konusunda bu kaynak arasında görüş farklılığı vardır. Bu görüşler arasında doğru olanları bulmak için bu konudaki eleştirileri okuduk. Çalışmamıza gramerlerdeki örnekleri de kattık.

Tezimizle ilgili olarak tarihî gramerler de gözden geçirilmiş. Fiiller ve bunların eklerle türetilmiş isim biçimleri araştırılmış, ancak Ahmet Cevdet Paşa, *Medhal-i Kavâ'id*¹; Ahmet Cevdet Paşa – Fuat Paşa, *Kavâ'id-i Osmaniyye*², Toparlı R., Çögenli M. S., Yanık N. H., *El-Kavânînü'l-küllîyye li-zabti'l-lügati't-Türkiyye*³, Hüseyin Cahit, *Türkçe Sarf ve Nahiv*⁴ gibi gramer çalışmalarında konumuzla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu eserlerde Türkçenin üretkenliği dile getirilmemiş, Türkçe ekleri ve fiil kökleri birlikte değerlendirilerek türetilmiş kelimeler üzerinde durulmamıştır. Türetmelerle ilgili düşüncelerin ortaya konduğu, lehte ve aleyhte yazıların yazılması Cumhuriyet dönemine rastlar.

Bu genel durumu gözler önüne serdikten sonra şimdi sırasıyla ekleri ele alalım ve bu eklerden yapılmış Türetmeleri değerlendirmeye sayılarını ortaya koymaya çalışalım

¹ Özkan, N., *Ahmet Cevdet Paşa, Medhal-i Kavâ'id*, TDK yay., Ankara, 2000.

² Özkan, N., *Ahmet Cevdet Paşa – Fuat Paşa, Kavâ'id-i Osmaniyye*, TDK yay., Ankara, 2000.

³ Toparlı R., Çögenli M. S., Yanık N. H., *El-Kavânînü'l-küllîyye li-zabti'l-lügati't-Türkiyye*, TDK yay., Ankara, 1999.

⁴ Prof. Dr. Leylâ Karahan, Dilek Ergönceç, *Hüseyin Cahit, Türkçe sarf ve nahiv*, TDK yay: 769, 2000

-A

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden -A eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ek hakkında şöyle diyor: “Bir heceli eylem köklerine gelir. ... Örnekler çeşitlidir: Ad, sıfat, belirteç olanlar da vardır. ... Bu ekle son yıllarda türetilen *süre*, *evre* (evirmek’ten) sözcükleri başarılı olmuştur.”⁵(192).

Muharrem Ergin bu ek hakkında şunları söylüyor: “İşlek olmayan, ancak bir, iki kelime bulunan bu ek de klişeleşerek sonradan fiilden isim yapma eki durumuna girmiş görünmektedir. Umumiyetle gerundium eki -a, -e’nin klişeleşmesi ile ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. *yar-a*, *sap-a*, *oy-a*, *öt-e* kelimelerinde bu ek vardır. Bunlardan *öt-e*, *sap-a* gibi misallerde gerundium menşei daha açıktır. Canlı olmayan, misallerde donup kalmış bulunan bu ek görülüyor ki umumiyetle yapılan nesne ve yeri ifade etmek için kullanılmıştır.”⁶(171-172)

Vecihe Hatiboğlu, isim, sıfat ve zarf kelimeleri kastederek:

“-a(-e) IV.1. eki, eylem kök veya gövdesine gelerek ad soylu sözcük kurar:” diyor ve şu örnekleri veriyor:

“**çala** (çal-a) bir an, kısa bir zaman, acele; benzeyen. Çala kalem yazı yazıyor; Çalakaşık çorba içiyor; Kızınız bir çala babasına benziyor vb. **dize** (diz-e) mısra, koşuk bir parçanın satırlarından her biri. **doğa** (doğ-a) tabiat, kendiliğinden yaratılmış varlıkların tümü, içyapı. **gece** (geç-e) tün, güneş battıktan sonra gün ağaruncaya kadar geçen zaman. **geçe** (geç-e, kiç-e) karşı yaka, karşı yön. **gele** (gel-e) tavla oyunda boşuna atılan zar, gelmesi istenen. **kese** (kes-e) kısa yol, kestirme yol. **koşa** (kol-a) aynı zamanda olan, eşit zamanlı, eşinzaman. **oya** (oy-a) iğne veya tığla yapılan dantel gibi elişi. **öte** (öt-e) geçilen, geçen, karşı yön, ileri, uzakça. **sapa** (sap-a) sapılarak gidilen yeri kolay gidilmeyen, yol üstünde olmayan. Orası bana sapa geliyor gibi. **süre** (sür-e) belirli zaman, müddet. **yara** (yar-a) vücutta yarılarak açılan yer, çıban, bere.”

⁵ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

⁶ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

“-a(-e) **IV.5.** ekiyle kalıplaşmış bazı sözcükler ad veya ilgeç olarak kullanılır.” deyip şu örnekleri veriyor: “ötesi (öt-e-si), buradan öte (öt-e), bizden yana (yan-a), size göre (gör-e), sizin ile (il-e), taşla (taş+il-e), evle (ev+il-e) vb.”⁷(17,18,19)

Haydar Ediskun bu eki şu açıklama ve örneklerle ele alıyor: “az işlertir...: **a) Eylem sonucu** ya da **eylem eseri** adlar: Yar-a, sür-e, oy-a... **b) Yer** adları: Çevir-e (= çevre)...”⁸(128)

Hamza Zülfikar⁹ ise dört ayrı –a eki tespit etmiştir: 1) İsimden fiil türeten (*boş-a-*, *harc-a-*, *kan-a-*, *kap-a-* gibi);(48) 2) İsim çekim eki olan(48); 3) Fiilden isim soylu kelimeler türeten(48); 4) İsimden isim türeten(49).

Zülfikar, fiilden isim soylu kelimeler türeten –a(-e) ekini kendi içinde şu gruplara ayırmıştır:

“1. Fiilden zarf kurar: *kal-a*, *geç-e*, *gül-e gül-e*, *koş-a koş-a*, *düş-e kalk-a* vb.

2. Esas fiil ile yeterlik, sürerlik ve yakınlık bildiren fiillerin arasında bir zarf-fiil eki olarak yer alır, birleşik fiiller kurar: *al-a-bil-*, *çık-a-gel-*, *bak-a-kal-*, *gide-dur-*, *düş-e-yaz-* vb.

3. Fiile gelir, istek kipinin çekimini sağlar: *bak-a-yım*, *bak-a-sın*, *bak-a* vb. çekim eki olduğu için terim türetmekte kullanılmaz.

4. Fiilden zarf türeten bu ek, zamanla bazı örneklerde kalıplaşmış, bir isim yapma eki durumuna girmiştir: *oya*, *yara*, *kese*, *öte*, *göre*, *gece* örnekleri yanında –a(-e) ekinin doğrudan isim türettiği eski ve yeni örnekler de vardır: *dize* (mısra), *evre* (<e-vire) (merhale, safha), *çevre* (<çevire) (muhit), *süre* (müddet) vb.

Ekin Anadolu ağızlarındaki örneklerinden birkaçı şunlardır:

döne (‘karşı ziyarette bulunma’ İzmit Kc., Ed.), *koşa* ‘binaların üstünde konan kalın yuvarlak mertek’ Dz., Ezc.) vb.” (48-49).

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(Kâmûs-ı Türki’ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Kâmûs-ı Türki’de bu ek aslında zarf-fiil ekidir ancak türettiği zarflar zamanla kalıplaşarak isim veya sıfat hâline gelmiştir: *ar-a*, *di-ye*, *eğ-e*, *say-a*, *ver-e*, *yar-a*.¹⁰(8)

⁷ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

⁸ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

⁹ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-A* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. İsim yapanlar: *çevr-e, diz-e, doğ-a, gec-e, gel-e, kes-e, oy-a, öt-e, sap-a, sür-e, yar-a, yay-a*.

b. Zarf yapanlar: *çala, göre, ortaklaşa, geçe, kala*.

Örnekleri tablolarda toplanmıştır.

¹⁰ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-AcAk

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden *-AcAk* eki üzerindeki çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan'a göre bu ek sadece sıfat yapımında kullanılır¹¹(196).

Muharrem Ergin bu ek hakkında "Partisip ekleri" bölümünde şu bilgiyi veriyor: "*açıl-acak (yol), görül-ecek (iş)* gibi geçici isimlerle *yak-acak, yi-y-ecek, iç-ecek, gel-ecek* "istikbal" gibi kalıcı isimlerde bu ek vardır."¹²(177).

Tahsin Banguoğlu bu ek hakkında şunları ifade ediyor:

"Daha yeni bir birleşik ek olan *-ecek* ile yapılmış gelecek sıfatfiilleri de *-dik* sıfatfiillerine benzer şekilde asıl işleyişlerinde daha çok eklerle uzatılmış olarak görülür. Ancak bunlar yalın halleriyle *-dik* sıfatfiillerinden daha geniş ölçüde sıfat ve ad olarak da kullanılır. *-ecek* sıfatları nesneyi fiille ilgili kılar: *içecek su oturacak yer söylenecek söz olmayacak iş* gibi. Fakat daha çok adlaşarak fiille ilgili her türlü nesneyi gösterirler: *yiyecek içecek yakacak alacak verecek gelecek* gibi. Bunların arasında mekân ve aygıt adları çoktur: *bakacak kavuracak yonacak sürtecek kesecek çekecek* gibi. Aygıt adları birleşik kelimelerle belirtilir ve çeşitlendiririz: *kâğıt keseceği ceviz kıracağı şişe açacağı* gibi."¹³(228-229)

Vecihe Hatiboğlu bu eki şu şekilde ifade ediyor:

"**-acak(-ecek) III.1** ekiyle kurulmuş sözcükler, ad olarak da kullanılır: Gelecek, göklerde; Bu kış yakacak sıkıntısı çekilmeyecek; Çekecek, çok defa alüminyumdan yapılır; Arabanın sileceği çalışmıyor; Giyeceğin kalmadı mı?; Yiyeceğimiz var, içeceğimiz yok vb."¹⁴(23)

Haydar Ediskun bu ek hakkına şunları söylüyor: "isim yapmada az işlek ektir; ... **Somut** adlar: Al-**acak** (=bir hesaptan kalma alınmamış para ya da başka bir şey), yak-**acak** (=yakılmaya yarayan şey), giy-**ecek**..."¹⁵(125)

Hamza Zülfikar, bu ekin fiilden isim soylu kelimeler türettiğini söyler: "*-acak(-ecek)* ekini almış biçimler sıfat olarak kalmazlar, gerektiğinde isim gibi

¹¹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

¹² Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

¹³ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

¹⁴ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

¹⁵ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

kullanılırlar, ‘mahrukāt’ karşılığı *yakacak*, ‘istikbal’ anlamında *gelecek*, otomobillerin camında kullanılan *silecek*, ayakkabıyı giymek için kullanılan *çekecek* bu tür kelimelerdendir.”¹⁶(50)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Anadolu Türkçesinin işlek “gelecek zaman” partisibidir. Bütün partisipler gibi geçici sıfat yapan bu ek, zamanla kalıcı isim ve sıfatlar da türetir hale gelmiştir. Yaptığı sıfatlarda *Fiil-(y)AcAK* anlamından çok, *Fiil-Il-AcAK* anlamı bulunur. Yani edilgen anlamda sıfatlar türetir. (örnek: *gül-ecek* ‘tuhaf, garip – yani *gülünecek*’). İşlek bir ek durumundadır: *gel-ecek*: (s). 1. Öndeki , ilerdeki. 2. Gelmesi beklenen. (i.) 1. Henüz gelmemiş, yaşanmamış olan zaman. 2. Yazılı olan şey, kader. 3. Gelme. *al-acak*: Borçlunun zimmetinde olan, alacaklının istediği şey. *ver-ecek*: borch. *ye-yecek*: (s.) Yenir, yenmeğe yakışır. (i.) Yenecek şey, azık, rızk. *geçin-ecek*: Yaşamak, hayatı sürdürmek için gerekli olan şey, gelir. *bürüncek* < *bürün-ecek*: 1. İpekböceği kozasının teli, ham ipek. 2. Böyle ipekten yapılmış ince bez.”¹⁷(10)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-AcAk* eki genel olarak üç ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. Fiillerin gelecek zamana bağlı olarak çekimi sağlayanlar: *gel-eceğ-im*, *bak-acak-sın*, *gül-ecek*.

b. Sıfat yapanlar: *yiyecek*, *içecek*, *yakacak*, *verecek*, *gelecek*, *alacak*.

c. İsim yapanlar: *aç-acak*, *al-acak*, *çal-acak*, *çek-ecek*, *çık-acak*, *çık-acak*, *çiz-ecek*, *di-y-ecek*, *del-ecek*, *ek-ecek*, *gel-ecek*, *giy-ecek*, *iç-ecek*, *kır-acak*, *koy-acak*, *ol-acak*, *otur-acak*, *sal-acak*, *sık-acak*, *sil-ecek*, *tut-acak*, *ver-ecek*, *yak-acak*, *yi-y-ecek*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹⁶ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

¹⁷ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-Aç

Fiilden isim yapan yapım eklerinden -Aç eki üzerinde ortaya konmuş olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan¹⁸ bu eki incelememektedir.

Tahsin Banguoğlu bu ekin çok eski ve köklü bir ek olduğunu söylüyor:

“Eski Türkçede canlı ve bir birleşik olması muhtemel –geç ekinden damak sesinin düşmesiyle meydana geldiği görülüyor (*açkaç, kıskaç*). Bu ek eski şekliyle ve anlatımları ile dilimizde canlı kalmış, hattâ bazan kelime eski ve yeni şekliyle yanyana yaşamıştır (*kıskaç X kıskaç*). Başlıca aygıt adlarında görülür: *tutaç dürteç tokaç dikeç bakaç gömeç gögeç > güveç* gibi.

Aynı ekin sıfatlar ve bu yoldan adlar da yapılmış olduğu görülür. Bunlar dilimizde nadirdirler (*güleç kımaç*).

Aygıt adları yapmada –eç zamanımızda özel bir canlılık göstermektedir. Yeni terimler arasında bu ekle yapılmış aygıt adları tutunuyor:

*sayaç = muaddit sarkaç = rakkas büyüteç = tertevsuz soğutaç = müberrit kaldıraç = manivelâ ayıraç = miyar üreteç = müvellit (générateur) gibi.*¹⁹(229)

Muharrem Ergin bu ekten fazla bahsetmiyor: “İşlek olmayan bir ektir. *gül-eç* kelimesinde bu ek vardır.”²⁰(174)

Örnek vermeyerek Haydar Ediskun bu eki az işlek eklerin arasında zikrediyor²¹(129).

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şöyle yazıyor: “Fiilden isim, sıfat yapar. *güleç, tıkaç* örneklerinde yaşayan bu eke Cumhuriyet döneminde işleklik kazandırılmış, ‘vetire’ karşılığı *süreç* bu ek ile türetilmiştir. (bk. –c.)”²² (51)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan -Aç eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *ak-aç, ayır-aç, bak-aç, dik-eç, doğ-aç, dokun-aç, dön-*

¹⁸ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

¹⁹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

²⁰ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

²¹ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

²² Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

eç, döv-eç, dur-aç, düz-eç, em-eç, gül-eç, in-eç, kaldır-aç, kay-aç, kır-aç, koş-aç, öv-eç, sark-aç, say-aç, sür-eç, tık-aç, tut-aç, üret-eç, vur-aç.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

-AGAn

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden *-AGAn* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan²³ bu ekten bahsetmemektedir.

Muharrem Ergin bu eki şöyle anlatıyor:

“Türkçede eskiden beri görülen bu ek de işlek olmayan eklerden biridir. Fonksiyon bakımından *-ğan, -gen, -kan, -ken*’e benzer. Yaptığı isimler aşırı ve devamlı yapan veya olanı karşılar. Bugün ancak birkaç misali vardır: *ol-ağan, yat-ağan, vur-ağan, kes-eğan, gez-eğan* gibi.

Ek tabîî eskiden *-ağan, -egen* şeklinde idi. *ğ* ve *g*’nin yumuşayarak *ğ* (*ği*) ve *ğ* (*y*)’ye çevrilmesi son zamanlarda olmuştur.”²⁴(169)

Tahsin Banguoğlu, bu ekin, birleşik bir ek yapısında olduğunu savunuyor:

“Bu ek fiilden *-ge->-e-* berkitme fiillerinin (*tıkamak dolamak*) eski bir *-gen* sıfatfulinden erkenden kopmuş bir birleşik ek olmalıdır (*tep-ge-gen > tep-egen*). Belki elimizdeki en eski örneği *Kapagan Kagan*’ın adıdır. Aslında bunlar fiilden *berkitme sıfatları* (adjectif intensif) anlımını korumuşlardır:

tepegen ivegen kaçagan yatagan olagan sıçagan gezegegen bişegen küsegegen çalagan gelegegen gibi.

Bu sıfatlardan bir takımı aynı zamanda bir nesneye ad olmuştur (*yatagan küsegegen*). Kimisini de yalnız ad olmuş olarak tanırız:

buragan kesegen süregegen kayagan uragan gibi.

... Canlılığını ve özel anlatımını korumuş olan *-egen* eki terimlerin yapımında işe yarayacaktır:

gezegegen = seyyare durağan = sabite olağanüstü = fevkalâde gibi.”²⁵(129-130)

Vecihe Hatiboğlu bu ek hakkında şunları diyor:

²³ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

²⁴ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

²⁵ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

“-ağan (-eğen) eki ‘kolaylık, alışkanlık, elverişlilik’ kavramları veren birleşik bir ektir. Ekin ‘-gan/-gen’ parçası ortaç ektir. ‘-a-/-e-’ parçası ise, ‘istek’ kipi kuran ekle aynıdır.

Bu ek, eylem kök veya gövdesine gelerek genellikle sıfat kurar.”²⁶(23). Vecihe Hatiboğlu’nun verdiği tüm örnekler sıfattır.

Hamza Zülfikar bu ekin, birleşik bir ek yapısında olduğundan bahsediyor. “Eski biçimleri az olan bu ek, Cumhuriyet döneminde Anadolu ağızlarındaki örnekleriyle işleklik kazanmıştır.”²⁷(52)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(Kâmûs-ı Türki’ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Bu ek, *-Gan* ve *-(y)An* ekinin bazı kullanışları ile paralellik göstermektedir. Bu üç ekin birbiriyle ilgileri ve etimolojileri müstakil bir araştırma ile belirleninceye kadar, değişik başlıklar altında incelenmeleri tabiidir. *-AĞAn* ekinin kullanış sıklığı, diğer ikisine göre daha azdır: alet ismi: *yat-ağan*: Yaralayıcı silahlardan pek uzun bıçak; hayvan ismi: *göç-eğen*: 1. Tavşan yavrusu. 2. Benekli tavşan. 3. Kır sansarı; Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat: *kay-ağan*: (i.) Yapraklı, yanı tabakalara ayrılmış bir cins taş, döşeme için ve yazı yerine kullanılır. (s.) Üzerinde kolay şekilde kayılan. *küs-eğen*: (i.) Mimoza cinsinden bir ağaç. (s.) Alınan, havadan nem kapan, çabuk küsen.”²⁸(11)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-AGAn* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. Sıfat yapanlar: *artağın, olağın, durağın, pişegen, akagan, küseğın, güleğın, göreğın*.

b. İsim yapanlar: *gel-eğın, gez-egen, ur-ağın*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

²⁶ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

²⁷ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

²⁸ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, *(Kâmûs-ı Türki’ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-Ak

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden *-Ak* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu eki *-(e)k* olarak vermektedir. Anlam itibariyle bu ekle türetilmiş kelimeler: 1) yer adı: *konak, yatak, sığınak, tapınak*; 2) aygıt adı: *tarak, kürek, kapak, kuşak* görevi taşımaktadır. Ayrıca bu ekle türetilmiş pek çok sıfat da vardır, onları isimlerden ayırmak bazen güç olduğunu belirtir²⁹.(183-184)

Muharrem Ergin bu hususta şunları aktarıyor: “Bu ek de eskiden beri işlek olan ve bir çok misalleri bulunan bir ektir. Yaptığı isimler fiilin gösterdiği hareketi çokça yapanı, olanı, yapılanı; o hareketin yapıldığı yeri, âleti; o hareketle yapılan şeyi; hasılı fiilin tesirinde kalan çeşitli nesnelere karşılar: *dön-ek, ürk-ek, kork-ak, kaç-ak, at-ak, yed-ek, kon-ak, yat-ak, dur-ak, tapın-ak, barın-ak, bat-ak, bıç-ak, kay-ak, kes-ek, sanc-ak (<sanç-ak), saç-ak, sür-ek, sayan-ak, dokun-ak, okun-ak* gibi.”³⁰(167)

Tahsin Banguoğlu bu ek hakkında şunları aktarıyor:

“Bu da fiilden *-ge->-e-* fiillerinin eski bir *-ik* sıfatfulinden kopmuş bir birleşik ek olmalıdır (*kaç-ga-k > kaç-gak > kaç-ak*). Zaten bu ekle yapılmış türlü anlamda sıfatlar ve adlardan birçoğu Eski Türkçeden dilimize damak seslerini düşürerek gelmişlerdir:

... *kürgek > kürek orgak > orak kapgak > kapak yapurgak > yaprak eşkek > eşek* gibi.

... *-ek* adları yer yer terim değeri kazanmışlardır ve yani örnek olmaktadır:

ölçek = mikiyas dayanak = mesnet uçak = tayyare tapınak = mabet çarpak = sathı mail başvurağı = merci çıkak = mahreç gibi.

Bu ek mekân be aygıt adlarında yeterince değerlendirilmiş değildir.

Fiilden *-ek* adlarını isimden *-ek* adlarıyla (*başak benek*) ve *e a* ile biten fiil tabanlarının *-ik* sıfatfiilleriyle (*işle-k buna-k kıpırda-k erse-k dola-k*) karıştırmamalı.”³¹(230-231)

²⁹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

³⁰ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

³¹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

Vecihe Hatiboğlu bu ek hakkında şunları aktarıyor: “-k (-ak, -ek) I. 1. eki genellikle eylem kök veya gövdesinden ad soylu sözcük kurar: **adak, akak, atak, barınak, bataak, bıçak, budak, bunak, çatak...**”³²(78-80).

Haydar Ediskun bu eki şöyle tanımlar: “çok işlektir.... **a) Alet** adları: Tara-k, bıç-(a)k, ölç-(e)k, kapa-k, tekerle-k, küre-k, ele-k... **b) Yer** adları: Yayla-k, kışla-k, sığın-(a)k, kon-(a)k, dur-(a)k, kavuş-(a)k, yat-(a)k (= hırsız yatağı) tapın-(a)k, kayna-k... **c) Eşya** adları: Saç-(a)k (=perdenin saçağı), sanç-(a)k (=sançmak saptamak demektir), tat-(a)k, döşe-k... **ç) Eylem** adları: Sür-(e)k... **d) Soyut** adlar: Dile-k, iste-k, belle-k...”³³(127-128)

Çalışmamızda *tara-k, iste-k, kapa-k* gibi sadece -k eki ile oluşturulmuş isimler Ediskun’dan farklı -Ak ekiyle değil -k eki aracılığı ile yapıldığını düşünüyoruz.

Hamza Zülfikar, bu ekin, genellikle sıfat türetmeye elverişli bir ek olduğunu söyler. Çoğu sıfat olan örnekleri olan bu ek, *konak, barınak, sığınak, ölçek, sürek, uçak* biçiminde isimlerini de bulabileceğimiz ifade ediyor.³⁴(53-54)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımını hakkında şunları söylüyor: “Çok işlek bir ektir. (Açıklama için -(y)IK ekine bakınız.) Geçişsiz tek hecelilerde isim (yer ismi) *dur-ak, kon-ak, sak-ak < sark-ak, yat-ak*. Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat: *bat-ak*. Geçişsiz çok hecelilerde isim: (hayvan ismi): *cırtla-k, karabat-ak, kocal-ak, pırla-k*. (hastalık ismi): *yelpe-k*: Solugan hastalığının pek şiddetlisi, nefes darlığı. (yer ismi): *yavşak < kavuş-ak, kayna-k, tüne-k*. (nesne ismi): *biti-k, dire-k, otur-ak*. (mana ismi): *acı-k, dokun-ak, öde-k, şapla-k*. Geçişsiz çok hecelilerde isim-sıfat: *burtla-k, çatla-k, çürü-k, ışı-k, inci-k, kıkırda-k, oyna-k, patla-k, soğu-k, susa-k, yıldıra-k, yürü-k, zırla-k*. Geçişsiz çok hecelilerde isim-sıfat-zart: *eksi-k, gevre-k, ira-k, uza-k*. Geçişli tek hecelilerde isim: (alet ismi): *bıç-ak, devrek < devir-ek*. (organ ismi): *ayak < ad-ak, dudak < tut-ak*. (diğer isimler): *ar-k, bucaak < bıç-ak, çek-ek, gör-ek, kes-ek, ör-ek, saç-ak, sav-ak, sor-ak, sür-ek, yum-ak*. Geçişli tek hecelilerde isim-sıfat: *çet-ak, ölç-ek*. Geçişli tek hecelilerde isim: (alet ismi):

³² Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

³³ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

³⁴ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

daya-k, ele-k, küre-k, ora-k, tara-k, yala-k. (diğer isimler): *ada-k, beze-k, buda-k, bula-k, dile-k, dola-k, döse-k, iste-k, koru-k, kuşa-k, sırtı-k, solu-k, tanı-k, tara-k.* Geçişli çok hecelilerde isim-sıfat: *sula-k, yuvarla-k.*³⁵(65-72)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-Ak* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. Sıfat yapanlar: *kaçak, bitek, susak, batak, pişek, sürek, korkak, dönek, ürkek, akak.*

b. İsim yapanlar: *ak-ak, at-ak, ban-ak, bas-ak, bat-ak, bez-ek, bin-ek, boğ-ak, bul-ak, çap-ak, çat-ak, çek-ek, çel-ek, çık-an, çık-ak, çim-ek, çök-ek, dal-ak, din-ek, dön-ek, dur-ak, geç-ek, güd-ek, in-ak, kaç-ak, kal-ak, kay-ak, kez-ek, kıy-ak, kon-ak, kork-ak, koy-ak, otur-ak, ölç-ek, ör-ek, piş-ek, saç-ak, sap-ak, sar-ak, sav-ak, sığın-ak, sız-ak, siy-ek, sun-ak, sür-ek, süz-ek, takın-ak, tut-ak, uç-ak, uy-ak, ürk-ek, yan-ak, yar-ak, yat-ak, yed-ek, yun-ak, yut-ak.*

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

³⁵ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-AlAk

Fiilden isim ve sıfat yapan yapım eklerden *-AlAk* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan³⁶ bu ekten bahsetmemektedir.

Muharrem Ergin bu eki şöyle tarif etti: “İşlek olmayan eklerden biridir. *yat-alak* misalinde bu ek vardır.”³⁷(175).

Vecihe Hatiboğlu, bu ekin sadece isme gelebildiğini savunuyor³⁸(25).

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim ve sıfat yapma ekidir. Bu ek, fiilden fiil yapan *-ala(-ele)* ekine *-k* sıfat yapma eki getirilerek oluşmuştur.”³⁹(55-56)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki’de* kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Hamza Zülfikar’ın belirttiği gibi, birleşik bir ek olmalıdır. *-(A)IA-*tekrarlama fiilleri yapan ek ile *-(A)K* fiilden isim yapan ekin birleşmesinden meydana gelmiştir. İşlek bir ek değildir... sadece bir tek örnekte [*yat-alak*] geçişsiz tek heceli fiile eklenmiş ve sıfat yapmıştır.”⁴⁰(12-13)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-AlAk* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

- a. Sıfat yapanlar: *yatalak, asalak.*
- b. İsim yapanlar: *as-alak, çök-elek, del-ecek, gez-elek, yap-alak, yat-alak.*

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

³⁶ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

³⁷ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

³⁸ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

³⁹ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

⁴⁰ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-Am

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-Am* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan⁴¹ bu ekten bahsetmemektedir.

Tahsin Banguoğlu, bu ekin varlığını şöyle açıklıyor:

“Belki *-ge-* > *-e-* ile uzatılmış bir berkitme fiilinden yapılmış bir *-im* isminden kopma bir birleşiktir. (*dol-a-m* > *dol-am*). Az örnekler bırakmıştır:

tutam kuram buram gerem koşam yordam ortam görkem gibi.

Bu işlek olmayan *-em* ekin *-im* eki anlatımından başka bir şey getirmediği görülür. Bununla birlikte *-em* ekiyle de yeni kelimeler denenmiştir. (*dönem* = *devre kuram* = *nazariye*).”⁴²(233)

Anlaşılan Tahsin Banguoğlu da bu eki yeni kelime türetimi için uygun olmadığı kanısındadır.

Vecihe Hatiboğlu⁴³ bu ekten bahsetmemektedir.

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim yapar: *tutam*. Cumhuriyetten sonra bu ekten ‘devre’ anlamında yapılan *dönem* tutunmuş bir örnektir. Bunun gibi, aynı dönemde ‘nazariye’ anlamında *kuram* (Fr. *théorie*) kelimesini de bulmaktayız.”⁴⁴(56)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımını hakkında şunları söylüyor: “Bu ek, şekil ve fonksiyon bakımından *-(I)m* ekine benzemektedir. Ancak, çok bol örneği olan *-(I)m* eki, ünsüzle biten fiillere geniş ünlü ile (A) değil, dar ünlü (I) ile bağlanmaktadır. Örnek olarak, *-(I)m* eki *tut-* fiiline *tut-um* şeklinde gelirken, söz konusu ekimiz *tut-am* şeklinde gelmektedir. Bu da iki ayrı ek halinde alınmalarını gerektirmiştir. A. Geçişli tek hecelilerde isi: *tut-am*: 1. Tutacak yer,

⁴¹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

⁴² Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

⁴³ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

⁴⁴ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

kulp, kabza. 2. Bir kerede ve birden tutulacak miktar. 3. Bir avuç içi dolu olan. 4. Tavır, hal gidiş, seyir.”⁴⁵(14)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-Am* eki fiilden isim yapma görevinde kullanılmıştır: *biç-em, diz-em, dol-am, dön-em, düz-em, kur-am, tut-am*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

⁴⁵ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-AmAk

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-AmAk* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekin örneklerinin az olduğunu söylüyor. Ona göre “ekler, köklere kalıplaşmış ve işlek olmamıştır.”⁴⁶(179)

Muharrem Ergin bu eki bir tek cümle ile açıklıyor: “İşlek olmayan eklerden biridir. *kaç-amağ, tut-amağ, bas-amağ* kelimelerinde bu ek vardır.”⁴⁷(174)

Örnek vermeyerek Haydar Ediskun bu eki az işlek eklerin arasında zikrediyor⁴⁸(129).

Vecihe Hatiboğlu bu ek hakkında şu bilgileri veriyor:

“-**amak(-emek)** eki, eylem kökünden ad kuran birleşik bir ektir. Ekin birinci parçası, eylem kök veya gövdesine gelen ‘-a/e-’ ekidir. İkinci parçası ise genellikle eylemlilik, bazen de ad yapan ‘-mak/-mek’ ekidir:

basamak (bas-a-mak) yukarıya çıkmak veya aşağıya inmek için basılan üste üste sıralanmış tümseklerin her biri.

güdemek (güt-e-mek) okurken satırları izlemekte kullanılan gereç; eskiden mahalle mekteplerinde kullanılan bir türe değnek.

kaçamak (kaç-a-mak) sezdirilmeden yapılan, gözlerden kaçırılan iş; kolay hazırlanan mısır unundan yapılmış bir yemek.

tutamak (tut-a-mak) tutulan kulp, sap; vasıta; delil, ipucu.”⁴⁹(27)

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

“Bunun da bir berkitme fiilinden bir adfiilin kaynaşmış eklerinden geldiği farzedilebilir (*tık-a-mak > tık-amak*). Bu da oldukça verimli olmuş, türlü örnekler bırakmıştır. Mekân ve aygıt adları ve yalın adlar, fakat adfiiller değil.

basamak sekemek tutamak aşamak gezemek geçemek oturamak güdemek duramak kuramak koşamak kaçamak gibi.”⁵⁰(234)

⁴⁶ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

⁴⁷ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

⁴⁸ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

⁴⁹ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

⁵⁰ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim yapan bir ektir. Fiilden fiil yapan –a ekiyle –mak mastar ekinden oluşmuştur. *bas-*, *tut-* *kaç-* fiil köklerine gelerek *basamak*, *tutamak*, *kaçamak* biçiminde isimler türetir.”⁵¹(57)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “İşlek olmayan bir ektir: A. Geçişsiz tek hecelilerde isim: *bas-amak*: Merdiven ayağı. *kaç-amak*: 1. Kaçar gibi davranma. 2. İşe gitmeyiş. 3. Bahane, vesile, özür. 4. Kaçacak yer. 5. Otlaklarda hayvan sığınağı olan küçük ağıl. 6. Çobanların yaptıkları, haşlanmış mısır unundan bir tür yemek; B. Geçişli tek hecelilerde isim: *tut-amak*: 1. Tutulan yol, meslek, hal ve tavırda düzenlilik. 2. Tutacak kulp, sap.”⁵²(14)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan -*AmAk* eki fiilden isim yapma görevinde kullanılmıştır: *bas-amak*, *kaç-amak*, *tut-amak*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

⁵¹ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

⁵² Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-An

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden *-An* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan'a göre bu ek sıfat ve ortaç yapımında kullanılmaktadır. *Düzen, kıran, Yaradan* gibi türetmeler sıfat anlamından sıyrılarak adlaşmışlardır. Ayrıca *yılan, sıçan, aslan, tavşan* gibi kelimelerde kalıplaşmış bir *-en* sesinin varlığını iddia etmektedir.⁵³(194-195)

Muharrem Ergin bu ek hakkında "Partisip ekleri" bölümünde şu bilgiyi veriyor: "*başla-y-an, gül-en* gibi geçici isimlerle *düz-en, kır-an* gibi kalıcı isimlerde bu ek vardır."⁵⁴(176).

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

"Türkçede geniş kullanışı olan bu hal sıfatfiillerini (E.T. *-gen*) her fırsatta sıfat ve ad olarak (kılıcı adı) da kullanırız: *alan yazan gelen gören çalışan yaptıran bilinen* gibi.

Bunlardan isimleşmiş olanlar sabit sıfat ve adlar olurlar: *geçen kalan sevilen düven kıran kapan kalkan çapan tüten çağlayan* gibi."⁵⁵(234-235)

Vecihe Hatiboğlu bu ek konusunda şunları diyor:

"**-an (-en) I. 1.** ekiyle, eylem kök ya da gövdesinden geniş zaman akavramı veren ve çok defa sıfat, bazen de ad olarak kullanılan sözcük kurulur. Bu ek, 'ortaç eki' adını alır ve bu ekle kurulan örnekler çok kullanılır:

açan (aç-an) açmakta olan, açma işini yapan.

andıran (an-dır-an) benzeyen mümasil..."⁵⁶(28-29)

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: "Bu ek fiillerden isim ve sıfatlar türetir. *bakan* örneğinde kalıcı isim yapma eki olmuştur. *ağaçkakan, yaradan, çağlayan* örneklerinde de *-an* kalıplaşmıştır."⁵⁷(57-58)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin'in "*(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*" adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

⁵³ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

⁵⁴ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

⁵⁵ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

⁵⁶ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

⁵⁷ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*'de kullanımı hakkında şunları söylüyor: "Aslında "geniş zaman" partisibidir. Bu kullanımının dışında, kalıcı isim ve sıfatlar da yapmıştır. İşlek bir ektir. A. Geçişsiz tek hecelilerde isim: *bas-an*: Ağırılık kabus anlamındaki karabasan sözünde geçer. *çap-an*: Postacı, tatar, ulak. *dur-an*: 1. Kımıldamayan, hareketsiz. 2. Bulunan mevcut. *er-en*: Yetişen, ulaşan. *sark-an*: Hesaptan artan. *sıç-an*: Kemirici hayvan, fare. *toz-an*: Tozlu yer, havaya kalkan tozu çok olan yer. Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat: *kay-an*: (s.) Hızlı, süratli, şiddetli. (i.) Dağdan hızla inen sel suyu. Geçişsiz çok hecelilerde isim: *çağla-yan*: Köpürerek veya ses çıkararak akıtılan su, yapma şelale. *domal-an*: 1. Yer mantarı denilen bir cins mantar. 2. Yumru çıban, veba çıbanı. *kalk-an*: Eski savaşçılarda ok ve kılıca karşı öne tutulup korunmaya yarayan koruyucu alet. Geçişli tek hecelilerde isim: *döğ-en*: Harmanda ekini döğmeye yarayan altında çakmak taşları bulunan ve önüne koşulan hayvanla çekilen alet. *dön-en*: Üç yaşını geçen at ve deve gibi büyük ve iki yaşını geçen koyun, keçi gibi küçük hayvanlar için kullanılır. *düz-en*: 1. Yerleştirme, yerli yerine koyma. 2. Müzik aletlerinin kurulup güzel çalacak durumda olması. 3. Uydurma söz. *ger-en*: Kuruyunca çatlayan, balçıklı, ekime elverişsiz toprak. Geçişli tek heceli isim-sıfat: *geç-en*: (s.) 1. Akıp veya yürüyüp giden. 2. Uzanan veya akan, cereyan eden. 3. Geçmiş olan. (i.) Geçmiş olan zaman, hal, hadise. *kap-an*: (s.) Kapıcı, zor ve şiddet kullanarak alan. (i.) İçindeki yeme yaklaşan hayvanları tutan tuzak. Belli bir iş için oluşturulmuş yerin ismi: *böğürdel-en*: Düşmanı yandan vuran dış mevzi ve istihkam. *boğazla-yan*: Batakçı yeri. Hastalık ismi: *kalkır-an*: Saçkıran hastalığı. *kurut-an*: Hayvanların burnunda kemik oluşturarak ölmelerine yol açan bir hastalık. *saçkır-an*: Kılların düşmesine yol açan bir saç hastalığı. Hayvan ismi: *ağaçkak-an*: Ekseriya ağacın kabuğunu gagalayan uzun gagalı ve kargadan küçükçe kuş. *ağaçkes-en*: Kurtçukları daha çok gül fidanları üzerinde yaşayarak yaprakları bozan kara renkli bir böcek. Bitki ismi: *kalkı-yan (otu)*: Kulgan da denilen bir cins diken. *kargabük-en*: Hindistan'dan gelen kusturucu bir cins ceviz. *kargadel-en*: Son derece yumuşak kabuklu badem. Geçişli çok hecelilerde isim-sıfat: *karıştır-an*: (s.) 1. Birbirine karıştırıp altüst eden. 2. Arabozuculuk yapan. (i.) İki nehri birleşip karıştıkları yer, kavşak, koyar. *yarad-an*: Yoktan var eden, yaratıcı."⁵⁸(15-17)

⁵⁸ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-An* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. Sıfat yapanlar: *kalan, kayan, ayıran..*

b. İsim yapanlar: *aç-an, bak-an, böl-en, bük-en, çarp-an, çel-en, çevir-en, dal-an, düz-en, er-en, gel-en, ger-en, gir-en, göster-en, kalk-an(?), kay-an, kes-en, kır-an, ör-en, sap-an, ser-en, tap-an.*

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

-AnAk

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-AnAk* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekin son yıllarda sözcüklerin türemesine yaradığını belirtmiştir. Demek ki bu ekle türetilen sözcüklerin büyük bir bölümü Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmıştır: *gelenek, ödenek, ekenek..*⁵⁹(184-185)

Muharrem Ergin bu eki bir tek cümle ile açıklıyor: “İşlek olmayan eklerden biridir. *sağ-anak, boğ-anak, gör-enek, gel-enek, değ-enek(>değnek), yığ-anak (>yığınak)* kelimelerinde bu ek vardır.”⁶⁰(174)

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

“Bu birleşik ekin çözümlenmesi kolay görünmez. Bir miktar mekân ve aygıt adları, yalın adlar ve çeşitli adlar, bazı sıfatlar bırakmıştır. Düşmeli bir ektir: *ekenek biçenek kesenek görenek takanak deynek < degenek kapanak bakanak örnek < örenek* (Ermeniceden değil) *sağanak serpenek çağanak çapanak sığanak gezenek avanak* gibi.

-enek eki yazı dilimizde yeniden canlılık göstermiştir. Yine çeşitli anlatımlarda: *gelenek = an'ane yetenek = kabiliyet olanak = imkân tutanak = zabıt ödenek = tahsilat* gibi.”⁶¹(235)

Vecihe Hatiboğlu bu ek konusunda şunları aktarıyor:

“-**anak (-enek)** eki, ad ya da eylem kök veya gövdesine gelerek ad kuran, ‘-a-’, ve ‘-nak’ parçalarından oluşmuş birleşik bir ektir:

gelenek (gel-e-nek) eskiden beri süregelen âdetler, usuller.

görenek (gör-e-nek) atalardan veya aileden gelen alışılmış tutum ve yordam...”⁶²(30-31)

Örnek vermeyerek Haydar Ediskun bu eki az işlek eklerin arasında zikrediyor⁶³(129).

⁵⁹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

⁶⁰ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

⁶¹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

⁶² Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

⁶³ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Bu ek fiilden isim yapma ekidir. *kesenek, görenek, takanak* bu ekin yer aldığı yaygın örneklerdir.”⁶⁴(59)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Kamus-ı Türki’de fazla işlek olmayan bu ek, Türkiye Türkçesi ağızlarında daha yaygındır. Yani, yazı dilinden çok, ağızların malıdır: Geçişsiz tek hecelilerde isim: *çap-anak*: Kaçırılmış mal, kaçak mal. *değ-nek* < *değ-enek*: 1. Yürürken dayanacak ince sopa, baston. 2. Değnekle dövme, sopa, dayak, kötek. Geçişli tek hecelilerde isim: *duy-nak* < *duy-anak*: Duyma aleti. *gör-enek*: 1. İnsanların birbirlerine bakarak yaptıkları şey, adet usul, alışılmış olan ve yapılagelen iş, davranış. 2. Görgü, tecrübe, görgü ile kazanılan bilgi. *kas-nak* < *kas-anak*: 1. Kalbur ve tef şeylerin tahta çemberi. 2. Nakış işlemek için gergef yerine kumaş germeye yarayan tahtadan enli çember. 3. Bu çemberde kolayca işlenen nakış. *sağ-anak*: 1. Bir defada bolca yağıp geçen yağmur. 2. mec. Birden bire gelen şiddetli zarar ve ziyan”⁶⁵(18)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-AnAk* eki fiilden isim yapma görevinde kullanılmıştır: *bak-anak, biç-enek, boğ-anak, düz-enek, ek-enek, geç-enek, gel-enek, gör-enek, kes-enek, ol-anak, ört-enek, sağ-anak, seç-enek, tak-anak, tut-anak, yaz-anak, yet-enek*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

⁶⁴ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

⁶⁵ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-Av

Fiilden isim yapan yapım eklerinden -Av eki üzerinde üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.⁶⁶

Örnek vermeyerek Haydar Ediskun bu eki az işlek eklerin arasında zikrediyor⁶⁷(129).

Vecihe Hatiboğlu bu eki şu şekilde açıklıyor:

“-av (-ev) ekinin sonundaki ‘-v’ sesi başka bir sestən dönüşmüş görünmektedir. Özellikle ‘kaşığı’ gibi sözcüklerin ‘kaşav’ oluşu dikkat çekmektedir.

Anadolu ağızlarında ‘oklağı, balıklağı, yalagu’ biçimindeki sözcüklerin ‘oklava, balıklava, yalavu’ oluşu, iki ünlü arasındaki ‘-g-’ sesinin ‘-g->-ğ->-v-’ sesine dönüşünü açıklar.

Bu ekle kurulmuş sözcüklerin başlıcaları şunlardır:

görev (gör-ev) görülmesi gereken iş, vazife.

işlev (iş-le-v) iş görme yetisi.

ödev (öde-v) yapılması, ödenmesi gerekli olan, vecibe, vazife.

sınav (sına-v) sınama, yoklama, imtihan.

söylev (söy-le-v) nutuk, bir düşünceyi anlatmak için söylenen uzunca söz.

türev (tur-ev) türemiş, müştak.”⁶⁸(34)

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir:

“Bu ek fiilden isim türetir. Türkçeleştirme çalışmaları sırasında bu ekten yararlanmıştır. Ekin kaynağı ile ilgili olarak Kazan asıllı Abdullah Taymas’ın bir açıklaması aşağıda sunulmuştur:

Saylav, söylev, görev ödev. Bunlardan evvelki ikisi (*saylav, söylev*) Kazan lehçesinden alınmış ve yeni manalarla kullanılmaya başlanmıştır.

Sayın Millî Eğitim Bakanı dün Terim Komisyonunda söyledikleri nutkunda bu iki sözün Tatarca olduğunu, bunlara kıyasen yeni kelimeler yapılmayacağını, bu

⁶⁶ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

⁶⁷ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

⁶⁸ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

gibilerin daima münferit kalacağını söylediler. Halbuki bu böyle olmamıştır: Bunlara kıyasen *görev*, *ödev* yeni sözleri yapılmıştır. Mademki bu yola girilmiş, başlanılmış, bu kalıp üzerine 20, hattâ 200 yeni söz de pekâlâ yapılabilecek demektir.

Ancak böyle bir yeni söz yapabilmek için fiilin voyalle (sesli) ile nihayetlenmesi şarttır. Meselâ *aylav*'a kıyasen *bağlav*, *yağlav*, *yırlav* (*ırlav*), şeklinde yeni sözler yapılabildiği gibi, *söylev*'e uyarak *dilev*, *çilev* gibi türeme yeni sözler düzenlenebilir. *Ödev* de bu cümledendir. Ancak görmek'ten *görev* yapılamaz. Çünkü *gör-* fiil sesli ile değil, sessiz (conconne) ile bitmektedir. (Abdullah Taymas 6. *Türk Dili kurultayı*) 163. s.”⁶⁹(60-61)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin'in “(*Kâmûs-ı Türki'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki'*de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “-(*A*)*v*(*V*) < (*A*)*GU* Türkiye Türkçesinde “v” sesi olan bir ek olmadığı gibi, fonetik kurallarına göre çok heceli hiçbir kelime de “v” sesi ile bitmez. Ancak eskiden “G” sesini bulunduran bazı eklerle türetilen kelimelerin birkaçında, bu ses (yani “G”), Kıpçak şivelerinin karakterinde olduğu gibi “v”ye dönüşmüş ya da doğrudan doğruya Kıpçakçadan ödünçlenmiştir. Ünlülerin özelliğine göre, bazan –*av*, bazan –*AvI*, bazan da –*vA* şeklinde görülmektedir. Türkiye Türkçesinin malı olamayan bu ek, işlek değildir. Bu ek, Türkçede son zamanlarda yaygınlaştırılan –(*A*)*v* eki ile (*gör-ev*, *öde-v*, *sına-v* gibi) karıştırılmamalıdır. O –(*A*)*v* eki, Kıpçak lehçelerinin master eki olan –*GU*'dan gelmektedir. Kazan tatarcasından *saulav* ve *söylev* kelimeleri Türkçeye ödünçlenmiş, buna bakılarak hiçbir kurala uymadan yeni kelimeler türetilmiştir. Geçişli tek hecelilerde isim: *tak-av*. Geçişli çok hecelilerde isim: *okla-va* < *oklagu*, *yağla-vı* < *yağlağu*.”⁷⁰(117)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan –*Av* eki fiilden isim yapma görevinde kullanılmıştır: *gör-ev*, *öde-v*, *sına-v*, *söyle-v*

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

⁶⁹ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

⁷⁰ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-Ay

Güler Gülsevin bu ekten bahsetmiyor:

Vecihe Hatiboğlu: “+ay(+ey) eki, genellikle ad köküne gelerek, kökteki kavrama bağlı ad soylu sözcük kurar: **aday, dikey, düzey, güney, güzey, kolay, kuzey, yüzey**” ancak dipnotunda “Ad kökünden kurulan sözcükler örnek tutularak ‘ol-mak’ eyleminden ‘olay > ol-ay, hadise vaka’ sözcüğü türetilmiştir.” diye açıklama yapıyor(34).

Bu eki, yapısı ve karşıladığı görevleri açısından –Y ekine çok yakın buluyoruz.

-ç

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden -ç eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.⁷¹

Muharrem Ergin bu eki şöyle anlatıyor:

“Bu ek de eskiden beri görülen ve bugün bir çok misalleri bulunan bir ektir. Bunun da fonksiyonunda bir aşırılık ifadesi vardır. Yaptığı isimler yapını veya yapılanı veya hareket hâlini gösterir: *kışkan-ç, iğren-ç, korkun-ç, gülün-ç, inan-ç, sevin-ç, usan-ç* gibi.

Misallerden de anlaşılıyor ki bu ek ancak dönüşlü fiil köklerine getirilmektedir. Gerçi misallerin bir kısmında ekin getirilmiş görüldüğü dönüşlü fiil gövdesi kullanılmamakta ve fiil köküne -ç değil de -nç eki getirilmiş gibi bir durumla karşılaşmaktadır. Bu yüzden ek umumiyetle -nç olarak veya -ç ve -nç gibi çift şekilli olarak gösterilir. Fakat bu doğru değildir. Ekin -ç olduğu v'e -n-'nin dönüşlülük ekinde başka bir şey olmadığı muhakkaktır. Dönüşlü fiil şekli kullanılmayan misallerde be şekil ya kullanıştan düşmüş ve unutulmuştur veya kullanılmadığı halde dönüşlüsü kullanılan diğer misallere benzetilerek ortaya çıkmıştır. Bu çeşit isimlerin mânâsı da kökten değil, gövdeden türemiş olduklarını göstermektedir.”⁷²(170)

Vecihe Hatiboğlu bu eki kısaca şu şekilde anlatmıştır:

“-ç (-aç, -eç; -iç, -iç, -uç, -üç) I. 1. eki, eylem kök veya gövdesine gelerek ad kurar: **akaç, ayraç, bağlaç, boşaltaç, büyüteç, çekiç, dikeleç, doğaç, döneç, duraç, gömeç, gömüç, güleç, imleç, ineç, kaldıraç, kavraç, kaunaç, kındıraç, koşaç, kurutaç, sarkaç, sayaç, sıralaç, süreceç, tıkaç, toplaç, tutaç, tümleç, ulaç, umuç, üfleç, üreteç, yansıtac, yükselteç**”⁷³(42-44)

⁷¹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

⁷² Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

⁷³ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

Haydar Ediskun bu eki şu şekilde tanımlıyor: “az işlektir...: **a) Soyut** adlar: Sevin-ç, bilin-ç, inan-ç, usan-ç... **b) Eylem sonucu** adlar: Kazan-ç, basın-ç, diren-ç...”⁷⁴(128)

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim, sıfat yapar. İşlek bir ek değildir. Ancak terim yapmak amacıyla bu ekten yararlanılmıştır: ‘edavat’ gereç. ‘akımı toplayıp tek bir devreye veren araç’ anlamında *toplaç* (Fr. collecteur) terimi, *toplayıcı* (fiz.) biçiminde de kullanılmaktadır. Öte yandan dil bilgisi terimi olarak önerilmiş, ‘meful’ yerine *tümleç* vardır.”⁷⁵(76)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımını hakkında şunları söylüyor: “-(I)ç. Geçişli fiillerde özellikle alet ismi yapan bu ek, *gül-eç* örneğinde sıfat yapan -eç ekiyle karıştırılarak -Aç şeklinde düşünülmüş ve yanlış türetmelerde de kullanılmıştır. Oysa, aslında bu -(I)ç eki, -GIç eki ile paralellik göstermektedir. Fonetik bakımdan da -GIç ekinin ‘g’ sinin yutulması ile meydana gelmiş olmalıdır. Çoğunlukla ‘g’ ve ‘k’ ile biten fiillerden sonra görülmesi de bu fikri desteklemektedir. Geçişli tek heceli isim (alet ismi): *çek-iç*: Bir tarafı düz olup vurup çakmaya yarayan, diğer tarafı ise çatal şeklinde olup çivi çekmek vb. işler için kullanılan alet. *düğ-üç* < *döğ-üç*: Soğuk su ile sabunsuz olarak yıkanan çamaşırı döğdükleri tokmak, çamaşır tokmağı. *eğ-iç*: Yemiş koparmak için ağaç dalını tutup eğmeye yarayan ucu eğri değnek, ağaçtan kanca. Geçişli çok hecelilerde isim: *tıka-ç*: 1. Şişe vb.nin ağzını tıkamakta kullanılan bezden ve ağaçtan tıpa. 2. Eskiden işkence aletlerinden olarak suçluların ağızlarına tıkadıkları şey. *yama-ç*: Dağa yamanmış ve yapıştırılmış gibi bayır yer.”⁷⁶(24)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan -ç eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. Sıfat yapanlar: *korkunç*, *gülünç*

⁷⁴ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

⁷⁵ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

⁷⁶ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

b. İsim yapanlar: *çek-iç, dayan-ç, der-ç, edin-ç, eğ-iç, güven-ç, ilen-ç, inan-ç, kak-iç, kal-iç, kayna-ç, kazan-ç, kıskan-ç, özen-ç, tıka-ç, ula-ç, usan-ç, utan-ç, üşen-ç.*

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

-DİK

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden *-Dik* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan'a göre sıfat yapan bir ektir. İsim biçimde olanlar ise adlaşmıştır.⁷⁷(197-198).

Muharrem Ergin bu ek hakkında "Partisip ekleri" bölümünde şu bilgiyi veriyor: "*duyulma-dık (söz), gel-diğ-i (zaman)* gibi geçici isimlerle *bil-dik, yanı-dık* "ahbab" gibi kalıcı isimlerde bu ek vardır."⁷⁸(177).

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şu bilgi veriyor:

"Eski Türkçedeki *-dik* geçmiş sıfatfiilleri o işleştirmede dilimizde daha çok eklerle uzatılmış sıfatfiiller ve zarffiiller halinde görülür... Nadir olarak isimleşmiş olanları vardır:

bildik tanıdık güvendik (başkasına sırt veren) *doğurdık* (piç) *sündük* (miskin) *avunduk* (gebe) *sidik* < *siğdik saltık* (bırakılmış, serbest) *Taptuk Emre Saru Saltuk Sırpsındığı Bilmedik* gibi.

Bunlar olumsuz sıfatfiil şeklinde daha canlı görülür. Yaygın sıfat olarak kullanılanları, birleşiklerde kalmış olanları vardır:

olmadık ummadık beklenmedik görülmedik duyulmadık işitilmedik çıkmadık can er görmedik kız saçı bitmedik yetim gibi."⁷⁹(226)

Vecihe Hatiboğlu da bu ekin aslında ortaç yapımında kullanıldığını ancak türetilen bazı ortaçların ad olarak kullanıldığı fikri destekliyor⁸⁰.

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: "Fiillere gelir, isim ve sıfat yapar. *tanıdık, bildik, görülmedik* (olay), *olmadık* (iş), *çalınmadık* (kapı), *işitilmedik* (söz) örneklerinde görüldüğü gibi geçmiş zamana bağlı isim ve olumlu, olumsuz sıfatlar yapılmıştır. Örnekleri sayılıdır. Ekin isimleştiğini üzerine gelen durum ekleri ispatlar: *Yediklerin senin olsun gördüklerini anlat, Bildiklerini bir bir anlattı*. Bununla birlikte terim yapmakta bu ekten yararlanılamamıştır."⁸¹(81)

⁷⁷ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

⁷⁸ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

⁷⁹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

⁸⁰ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981 (sayfa 61).

⁸¹ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin'in “(*Kâmûs-ı Türki'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki'*de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Aslında geçmiş zaman partisibidir. Zamanla Oğuz lehşelerinde fiil kiplerinin çekiminde de kullanılan bu ek, diğer partisipler gibi kalıcı isim ve sıfatlar da türetmiştir. Öteki fiilden isim yapan eklerden ne belirgin farkı, olumsuz tabanlar üzerinde de türeme yapabilmesidir. Yalnız, olumsuz tabanlar üzerinde kullanıldığında, *-DİK*'tan çok *-mİş* anlamında isim ve sıfatlar türetirler. Geçişsiz tek hecelilerde isim: *si-dik*: Mesaneden dökülen su, çiş, idrar.”⁸²(26-27)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-Dik* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

- a. Sıfat yapanlar: *bildik, tanıdık, olmadık, görülmedik.*
 - b. İsim yapanlar: *bil-dik, çim-dik, güven-dik, tanı-dık, ye-dik.*
- Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

⁸² Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-GA

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-GA* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan, bu ekin hem isim hem de fiillere geldiğini söyler. Fiilden isim yapmada oldukça işlek bir ektir.⁸³(190)

Muharrem Ergin bu eki şöyle değerlendiriyor: “Bu ek de Türkçede eskiden beri görülen, eskiden çok kullanılan, fakat sonradan işlekliliğini kaybeden bir ektir. Bugün görülen misalleri fazla değildir. hareketi yapmanı, olanı veya yapılan nesnelere karşılıyan isimler yapar: *bil-ge, dal-ğa, yon-ğa, böl-ge, kavur-ğa, süpür-ge* gibi.”⁸⁴(168)

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

“Eki Türkçede oldukça yaygın şekilde ve türlü anlatımda adlar ve sıfatlar yapmış olan bu ekin daha eski bir *-ge-g* birleşiminden geldiğini sanıyoruz. (*tal-ga-g* > *dal-ga* gibi *bil-ge-g* > *bil-ge*). Bu ek dilimizde katı sesdeşlerden sonra damak sesini kaybetmiş görünür: *inçge* > *ince kıska* > *kısa yumurtga* > *yumurta* gibi.

Akıcı sesdeşlerden sonra ise bu damaksız korunmuştur: *tamga* > *damga kölige* > *gölge yoriga* > *yorga yonga soyka yuwga* > *yufka öwke* > *öfke tayga bölge karga çerge çavga kavga* (Farçada *gavgâ*) *burga* gibi.

Bu ekle çok heceli tabanlarda başlıca aygıt, organ, hayvan, bitki, yemek adları vardır: *sürünge götürge çevirge sürüpge kaburga omurga* < *oñurga çekirge sakırğa acırğa korungu kavurga kasırğa yedürge* gibi.

-ge adları anlatımı belirtilmiş olmaksızın terimlerleşmede de yani kelimeler halinde görülmektedir: *belge* = *vesika öreng* = *takrir bildirge* = *beyanname geğiştirge* = *tadil teklifi gösterge* = *müş'ire sömürge* = *müstemleke yörünge* = *mahrek* gibi.

Ancak –bazan de uydurma- isim tabanlarına *-ge* eki getirerek onları bu üretime mal etmek ana dili duygusundan mahrum olanların işidir: *imge* (image) = *hayal çizelge* = *cedvel genelge* = *tamim* gibi.

⁸³ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

⁸⁴ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

Yukarıda gösterdiğimiz gibi damak sesini kaybetmiş *-ge* isimlerinde bu ek fiil tabanına gelmiş bir *-e* (*kıs-a*) görüşündedir. Bunu fiilden zarf yapan *-e* ile karıştırmamalı (*göre*). Ancak bu *-e* ayrıca verimli olmadığı için bir ek sayılmaz. *-lek* adlarından son damak sesini düşüren kelimelerdeki (*kışla yayla*) *-le* eki isimden isim yapan ayrı bir ek olmadığı gibi.”⁸⁵(238)

Vecihe Hatiboğlu bu eki şu şekilde değerlendiriyor: “**-ga (-ge)** eylem kök ya da gövdesine gelerek ad kurar: dalga (dal-ga), duyarga (duy-ar-ga), oyulga (oy-u-l-ga), yonga (yon-ga); bilge (bil-ge), bölge (böl-ge), geçiştirge (değiştir-ge), dizge (diz-ge), gösterge (göster-ge), sömürge (sömür-ge), süpürge (süpür-ge), yönerge (yöner-ge), yürünge (yör-ü-n-ge) vb.”⁸⁶(63)

Haydar Ediskun bu eki şu şekilde değerlendiriyor:

“çok az işlek ektir...:

a) Alet adları: Süpür-ge, göster-ge...

b) Yer adları: Böl-ge...

c) Somut adlar: Yon-ga, dal-ga, bil-ge...”⁸⁷(129)

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiil kök ve gövdelerinden isim yapan bir ektir. Bu ek, genellikle son sesi yumuşak ünsüzlerden oluşan kelimelere getirilmiştir. Bu sebeple gramerler, ekin *-ka(-ke)* biçimini başlıkta göstermezler. Tarihî gelişme içinde *bilge* örneğinde *g* sesi korunurken aynı eki içeren *kıska* örneğinde sert ünsüzden sonra gelen ekin *k* ünsüzü düşürülmüştür ve kelime *kısa* biçimini almıştır.”⁸⁸(83)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “İşlek olmayan eklerdendir. Tarihi devirlerde bu ekle kurulmuş bazı kelimeler, Oğuz lehçelerinin bir özelliği olarak “yutulma”ya uğramış ve eki *-A* şekline gelmiştir: *kıs-a* < *kıs-ga* < *kıs-ka*, gibi. Geçişsiz tek hecelilerde isim: *dal-ga*: Deniz suyunun veya göl suyu gibi başka bir suyun rüzgarın tesiri ile oynayıp sallanması, köpürmesi. Geçişli çok hecelilerde isim: *süpür-ge*: Ortalık süpürecek

⁸⁵ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

⁸⁶ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

⁸⁷ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

⁸⁸ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

alet. Edilgen çatı üzerinde isim: *oyul-ga*: Parçaları tutturmak için geçici ve seyrek dikiş, teyel.”⁸⁹(28-29)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-GA* eki isim yapma görevinde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri şöyledir: *bil-ge*, *böl-ge*, *çiz-ge*, *çökel-ge*, *dal-ga*, *diz-ge*, *er-ke*, *genel-ge*, *göster-ge*, *kar-ga(?)*, *ör-ge*, *soy-ka*, *sömür-ge*, *tep-ke*, *yala-ka*, *yon-ga*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

⁸⁹ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-gAç

Fiilden isim yapan yapım eklerinden -GAç eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan'a göre bu ek, az işlektir. Türettiği isimler genellikle aygıt adıdır: *süzgeç, kıskaç, yüzgeç, dalgıç baskıç, patlangıç*.⁹⁰(192)

Muharrem Ergin bu ek şöyle değerlendiriyor: "Eskiden beri görülen, fakat işlek olmayan bu ek de -gıç, -giç, -ğuç, -güç ekinin bir eşidir. Fonksiyonu aynidir ve onun gibi ancak birkaç misalde görülür: *süz-geç, yüz-geç* –yüzme-, *kıs-kaç* gibi."⁹¹(169)

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

"Fiile ek –eç bahsinde belirttiğimiz gibi –geç eki Eski Türkçeden beri başlıca aygıt adları ve berkitme sıfatları yapmıştır. Damak sesini düşürmüş şeklinin yanı başında bu eski şekil de canlı kaldığından onları iki ayrı ek gibi gösteriyoruz. Aslında bu ek fiile ek –ge'nin –eç küçültme ekiyle uzatılmışı olabilir:

a. Çoğu aygıt adları olan adlar yapar: *kıskaç süzgeç tepgeç burgaç yülgeç < yülüsilgeç angaç oturgaç yastangaç salıngaç > salıncak çevirgeç dayangaç ilgeç ve dolangaç yengeç* gibi.

Bunlardan kimisinin –güç ekiyle yapılmış değişiklikleri, veya benzerleri de vardır: *süzgüç oturguç silgiç tepkiç yülgüç yangıç yüzgüç* gibi."⁹²(239)

Vecihe Hatiboğlu bu ek şu şekilde değerlendiriyor: "**-gaç (-geç; -kaç, -keç)** eki, eylem kök ya da gövdesine getirilerek ad kurulur: **burgaç, çevirgeç, dayangaç, değıştirgeç, düzengeç, ilgeç, kıskaç, oturgaç, patlangaç, solungaç, süzgeç, tutagaç, utangaç, üşengeç, yüzgeç**."⁹³(63-64)

Haydar Ediskun bu eki şu şekilde anlatıyor: "çok az işlektir...: **a) Alet** adları: **Kıs-kaç, süz-geç, yüz-geç** (= balıkların kanadı)..."⁹⁴(128)

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: "Fiilden isim yapan bir ektir. *üzgeç, kıskaç, süzgeç* gibi sözler ekin yer aldığı yaygın örneklerdir.

⁹⁰ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

⁹¹ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

⁹² Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

⁹³ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

⁹⁴ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

Genellikle tek heceli fiil köklerine gelen bu ekin çatı eki almış fiil gövdelerine de geldiği görülür. *utangaç, üşengeç, solungaç, çevirgeç, değiştirgeç* örneklerinde görüldüğü gibi ek dönüşlü çatı eki üzerine gelmiştir.”⁹⁵(63)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Bazı eserlerde –*Gıç* ekiyle bir sayılan bu ek, az işlektir. Alet ismi yaparken –*Gıç* ekine benziyor görünen bu şekil, diğer kullanılışları ve özellikleri bakımından farklılık göstermektedir: Geçişli tek hecelilerde isim (alet ismi): *kıs-kaç*: Açılıp kapanan eğreti merdiven. *süz-geç*: 1. Sıvıları geçirip tortularını ve posasını tutmaya yarayan çeşitleri olan delikli kap. 2. İçine yabancı madde girmemesi için tulumba vb. boruların uçlarına takılan borunun çapının iki katı alet. *üz-geç*: Çekilip alınan ip merdiven. Dönüşlü çatı üzerinde isim (alet ismi): *dayan-gaç*: Oturulan yerde dayanmaya yarayan kısa değnek. *yasdan-gaç*: Dayanacak şey, yastık vb.”⁹⁶(29-30)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan -*GAç* eki fiilden isim yapma görevinde kullanılmıştır: *bur-gaç, çevir-geç, del-geç, er-keç, il-geç, kıs-kaç, pişir-geç, püskür-geç, süz-geç, yüz-geç*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

⁹⁵ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

⁹⁶ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-gAn

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden *-GAn* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan'a göre bu ek, sadece iki heceli fiil kök ve gövdelerine gelir, daha çok fiilden sıfat yapımında kullanılır.⁹⁷(188) Tespitlerimize göre bu büyük ölçüde doğrudur: *et-ken, ısır-gan, koru-gan, kur-gan, özen-gen, saldır-gan, sömür-gen, ur-gan* gibi sözcükler dışında isimlere rastlamadık. Tahir Nejat Gencan, *-gen* ekiyle türetilen yeni (Cumhuriyet dönemi) sözcüklerden bahsederken *gezegen* kelimesi zikrediyor, ancak bu kelimenin *-egen* ekiyle türetildiğini düşüncesindeyiz.

Muharrem Ergin bu ek hakkında şöyle diyor:

“Bu ek de eskiden beri kullanılan ve bugün işlek olarak bir çok misalde görülen bir ektir. Tek heceli fiillere getirilmez. Ancak birden fazla heceli fiillerden, yani umumiyetle gövdelerden isim yapar. Fonksiyonunda kuvvetli bir aşırılık mânâsı vardır. Teşkil ettiği isimler çok yapan ve olanı ifade eder: *alın-ğan, sıkıl-ğan, sokül-ğan, yapış-kan, sırt-kan, unut-kan, giriş-ken* gibi.

Bu ekin fonksiyonu *-an, -en (alın-an, çekin-en)* partisip ekinin fonksiyonunun mânâ bakımından kuvvetlisidir. *-an, -en* partisip eki Eski Türkçede *-ğan, -gen* şeklinde idi. Mânâ yakınlığı ile birlikte bu eski şekil yakınlığına da kapılarak partisip eki ile bu ek birbirine karıştırılmamalıdır. Aradaki mânâ farkı yanında bu ekin *-ğan, -gen* partisio ekinden farklı olarak aslında *k, k'*li olduğunu, Batı Türkçesinde partisip ekinin *g* ve *g'*nın düşmesi ile *-an, -en* şekline geçtiğini unutmamak lâzımdır.

Ekin Batı Türkçesine, dediğimiz gibi, tek heceli fiillerden isim yapmadığını görüyoruz. Fakat çok nadir olarak buna aykırı misallerle de karşılaşmaktayız: *ergenlik* kelimesindeki *er-gen* gibi. Bunlar eskiden kalmış ve klişeleşmiş şekiller olmalıdır.”⁹⁸(168-169).

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

“Eski Türkçe *-gen* hal sıfatfiili eki dilimizde bir yandan damak sesini düşürerek aynı anlamda *-en* sıfatfiillerini veredursun, vir yandan da damak desini

⁹⁷ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

koruyup anlatımca farklılaşarak fiilden berkitme ve *alışkanlık sıfatları* (adjectif habituel) yapar olmuştur. Bu işleyişte daha çok çift heceli tabanlara gelir.

-gen eki yeni kelimeler ve terimler yaratmaya elverişli olmuştur. Ancak ekin dildeki işleyişine uygun olarak onu çok heceli tabanlara getirmek yerine olur. Tek hecelilerde aşağıda göreceğimiz gibi aynı anlatımda -gin eki gelecektir, *etken* değil *etkin* gibi: *sürüngen* = *zâhite kemirgen*) *kâdîma saldırgan* = *mütecaviz değişken* = *mütehavvil devingen* = *müteharrik* (dynamique) *üretken* = *müvellit* (reproductif) gibi.”⁹⁹(240)

Vecihe Hatiboğlu bu ekle ilgili şunları söylüyor: “-gan (-gen; -kan, -ken) eki, eylem kök ya da gövdesine getirilerek, genellikle sıfat gibi kullanılan ve ‘alışkanlık, itiyat, özellik’ kavramları veren ad soylu sözcük kurulur: alıngan(alın-gan), atılgan (atıl-gan), kaydan (kay-gan), sıkılgan (sıkıl-gan), sokulgan (sokul-gan); alışkan (alış-kan), çalışkan (çalış-kan), saldırgan (saldır-gan), somurtkan (somurt-kan), unutkan (unut-kan), yapışkan (yapış-kan); edilgen (edil-gen), ettirgen (ettir-gen), çekingen (çekin-gen), övüngen (övün-gen), sürüngen (sürün-gen), değişken (değiş-ken), etken (et-ken), didişken (dit-iş-ken), dövüşken (dövüş-ken), iletken (ilet-ken) vb.”¹⁰⁰(64-65)

Örnek vermeyerek Haydar Ediskun bu eki az işlek eklerin arasında zikrediyor¹⁰¹(129).

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim ve sıfat türeten bir ektir. Genellikle birde çok heceli fiil köklerine getirilir. *çalışkan, atılgan, sıkılgan, doğurgan, çekingen* örneklerinde görüldüğü gibi -gan eki sırasıyla işteş, edilgen, ettirgen ve dönüşlü çatılar üzerine getirilmiştir.”¹⁰²(85)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(Kâmûs-ı Türki’ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Eski Türkçe metinlerde hanüz rastlanmayan bu ekin -(y)An ve -AĞAn ekleriyle ilgisi ve etimolojileri, yukarıda da belirtildiği gibi, müstakil bir araştırma ile ortaya çıkarıncaya kadar, ayrı ayrı ele alınmaları da uygun ve doğru olacaktır. -Gan

⁹⁸ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

⁹⁹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

¹⁰⁰ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

¹⁰¹ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

¹⁰² Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

eki, çok işlek eklerdendir. Geçişsiz çok hecelilerde isim-sıfat: *solu-gan*: (s.) Az bir hareketle nefesi daralan, bir çeşit nefes darlığı hastalığına tutulmuş adam. (i.) Adı geçen nefes darlığı hastalığı. Geçişli tek hecelilerde isim: *kes-hen*: Elbiseleri kemirip kesen bir cins fare. *sep-ken*: (Aslı *serp-ken*) Serpilen şey. “*sulu sep-ken*” Kar ile karışık yağmur, yarı ermiş halde yağın kar. Geçişli çok hecelilerde isim (alet ismi, hayvan ismi): *yülü-gen*: Ustura. *çığırt-gan*: Av sırasında diğer kuşları toplamak için öttürülen kuş. Geçişli çok hecelilerde sıfat: *ısır-gan*: Isıran, dişle sıkıp koparan. *unut-kan*: Çok unutan, unutucu. Geçişli çok hecelilerde sıfat: *çağır-gan*: (s.) Çok bağırıp çağırın, yaygaracı. (i.) Saksagan cinsinden sürekli bağırın bir kuş.”¹⁰³(30-32)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-GAn* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. Sıfat yapanlar: *doyurgan*, *yapışkan*, *edilgen*, *üretken*, *yalıtkan*.

b. İsim yapanlar: *büz-gen*, *çalış-kan*, *çokra-ğan*, *et-ken*, *evir-gen*, *ısır-gan*, *iliş-ken*, *koru-gan*, *kur-gan*, *ör-gen*, *özen-gen*, *saldır-gan*, *sömür-gen*, *unut-kan*, *ur-gan*, *üret-ken*, *üşen-gen*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹⁰³ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türkî'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-GI

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-GI* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan'a göre işlek bir ektir, daha çok bir heceli fiil köklerine gelmektedir; daha çok aygır adı, soyut ad ve duygularımızın adıdır. Bu ekle Cumhuriyet döneminde türetilen sözcük az değildir: *vurgu, yetki, tepki, bitki, tutku, algı*.¹⁰⁴(189-190)

Muharrem Ergin bu ek hakkında şu düşünceleri ifade ediyor: “Bu ek de Türkçede eskiden beri işlek olarak kullanılan eklerden biridir. Umumiyetle yapma ifade eden fiillerden isim yapar ve bu isimler daha çok yapılanı, bazan yapanı, bazan yapma işini; hülâsa fiilin gösterdiği hareketle ilgili çeşitli nesnelere karşılıklar: *say-ğı, sar-ğı, çal-ğı, ser-ğı, il-ğı, bil-ğı, sev-ğı, sil-ğı, ver-ğı, duy-ğu, sor-ğu* gibi.”¹⁰⁵(167-168)

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

“Eski Türkçeden beri çok verimli olmuş (*belgü bıçgu*) ve birleşikler yaratmış bir ektir. Dilimizde sıfatfiil anlatımıyla *-güçi > ici* birleşiminde de kalmıştır. Daha çok tek heceli tabanlardan birkaç farklı anlatımda adlar yapar:

a. Aygıt adları: *butgu keski çalgı sürgü düzgü silgi askı tepki sargı dergi süzğü atkı yayğı yuvgu bıçkı kargı süngü baskı küskü bileği kaşağı kılağı karağı sıyrğı götürgü düşüngü donangı üzengi* gibi.

b. Çeşitli anlam öbeklerinden yoğun adlar: *örgü bıçkı büzğü çözğü bürgü çatki yatki çizgi belgi sergi sızgi çapki içki yeygi dolgu bitki vergi salgi ezgi* gibi.

c. Fiilden yalın adlar yapma bakımından da bu ekin özel bir işlekliliği vardır: *sevgi saygi bilgi görgü duygu sezgi sorgu kurgu yargı kaygi bulgu ilgi etki üzgü umgu* gibi.

Türkçeleşme yolunda yalın adlara çok ihtiyacı olan yazı dilimiz erkenden *-gi* adlarına da baş vurmuştur. Yaşayan kelimelerden birçoğu terim olarak değerlendirilmiş ve yenileri yapılmıştır: *dergi = mecmua baskı = tabı' sergi =*

¹⁰⁴ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

meşher bitki = nebat ezgi = nağme bilgi = malûmat sezgi = tehaddüs sorgu = istintak etki) tesir tepki = aksi tesir duygu = tehassüs bulgu = keşif kurgu = nazariyat katkı = ilâve durgu = vakfe vurgu = şiddet (accent) yetki = salâhiyet dizgi = tertip övgü = methiye vargı = istidlâl gibi.

Yukarıda görüldüğü gibi bu ek dildeki işleyişine uygun olarak yeni kelimelerde de tek heceli fiil tabanlarına gelmektedir. Çift hecelilerle de bazı kelimeler denenmiştir (*ilişki yenilgi görüngü*).

Dilimize daha geniş bir kelime ailesi vaadeden bu eki kötüye kullanmamalıyız. Netekim bu ekle anlatım bakımından yetersiz teklifler yadırganmıştır (*düşkü = hadise düzğü = kaide tutku = ihtiras*). Hele bu eki isim tabanlarına getirerek ortaya atılmış kelimeler Türkçe değildir (*zorgu = istibdat songu = ecel özgü = hâs, mahsus*).¹⁰⁶(241-242)

Vecihe Hatiboğlu bu eki şu şekilde tanımlar: “**-gı (-gu, -gi, -gü; -kı, -ku, -ki, -kü)** eki, eylem kök ya da gövdesine getirilerek ad kurar: algı (al-gı), çalgı (çal-gı), dalgı (dal-gı), kılgı (kıl-gı), salgı (sal-gı), sargı (sar-gı), saygı (say-gı)...”¹⁰⁷(65)

Haydar Ediskun bu ek hakkında şu bilgiyi veriyor: “işlek bir ektir; daha çok bir heceli fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine uygun olarak ulanır. İki heceli olan **bile(mek)** masterına ulanan **-gi** ekindeki **g** harfi, iki ünlü arasına düştüğü için, **ğ** olur: **a) Alet** adları: Sün-gü, bur-gu, çal-gı, **b) Eşya** adları: As-kı, yay-gı, at-kı... **c) Eylem sonucu** ya da **eseri** adlar: Çiz-gi, ör-gü, biç-ki, bit-ki, uyu-ku (=uyku), ver-gi...**ç) Soyut** adlar: Sev-gi, bil-gi, duy-gu, say-gı, yargı, yet-ki, bas-kı, sez-gi, al-gı...”¹⁰⁸(127)

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “En işlek eklerden biridir: *bıçkı, biçki, büzğü, askı, çalgı, sargı, atkı, bitki, bilgi, yaygı, sevgi, ilgi, yenilgi, sezgi, yazgı, örgü vb.*”¹⁰⁹(86)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Çok işlek eklerdendir. Çok işlek olmasına rağmen, rastgele kelime

¹⁰⁵ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

¹⁰⁶ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

¹⁰⁷ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

¹⁰⁸ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

¹⁰⁹ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

türetmemektedir. Kullanılışında açık ve kesin kuralları bulunmaktadır. Geçişsiz tek hecelilerde isim: *çap-kı*: Yağma için düşman topraklarına atla girip her tarafına saldırma. *yan-kı*: Sesin bir yere çarpıp geri dönmesi. *yat-kı*: Yatıp basılmaktan bükülmekten meydana gelen kırma, kırım, iz. Geçişsiz çok hecelilerde isim: *uyku* < *uyu-ku*: 1. İnsan ve hayvanlarda her gün ve bilhassa heceleri ortaya çıkması tabii olan dinlenme hali. 2. mec. Gaflet, basiretsizlik. 3. Cehalet, bilgisizlik, cahilliğin karanlığı. Geçişli tek hecelilerde isim (alet ismi): *as-kı*: 1. Başlıca gelin odasında süs için asılan şeyler. Perde, çiçek vb. donanma. 2. Hediye olarak bina ve atlara, insanlara asılan kumaş. 3. Kullanılması için asılan şey. 4. Kurumak veya korunmak için asılmış meyve vb. hevengi. 5. Pantolonu omuzdan tutmaya yarayan bağ. 6. Boyuna asılan zincirli cevher. 7.mec. Geciktirme. *at-kı*: 1. Dokumada arışın üstüne gelen ve mekiğe atılan argaç teli. 2. Ekin demetlerini yükseğe atmaya yarayan büyük yaba. 3. Omuza veya arkaya atılan. *bas-kı*: 1. Basıp sıkacak, sıkıştırarak şey. 2. Sıkı, sıkma, zorlama. 3. Basan, ağırlık veren şey. 4. Kalıp, damga. *bıç-kı*: Testerenin büyüğü, tahta kesmek için kullanılan dişli alet. *bur-gu*: 1. Dönerek tahta delmeye yarayan alet. 2. Tıpa vb. çıkarmaya yarayan ve yine döndürülerek kullanılan alet. *çal-gı*: 1. Saz, müzik aleti. 2. Müzik. 3. Müzik topluluğu. *ger-gi*: Gerecek alet. *ıç-kı*: Marangoz aletlerinden biri. *kes-gi*: 1. Dal kesmekte kullanılan küçük balta. 2. Sac ve demir kesmeye yarayan düz ve yassı ağızlı çelik kalem. *sil-gi*: Silecek şey, bez, yemeni vb. *sür-gü*: 1. Sapan sürüldükten sonra toprağı düzeltip kerpiçlerini kırmak için sürülen silindir biçiminde kütük, taş vb. 2. Kapıyı içten kuvvetlice kapamak için arkasına sürülen demir veya ağaç. 3. Şoseyi veya çimento, horasan harcı döşeli yerleri bastırmak için gezdirilen taş veya demir ağır silindir. 4. Sıvayı bastırıp süzeltmeye yarayan alanın büyüğü. *süz-gü*: İnce süzgeç. Sıvıları ve suya atılmış sebzelerin suyunu süzmeye yarayan ufak delikli kap. (nesne ismi): *çat-kı*: 1. Birbirine çatılan ve kurulan şeyler. 2. Çapraz bağlanan şey. 3. Elbisenin parçalarını birbirine teyelleme. *çöz-gü*: Pamuk ipliğinden yapılmış çarşaflık bez, çubuklu çarşaflık dokuma. *iç-ki*: Sarhoşluk verecek türeden içecek *ör-gü*: 1. Örülmüş saç 2. Örülmüş şerit vb. *sar-gı*: 1.Vücudun bir tarafını sarmaya ve bir yere bağlamaya yarayan bez vb. 2. Yara, kırık, çıkık bağlamak için kesilmiş uzun bez. *ser-gi*: 1. Serilen ve yayılan şey, yaygı, minder. 2. Satılmak üzere yere serilen eşya, meyve vb. şeylerin serildiği yer. 3. Dükkan önünde vitrinde herkesin görebileceği yere konulan eşya. *yay-gı*:

Yere yayılan ve serilen şey, kuru tahta veya taşa basmamak için veya ortalık temiz kalmak için geçici olarak döşenen bez, kilim vb. (hisse dayalı fiillerden soyut isimler): *bil-gi*: İnsanın kendi dışındaki verlikler ve oluşlar hakkında aklının kavrayabileceği şeylerin bütününe verilen ad. *bul-gu*: 1. Akıl ile bir şeyi bulmak gücü ve yatanağı. 2. Anlayış. 3. Yeni bir şey bulma ve yapma. *duy-gu*: 1. İşitme, duyma. 2. İşitme yolu ile elde edilen duygular. 3. His, beş duygudan biri ile haber alma, duyma. *gör-gü*: Deneme, tecrübe. *kur-gu*: Kuruntu, vehim, şüphe. *say-gı*: 1. Sayı, hesap. 2. İyi düşünme, ihtiyat. 3. Hürmet. 4. Hatır, Hatırşınaslık. 5. Edep. *sev-gi*: Aşk, muhabbet, şefkat. *sez-gi*: Dolayısıyla anma, sezme, sezış. (fiilin bildirdiği işin yapılmasıyla oluşan özellik, durum): *aç-kı*: Üzerini kazıyıp temizleyerek veya parlaticı bir madde sürerek parlatma, cila. *çiz-gi*: Gerek kalemle çizilmiş gerekse oyularak veya kabartılarak yapılmış sıra, iz. *ver-gi*: 1. Veriş. 2. Devlet hazinesine verilen para, cizye, teklif. Geçişli çok hecelilerde isim: (alet ismi): *bile-ği*: Kesici aletleri bilemeye yarayan alet. (yer ismi): *sındır-gı*: Bozgunluk yeri, bir yenilginin olduğu yer.”¹¹⁰(32-35)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-GI* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *aç-kı, al-gı, as-kı, at-kı, bas-kı, bat-kı, bez-gi, biç-ki, bil-gi, bin-gi, bit-ki, bul-gu, bur-gu, büz-gü, çal-gı/-kı, çat-kı, çiz-gi, çöz-gü, dal-gı, del-gi, der-gi, diz-gi, dol-gu, doy-gu, dön-gü, dur-gu, duy-gu, düş-kü, düz-gü, er-gi, et-ki, ger-gi, gör-gü, gözle-ği, iç-ki, il-gi, ilet-ik, it-ki, iv-gi, kat-kı, kay-gı, kes-ki, kıl-gı, kıs-kı, kıy-gı, kur-gu, küs-kü, ol-gu, ör-gü, öv-gü, sal-gı, sap-kı, sar-gı, say-gı, seç-ki, ser-gi, sev-gi, sez-gi, sil-gi, sor-gu, söv-gü, sun-gu, sus-ku, sür-gü, süz-gü, tep-ki, tut-ku, ut-ku, üz-gü, var-gı, ver-gi, ver-gi, vur-gu, yan-gı, yar-gı, yay-gı, yaz-gı, yen-gi, yer-gi, yet-ki, yıl-gı, yül-gü.*

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹¹⁰ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türkî'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-GİÇ

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-GİÇ* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.¹¹¹

Muharrem Ergin bu ek hakkında şunları söylüyor:

“Türkçede eskiden beri görülen, fakat işlek olmayan bir ektir. Yapan, olan veya yapılan nesnelere karşılayan isimler yapar. Bu ekte de bir büyültme mânâsı vardır. Bugün ancak birkaç misalde görüyoruz: *dal-giç*, *başlan-giç*, *bil-giç*, *süz-güç* gibi.

Ekin eskiden yalnız yuvarlak vokalli şekilleri vardı. Vokal uyumuna son zamanlarda bağlanmıştır.”¹¹²(169).

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

“Yukarıda gördüğümüz *-eç* ve *-geçi* aşağıda göreceğimiz *-iç* adlarıyla ilgisi aşikâr olan *-giç* adları Eski Türkçede *-geç* adlarının bir değişimi gibi görünürler (*açkaç X açkıç*). Dilimizde de bazı kelimeler bu ikiliği devam ettiriyor (*süzgeç X süzgüç tepkeç X tepkiç*). Öbür yandan bu iki ekin damak seslerini düşürmüş görünen şekilleri, *-eç* ve *-iç* ekleri de bir köke aynı anlatımda gelmiş bulunurlar (*tok-aç X tok-uç*).”¹¹³(242)

Vecihe Hatiboğlu bu ek hakkında şu bilgiyi veriyor: “**-gıç (-giç)** eki, eylem kök ya da gövdesinden ad kurar: **atlangıç, başlangıç, bilgiç, çalgıç, dalgıç, patlangıç, silgiç, sorguç**”¹¹⁴(65-66)

Haydar Ediskun bu eki şu şekilde anlatıyor: “çok az işlektir...: **a) İş ve meslek sahibi** adları: *Dal-gıç*, *yar-gıç*... **b) Eylem sonucu** adlar: *Başlan-gıç*...”¹¹⁵(128)

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim yapar. Ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlıdır. *sorguç*, *dalgıç*, *baskıç*, *açkıç*, *bilgiç* örneklerinde

¹¹¹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

¹¹² Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

¹¹³ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

¹¹⁴ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

¹¹⁵ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

görüldüğü gibi ek genellikle tek hecele kelime köklerine gelir. Pek işlek olmamasına rağmen terim yapmaya elverişli bir ektir.”¹¹⁶(88)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(Kâmûs-ı Türki’ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımını hakkında şunları söylüyor: “İşlek bir ektir. Geçişsiz çok hecelilerde isim: (oyun – oyun aleti): *aldan-gıç*: Oyun. *bazlan-gıç*: Ucu çivili sopa. *patlan-gıç*: Kamıştan veya bükülmüş kağıttan tüfek gibi patlayan çocuk oyuncağı. *pırlan-gıç*: Kamçılındığında öterek dönen fırlıdak. (bir iş için kullanılan nesne adı): *atlan-gıç*: Derenin ortasında, basıp geçmek için konmuş atlama taşı. *dürtlen-gıç*: Hayvanları dürtmeye yarayan kısa üvendire. Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat: *dal-gıç*: Sünger, mercan, inci vb. şeyleri avlamak veya denize düşmüş şeyleri çıkarmak için denizin dibine dalmaya alışık adam. Geçişli çok hecelilerde isim (alet ismi): *ülgüç* < (y)üll-güç: Tıraş aleti, ustura. Edilgen çatı üzerinde isim: *başlan-gıç*: 1. Başlama, yer ve zaman bakımından başlama sınırı veya noktası. 2. Önsöz.”¹¹⁷(36-37)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-Glç* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *bil-giç*, *çal-gıç*, *dal-gıç*, *del-giç*, *ez-giç*, *kaz-gıç*, *sil-giç*, *sor-guç*, *yar-gıç*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹¹⁶ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

¹¹⁷ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (Kâmûs-ı Türki’ye Göre) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-GIn

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden *-GIn* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekin daha çok bir, pek az iki heceli fiil köklerine geldiğini tespit eder. Hatta bu ekin *darılmak, bayılmak, ayrılmak, çıldırmak* gibi iki heceli fiil gövdelerine gelince ikinci hecenin düştüğünü ve sadece birinci hecenin kullandığını belirtir: *dar-gın, bay-gın, ay-gın, çıl-gın*.¹¹⁸(187-188)

Muharrem Ergin bu ek konusunda şu bilgileri veriyor: “Bu ek de Türkçede eskiden beri kullanılan ve bugün bir çok misali bulunan işlek bir ektir. Esas itibariyle tek heceli fiil köklerine getirilir. Birden çok heceli fiil kök ve gövdelerine getirilmesi çok nadirdir. Fonksiyonunda bir büyültme, bir aşırılık mânâsı vardır. Teşkil ettiği isimler çok yapan, olan veya yapılan nesnelere veya yapılan işi karşılar: *dal-gın, az-gın, dar-gın, kır-gın, sal-gın, bay-gın, gir-gın, bil-gın, er-gın, bez-gın, dur-gın, ol-gın, soy-gın, üz-gın, sür-gın, düz-gın, öl-gın, bas-kın, çap-kın, aş-kın, taş-kın, yetiş-kin, geç-kin, seç-kin, piş-kin, kes-kin, coş-kın, tut-kın, küs-kün, düş-kün* gibi.”¹¹⁹(168).

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

“Bu da *-gen* gibi başlıca berkitme ve alışkanlık sıfatları yapar. Eski Türkçede bir sıfatfiil işleyişi yoksa da çok canlıdır (*kaçgın tutgun tirgin*). Dilimizde de çok verimli olmuştur. Ancak bu geçişsiz anlamlı birçok sıfatlar da yapmış (*keskin, fakat küskün*) olup öncekinin aksine hemen daima tek heceli fiil tabanlarına gelir...

Bu sıfatlardan bir takımı ya aynı zamanda, ya da başlıbaşına ad olmuşlardır. Bunlar arasında afetleri, zorlu davranışları gösterenler ve başkaları vardır: *taşkın yangın salgın kırgın tutkun bozgun baskın vurgun soygun sürgün uçkun düzgün serpkin* gibi.

Ad olanlar arasında da fiil tabanları anlam ve şekilce değişmiş bulunanlar vardır: *ılgın sıpkın X zıpkın dizgin kuskun kuzgun* gibi.

Yeni Türkçede *-gın* eki ad ve sıfat olarak değerlendiriliyor. Yukarıda örneklerini gördüğümüz zengin anlam ailesi yazı dilimizde hızla yabancı

¹¹⁸ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

anlamdaşların yerini almıştır: *üzgün = müteessie yaygın = şayi kızgın = mütehevvir uygun = muvafik gergin = mütevettir seçkin = mümtaz düşkün = müptelâ alışkın = me'lûf taşkın = seylâp bozgun = hezimet sürgün = menfa ılgın = serap* gibi.

Sıfat ve ad olarak yeniden ortaya atılmış kelimeler de vardır: *etkin = faal yetkin = kâmil ilişkin = müteallik belirgin = mütebariz bilgin = âlim* gibi.

Burada da ekin dildeki işleyişine uygun olarak onu yeğlikle tek heceli fiil tabanlarına getirmek yerinde olur (*ilişkin değil, ilgin fakat belirgin*).¹²⁰(243)

Vecihe Hatiboğlu bu ek konusunda şu değerlendirmede bulunuyor: “**-gın (-gun; -gin, -gün; -kın, -kun; -kin, -kün)** eki, eylem kök ya da gövdesine getirilerek genellikle sıfat gibi kullanılan ad soylu sözcük kurulur: dalgın(dal-gın), dargın (dar-gın), kırgın (kır-gın), kızgın (kız-gın), salgın (sal-gın), yangın (yan-gın), yaygın (yay-gın)...”¹²¹(66-67)

Haydar Ediskun bu ek hakkında şu bilgiyi veriyor: “isim yapmada az işlektir...: **a) Eylem** adları: Soy-**gun**, vur-**gun** (= kolayca ele geçen kazanç), boz-**gun**, bas-**kın**... **b) Eylem sonucu** ya da **eylem eseri** adlar: Yan-**gın**, sür-**gün** (= filiz, bir yerden sürülme durumu, ishal)... **c) Alet** adları: Diz-**gin**, düz-**gün** (= kadınların yüzlerine makyaj olarak sürdükleri beyaz sıvı)...”¹²²(128)

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim ve sıfat yapar. İşlek eklerden biridir. Genellikle niteleme sıfatları yapar, ünlü ve ünsüz uyumlarına uyar: *üzgün, bitkin, olgun, küskün, dalgın, pişkin, tutkun* vb. Ek, genellikle tek heceli kelimelere gelir. *belirgin, alışkın, yetişkin, yerişkin, ilişkin* gibi çatı eki üzerine gelen örnekleri azdır. Ancak ekin çatı ekleri üzerine getirilmemesi, tek heceli köklerin tercih edilmesi anlamına gelmez. Çatı eklerindeki kavramların da katılmasıyla bütünleşecek terimlerde bu yapılardan da yararlanır. İçinde ettirgen kavramı taşıması gereken veya edilgen, işteş kavramlarının bulunması şart olan durumlarda ek, çatı ekleri üzerine gelebilir.”¹²³(89)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türkî’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

¹¹⁹ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

¹²⁰ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

¹²¹ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

¹²² Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

¹²³ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*'de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Çok işlek olan bu ekin de açık ve kesin kuralları vardır. Geçişsiz tek hecelilerde isim: *uç-kun*: Ateşten uçan ateş parçacığı, kıvılcım. Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat: *yan-gın*: s. 1. Yanmış, yanık. 2. Aşık, aşk ateşi ile yanmış. 3. Zarara uğramış, zarar görmüş. (i.) Evlere ve eğyaya düşen ateş, bunların tutuşması. Geçişli tek hecelilerde isim-sıfat: *bas-kın*: (s.) 1. Ağır. 2. Basıp geçen. (i.) Ansızın üstüne varma; birden basıp boş bulunurken tutma. *boz-gun*: (s.) 1. Bozulmuş. 2. Yenik düşmüş. (i.) 1. Bozulma, perişanlık. 2. Yenilmişlik. *düz-gün*: (s.) 1. Düzeltilmiş, düz hale getirilmiş. 2. Yoluna konmuş, tertiplenmiş. (i.) Kadınların yüzüne sürdükleri ak ve al renkli krem. *en-gin*: (s.) Enli, geniş. (i.) Açık deniz. *eş-kin*: (s.) 1. Eşen, koşan, çabuk yürüyüşlü, yürük (at). 2. Yürüyüşün yorga da denilen bir çeşidi ile yürüyen (at). (i.) 1. Yürüyüş. 2. Atın aralıksız ve düzenli adımlarla süratli bir şekilde yürüyüşü, yorga. *kes-gin*: (s.) 1. Çok kesici, bilenmiş. 2. Delici, sivri. 3. Sert, kuvvetli, pek. 4. Tesirli, dokunaklı. 5. Pürüzsüz. 6. Faal, hareketli, seri. (i.) Bir aletin keser tarafı. *kır-gın*: (s.) 1. Kırılmış, azalmış, aşağı düşmüş, şiddeti geçmiş. 2. Hatırı kırılmış, dargın. (i.) Hayvanlarda görülen salgın hastalık. *sal-gın*: (s.) 1. salan, saldıran, üzerine gelen, yüklenen. 2. Herkese geçen, bulaşan. (i.) 1. Paylaştırılmış yıllık vergi. *soy-gun*: (i.) Soyma, soyunma. (s.) Soyunmuş, çıplak, bir düğün vb. toplantıda hizmet etmek için ağır elbiselerini çıkarıp hafif kıyafete girmiş hizmetçi kadın. *sür-gün*: (i.) 1. Kovalama, arkası sıra gitme. 2. Kovma, uzaklaştırma, savma, memleketinden çıkarma. 3. Sürgün yeri, uzaklaştırma yeri. (s.) Sürülmüş, kovulmuş. *üz-gün*: (s.) Üzölmüş, hasta. (i.) İsminden dolayı hastalara yedirilmesi faydalı sanılan bir cins değersiz balık. *vur-gun*: (s.) 1. Vurulmuş, yaralanmış. 2. Düşmüş, uğramış. (i.) 1. Yara. 2. Sürü ile karşılaşp etrafı sarılarak yapılan av, sürgün avı. 3. (kağıt oyununda) Talihin yardımıyla veya acemi arkadaşlarla karşılaşmakla vurgun avı gibi herkesin parasını toplama.”¹²⁴(37-40)

Göröldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-GIn* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. İsim yapanlar: *bas-kın*, *bat-kın*, *bez-gin*, *bil-gin*, *boz-gun*, *çal-gın*, *çat-kın*, *çiv-gın*, *çöz-gün*, *din-gin*, *diz-gin*, *dol-gun*, *doy-gun*, *dur-gun*, *duy-gun*, *düş-kün*, *düz-*

¹²⁴ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki*'ye Göre) *Türkçede Yapım Ekleri*

gün, er-gin, eş-kin, et-kin, ger-gin, gez-gin, gir-gin, ısır-gın, in-gin, kaç-kın, kay-gın, kes-kin, kıl-gın, kır-gın, kız-gın, koy-gun, kus-kun, küs-kün, ol-gun, on-gun, öl-gün, sal-gın, sap-kın, sar-gın, say-gın, seç-kin, ser-gin, sın-gın, sin-gin, sol-gun, sor-gun, soy-gun, sus-kun, sür-gün, süz-gün, şaş-kın, şiş-kin, taş-kın, tut-kun, uç-kun, üz-gün, vur-gun, yan-gın, yat-kın, yay-gın, yıl-gın, yor-gun.

b. Sıfat yapanlar: *suskun, bezgin, yorgun, dalgın.*

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

-I

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-I* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan'a göre daha çok bir heceli fiil köklerine gelen, işlek bir ektir. Cumhuriyet döneminde bu ekten yararlanarak epeyce terim türemiştir: *açı, artı, eksi, bölü, kazı, gezi, çarpı, başarı, konu...*¹²⁵(190-191).

Muharrem Ergin bu eki şöyle değerlendirmektedir:

“Bugün Türkçede bu ekle yapılmış görünen ve yapan, olan veya yapılan çeşitli nesnelere karşılayan bir çok isim vardır: *yaz-ı, sık-ı, yap-ı, ayr-ı (<ayır-ı), çat-ı, bat-ı, yat-ı, şaş-ı, tart-ı, say-ı, yak-ı, diz-ı, çiz-ı, çek-ı, dur-u, kork-u, doğ-u, dol-u, koş-u, koç-u, pus-u, öl-ü, ölç-ü, sür-ü, ört-ü* gibi. Fakat bu çeşit isimlerin büyük bir kısmına *-ı, -i, -u, -ü* eki aslî olmayıp Eski Türkçedeki *-g* ve *-ğ* fiilden isim yapma ekinin Batı Türkçesinde düşmesi yüzünden yardımcı sesin fiilden isim yapma eki hâline gelmesi ile ortaya çıkmıştır: *yaz-ı < yaz-ı-ğ, öl-ü < öl-ü-g* misallerinde olduğu gibi. Eski Anadolu Türkçesinde bu düşüşün izleri açıkça görülür: *bil-ü, bin-ü, sev-ü, ayr-u* misallerinde olduğu gibi. Eski *-g* ve *-ğ*'li şekillerden gelmeyen misaller ise *-ı, -i, -u, -ü* ekinin fiilden isim yapma eki benliğini kazanmasından sonra teşkil edilmiş yeni kelimelerdir. Bunların içinde gerundium şeklinin klişeleşmesi ile isim haline geçmiş olanlar da vardır: *dol-u (<tol-u)* gibi.

Hülâsa *-ı, -i, -u, -ü* eki yeni, daha doğrusu sonradan ortaya çıkmış bir ektir. Gerçi Eski Türkçede de bir iki misalde bu ekle karşılaşılır. Fakat Batı Türkçesinde görülen misaller hep yenidir ve bu misallerde ek sonradan ortaya çıkmıştır. Ekin Batı Türkçesi içinde yaygın ve bugün bile işler bulunması (*sor-ui gez-i* gibi yeni kelimeler bu kele yapılmıştır) da bundandır.”¹²⁶(170-171).

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

“Türk dillerinde çok eski ve yaygın bir sıfatfiil eki olduğu anlaşılan *-ig* daha Eski Türkçede damak sesini tektük düşürmüş görünüyor (*köni yazı*). Batı Türkçesinde ise erkenden bu işleyişini en son damak sesini yitirmiş, fiilden adlar ve sıfatlar yapan bir ek olarak canlılığını azçok korumuştur. Başka bir deyimle burada –

¹²⁵ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

ig sıfatfiillerinden gelen kelimeler son seslerini düşürmüşler ve yenileri *-i* ekiyle yapılırlı olmuştur. Ek hemen daima teh heceli tabanlara gelir: *tirig* > *diri* gibi *ölü dolu katı sıkı yası duru şası sarı*.

Ancak Dilimizde bu üremeden kalan kelimelerin daha çoğu yoğun ve yalın türlü anlatımda adlardır. Aralarında *kılışın ürünü* (nom de produit) hakim görünür.

Terimlerin yapımında *-i* adları da işe yaramış ve çoğu tam isimleşmiş olmaları bakımından aktarma, veya yeni yalın adlara örnek olmuşlardır: *artı kazı duyu öarpı açı konu sıvı gezi anı veri güdü* gibi.”¹²⁷(244-246)

Vecihe Hatiboğlu bu eki şöyle anlatıyor: “**-ı (-u; -i, -ü) III. 1.** ekiyle eylem kök ya da gövdesinden ad kurulur: acı (aç-ı), anı (an-ı), başarı (baş-ar-ı), batı (bat-ı), beğeni (beğ-en-i), bildiri (bil-dir-i), çağrı (çağır-ı), çarpı (çarp-ı), çatı (çat-ı), çeki (çek-i), çeviri (çevir-i), dizi (diz-i), doğu (doğ-u), dolu (dol-u), duru (dur-u), gezi (gez-i), gömü (göm-ü), koşu (koş-u), ölçü (ölç-ü), ölü (öl-ü), örtü (ört-ü), soru (sor-u), sunu (sun-u), yapı (yap-ı), yazı (yaz-ı) vb.”¹²⁸(74)

Haydar Ediskun bu ek hakkında şunları aktarıyor: “çok işlek ektir; ... **a) Somut** adlar: yaz-ı, yap-ı, kaz-ı, diz-ı, ölç-ü, **b) Soyut** adlar: Kork-u, ürk-ü (= panik), bil-i (= malumat, vukuf), sız-ı... **b) Yön** adları: Doğ-u, bat-ı...”¹²⁹(126)

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “*-ı* fiilden siim yapar. Zengin kelime ve terim türeten eklerin başında gelir. *-ı*, daha çok tek heceli fiil köklerine katılır. *yazı, ölü, duru, koşu, örtü, sunu, yakı, çeki, yapı, ağrı, sıkı, tartı, ölçü, sayı, takı, bölü, aç* gibi örnekler yanında az sayıda çift heceli fiil gövdelerine de gelebilir: *gösteri, başarı, bildiri, duyuru, güldürü* vb. örneklerin hepsinde *-ı* isim yapma eki *r* veya *l* ile biten hece üzerine gelmiştir.”¹³⁰(91)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türkî’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türkî*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Eski Türkçedeki *-IG* eki, Oğuz lehçelerinde *-(y)I* şekline gelmiştir. Aşağıdaki örneklerden tamamına yakını Eski Türkçe *-IG*’dan gelmiştir. Ancak, ünlü gerundiumu olan *-(y)I* ekinin de kalıplaşmış bazı zarf, sıfat veya isim yaptığı

¹²⁶ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

¹²⁷ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

¹²⁸ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

¹²⁹ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

¹³⁰ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

örnekler bulunmaktadır (*bulan—ı, dolan-ı, dola-yı, komşu < konuş-u ?, ülüştür-ü* gibi). Tam olarak bunları ayırmak mümkün olmadığından, ekin sonuç bölümünde dikkat etmek şartıyla, bu şekilleri tek başlık altında aldık. Bu ek çok işlektir. Geçişsiz tek hecelilerde isim: *doğ-u, dol-u, iv-i, kok-u, kon-u, kork-u, koş-u, küs-ü, piş-i, pus-u, sek-i, yat-ı*. Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat: *öl-ü*. Geçişli tek hecelilerde isim: *bur-u, büğ-ü, çat-ı, çek-i, çırp-ı, çiz-i, diz-i, döğ-ü, kes-i, kırk-ı, koş-u, ölç-ü, ört-ü, saç-ı, san-ı, sanc-ı, sat-ı, say-ı, sep-i, tart-ı, tut-u, um-u, yak-ı, yap-ı, yar-ı, yaz-ı*. Geçişli tek hecelilerde isim-sıfat-zarf: *ör-ü* (i.s.), *sık-ı* (i.s.z.), *silk-i* (i.s.). Geçişli çok hecelilerde isim: *dola-yı, yumur-u*. Ettirgen çatı üzerinde isim: *çektir-i*. Dönüşlü çatı üzerinde isim: *bulan-ı, dolan-ı*. İşte çatı üzerinde isim: *komşu < konuş-u.*”¹³¹ (42-46)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-Aç* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *abart-ı, aç-ı, an-ı, art-ı, aş-ı, ayart-ı, bak-ı, bas-ı, başar-ı, bat-ı, bacaer-i, bil-i, bin-i, böl-ü, çağır-ı, çarp-ı, çat-ı, çek-i, çevir-i, çık-ı, çırp-ı, çiz-i, de-y-i, diz-i, doğ-u, dol-u, donat-ı, dur-u, duy-u, düğ-ü, dür-ü, dürt-ü, düzelt-i, gez-i, göç-ü, göm-ü, gönder-i, gör-ü, göster-i, götür-ü, güd-ü, haykır-ı, ilet-i, kan-ı, kap-ı, kaz-ı, kırk-ı, kıy-ı, kok-ı, kon-u, konuş-u, kork-u, koş-u, küs-ü, öğret-i, öl-ü, ölç-ü, ör-ü, ört-ü, özen-i, piş-i, saç-ı, saldır-ı, san-ı, sanc-ı, sat-ı, say-ı, seç-i, sev-i, sez-i, sız-ı, sil-i, silk-i, sok-u, sor-u, sömür-ü, sun-u, sür-ü, şaş-ı, tak-ı, tap-ı, tart-ı, tut-u, uğraş-ı, um-u, ürk-ü, üt-ü, ver-i, vur-u, yak-ı, yakar-ı, yap-ı, yar-ı, yarat-ı, yaz-ı, yet-i, yık-ı, yont-u.*

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹³¹ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türkî'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-IcI

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-IcI* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekin çok işlek olduğunu söylüyor: “Anlam gerektirirse her eylem kökünün ve gövdesinin sonuna gelir”¹³²(187).

Muharrem Ergin bu ek hakkında şu bilgileri veriyor:

“Bu ek Türkçede eskiden beri kullanılan çok işlek fiilden isim yapma eklerden biridir. Bunun da fonksiyonunda bir çokluk, aşırılık, devamlılık vardır. Yaptığı isimler çok ve devamlı yapan veya olan nesnelere karşılar: *sat-ıcı, kal-ıcı, oyala-y-ıcı, ver-ici, besle-y-ici, geç-içi, dinle-y-ici, kur-ucu, oku-y-ucu, bul-ucu, uç-ucu, gör-ücü, döndür-ücü, yüz-ücü, düşündür-ücü* gibi.

Misallerde de anlaşılıyor ki bu ek daha çok yapma ifade eden fiillere getirilmektedir. Yine görülüyor ki hareketle ilgili meslek sahipleri için bu ekle yapılan isimler kullanılmaktadır.

Bu ek Eski Türkçede *-ğuçı, -güçi* şeklinde idi. Bu şekillerin ise fiilden isim yapma eki *-ğu, -gü* ile isimden isim yapma eki *-çı, -çi*’den meydana geldiği anlaşılmaktadır. Batı Türkçesinde ekin başındaki *ğ* ve *g* düşmüş; böylece ek Eski Anadolu Türkçesinde *-uçı, -üçi* şeklinde geçmiş, sonradan *ç*’nin sedalaşması ve yuvarlak voklain düzleşmesi ile *-ıcı, -ici* şeklini almış; son zamanlarda vokal uyumuna bağlanarak bugünkü çok şekilli hâle gelmiştir.”¹³³(169-170)

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

“Sıfatfiil eki olarak canlı olan *-ici* eki kılıcı ad ve sıfatlar yapan bir üretim eki olarak da dilimizde geniş ölçüde yaratıcı olmuştur. Bu ek Eski Türkçede canlı *-güci* birleşik hal sıfatfiil ekinden (*korguçı ölürgüçi*) gelmekte olup burada *-gü* eki isme ek *-ci*’nin fiil tabanlarına gelmesine köprü olmuştur, diyebiliriz (*kazma-cı X kaz-ıcı*). Böylelikle bu fiilden *kılıcı adı* üremeleri meydana gelmiştir.”¹³⁴(246-247)

Vecihe Hatiboğlu bu eki şöyle açıklıyor: “**-ıcı (-ucu; -ici, -ücü)** eki eylem kök ya da gövdesinden ad soylu sözcük tüereten *-ı* (-i; -u, -ü) ekiyle kalıplaşarak

¹³² Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

¹³³ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

¹³⁴ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

‘meslek’ ya da ‘özellik’ belirten adlar kurur: **akıcı, alıcı, aydınlatıcı, boğucu, bulaşıcı, çekici...**”¹³⁵(75-76)

Örnek vermeyerek Haydar Ediskun bu eki az işlek eklerin arasında zikrediyor¹³⁶(129).

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden iş ve meslek isimleri türeten işlek bir ektir. İstendiğinde hemen her fiilin kök veya gövdesine getirilebilir.”¹³⁷(93)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(Kâmûs-ı Türki’ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “En işlek eklerdendir. Geçişsiz tek hecelilerde isim: *çap-ıcı*: Akıncı, hızla at süren. Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat *bak-ıcı*, *bin-ici*, Geçişli tek hecelilerde isim: *aç-ıcı*, *al-ıcı*, *as-ıcı*, *biç-ici*, *kaz-ıcı*, *ör-ücü*, *say-ıcı*, *sev-cic*, *sil-ici*, *soy-ucu*, *tad-ıcı*, *tart-ıcı*, *ye-yici*. Geçişli tek hecelilerde isim-sıfat: *dik-ici*, *göm-ücü*, *kes-ici*, *sat-ıcı*, *yap-ıcı*, *yar-ıcı*. Geçişli çok hecelilerde isim: *ara-yıcı*, *aksırt-ıcı*, *aldat-ıcı*, *barıştırt-ıcı*, *bile-yici*, *buda-yıcı*, *bulandır-ıcı*, *dağıt-ıcı*, *dolandır-ıcı*, *eğir-ici*, *incit-ici*, *indir-ici*, *kandır-ıcı*, *kariştirt-ıcı*, *öğret-ici*, *öldür-ücü*, *sakla-yıcı*, *süpür-ücü*, *ula-yıcı*, *usandır-ıcı*, *uyandır-ıcı*, *yülü-yici*. Geçişli çok hecelilerde isiö: *kapla-yıcı*, *yarad-ıcı*. Geçişli çok hecelilerde isim-sıfat: *değiştirt-ici*, *kustur-ucu*. Dönüştü çatı üzerinde isim-sıfat *dilenci < dilen-ici*.”¹³⁸(46-51)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-IcI* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *abart-ıcı*, *ak-ıcı*, *al-ıcı*, *avut-ucu*, *ayart-ıcı*, *bak-ıcı*, *bas-ıcı*, *besle-y-ici*, *bil-ici*, *bin-ici*, *bul-ucu*, *bur-u*, *burk-ucu*, *bük-ücü*, *büyü-cü*, *çağır-ıcı*, *çak-ıcı*, *çarp-ıcı*, *çat-ıcı*, *çırp-ıcı*, *çiz-ici*, *çöz-ücü*, *dağıt-ıcı*, *damıt-ıcı*, *dene-y-ici*, *dik-ici*, *dile-y-ici*, *diz-ici*, *doku-y-ucu*, *düzeltil-ici*, *ek-ici*, *em-ici*, *ez-ici*, *geç-içi*, *gez-ici*, *göç-ücü*, *gönder-ici*, *gör-ücü*, *göster-ici*, *götür-ücü*, *gözet-ici*, *gözle-y-ici*, *güd-ücü*, *ısrar-ıcı*, *iç-ici*, *ilet-ici*, *it-ici*, *izle-y-ici*, *kandır-ıcı*, *kapsa-yıcı*, *kaytar-ıcı*, *kaz-ıcı*, *kes-ici*, *kır-ıcı*, *kıy-ıcı*, *kok-ucu*, *koş-ucu*, *kur-ucu*, *küre-y-içi*, *okşa-y-ıcı*, *oku-y-ucu*, *onar-*

¹³⁵ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

¹³⁶ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

¹³⁷ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

¹³⁸ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, *(Kâmûs-ı Türki’ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

ıcı, öğren-ci, öğret-ici, öğüt-ücü, ör-ücü, öt-ücü, pişir-ici, sağ-ıcı, saldır-ıcı, sar-ıcı, sars-ıcı, sat-ıcı, say-ıcı, seç-ici, serp-ici, sev-ici, sıçra-y-ıcı, sık-ıcı, sız-ıcı, sil-ici, sömür-ücü, sun-ucu, tart-ıcı, taşı-y-ıcı, tut-ucu, tüket-ici, uç-ucu, ula-y-ıcı, üret-ici, üt-ücü, üz-ücü, ver-ici, vur-ucu, yak-ıcı, yap-ıcı, yarat-ıcı, yaz-ıcı, yen-ici, yer-ici, yık-ıcı, yırt-ıcı, yont-ucu, yor-ucu, yönet-ici.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

-İş

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-İş* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan'a göre bu ek, çok işlek bir ektir¹³⁹.(179) Türetilen sözcükler anlam açısından 1) Tarz bildiren isim: *giyiniş, anlatış, okuyuş* ve 2) Oluş, kılış, iş anlamlı soyut ad bildiren isim: *yağmurun yağışı*.

Ayrıca Tahir Nejat Gencan, **-İş** ekin görev ve anlam değişikliğiyle, ad soylu sözcüklere de geldiğini gösteren örnekler de veriyor: *Gün-eş, gen-iş, mavi-ş*(180).

Muharrem Ergin'in bu ek hakkında söylediklerini aktarmak istiyoruz:

“Bu ek de *-mak, -mek* ve *-ma, -me* tipinde fiil isimleri yapan eklerden biridir. İşleklilik sahası onlar gibi bütün fiil kök ve gövdelerini içine alır. Bu üç ek fiilden isim yapma ekleri içinde ayrı bir yer işgal ederler. Diğer fiilden isim yapma ekleri fiillerden nesne isimleri, bu ekler ise fiillerden fiil isimleri yapan ekler diyebiliriz. Gerçi bu ekler de klişeleşme yolu ile bazan nesne ismi yaparlar. Fakat bunların asıl fonksiyonları varlık, mefhum, eşya gibi nesne isimleri yapmak değil, hareket ve iş isimleri yapmaktır. Fiil kök ve gövdelerinin ifade ettiği mücerret hareketleri, fiil kök ve gövdeleri tek başlarına kullanılmadıklarını için, hareket ve iş isimleri hâlinde kullanım sahasına çıkararak bu ekler kök ve gövdenin mânâsında diğer yapım ekleri gibi büyük bir değişiklik yapmazlar, o mânâyı aşağı yukarı bir isim kalıbına sokarlar. İşleklilik sahaslarının bütün fiilleri içine alan tam bir genişlikte olması da bundandır.

Tabî bu üç ek arasında da fonksiyon bakımından bir derece farkı vardır. *-mak, -mek* en belirli fiil ismi yapan ektir. Hareket ifadesi taşır ve hareket dışında nesne ismi yapmağa hiç elverişli değildir. *-ma, -me* hareket ifadesi taşımayan, hareketi iş şeklinde ifade eden fiil ismi yapar. Bu isimler klişeleşek hareket dışında nesne ismi olmağa oldukça elverişlidirler ve sıfat olarak kullanılanları bile vardır. *-ış, -iş, -uş, -üş* de fonksiyon bakımından aşağı yukarı *-ma, -me* gibidir. Onun gibi iş ifade eden fiil isimleri yapar: *al-ış, gel-iş, ara-y-ış, söyle-y-iş, otur-uş, oku-y-uş, öksür-üş, yürü-y-üş* gibi. Fakat bu fiil isimleri klişeleşerek iş ismi dışında nesne ismi olmağa *-ma, -me*'li isimlerden daha elverişlidirler. Bunun bir çok misalleri vardır:

¹³⁹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

at-ış, bul-uş, bak-ış, anla-y-ış, göster-iş, doğ-uş, gül-üş, dur-uş, yürü-y-üş, al-ış, ver-iş nesne isimleri gibi. *-ış, -iş, -uş, -üş*'lü isimler de *-mak, -mek*'li şekiller gibi sıfat olarak hiç kullanılmazlar.

Eski Türkçede bu ek *-ş* şeklinde idi. Bunu Batı Türkçesinde o devirden kalma bazı isimlerin bünyesinde de görüyoruz: *alka-*'dan yapılmış *alkış, karga-*'dan yapılmış *kargış* misallerinde olduğu gibi. *tanı-ş* misali de bunlara benziyor."¹⁴⁰(165-166)

Vecihe Hatiboğlu bu eki sadece *-ş* olarak ele alıyor:

“-ş (-ış, -uş; -iş, -üş) I. 1. eki, eylem kök ya da gövdesinden aylemlik kurar. Bu tür sözcükler, her türlü çatı ekini alır ve olumsuzları yapabilir: açılış (açıl-ış, açılma-y-ış), akış (ak-ış, ak-ma-y-ış), aldırış (aldır-ış, aldır-ma-y-ış)....

-ş (-ış, -uş; -iş, -üş) I. 2. ekiyle kurulan sözcüklerin bir bölümü hem eylemlik, hem de ad olarak kullanılır: açılış (açıl-ış), atış (at-ış), biliş (bil-iş), çekiliş (çekil-iş), çıkış (çık-ış)...

-ş (-ış, -uş; -iş, -üş) I. 3. ekiyle eylem kök ya da gövdesinden kurulan bazı sözcükler de kalıplaşmış olarak ad görevinde kullanılır: bağış, alkış, bağdaş, barış, görüş, buruş buruş, buruş kırış, değış tokuş, itiş kakış, kapış kapış, karış, karış, sıkış tikiş, tikiş tikiş, takış tokuş, yapış yapış vb."¹⁴¹(142-143)

Haydar Ediskun bu ek hakkında şunları aktarıyor: “çok işlek ektir; ... **a) Eylem** ya da **durum** adları: dik-**ış** (= bir kumaşı dikmek işinin sunucunu bildiren ad), yar-**ış**, yağ-**ış**, kurtul-**uş**, sat-**ış**... **b) Tarz** adları: Söyle-(y)-**ış** (= söyleme tarzı), otur-**uş** (= oturma tarzı), gül-**üş**, oku-(y)**uş**... **Not:** bu sonunculara da **isim-fiil** ya da **masdar** denir."¹⁴²(126)

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim yapar. *-ış* fiilden hareket adları yapan işlek bir ektir. Daha çok hareketin tarzını anlatan bu ek, fiil kökündeki anlama bağlı *ış* ve oluş adları yapar. *yarış, deyiş, barış, alkış, yanlış* (< *yanılış*) gibi kelimelerde kalıplaşmış olan bu ekin öteki örnekleri şunlardır: *dönüş, satış, uçuş, gidiş, varış, dikiş, yağış, çekiliş* vb."¹⁴³(96)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin'in “(*Kâmûs-ı Türkî'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

¹⁴⁰ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

¹⁴¹ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

¹⁴² Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*'de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Çok işlek bir ektir. Ünlü ile biten kelimelere “y” bağlayıcı ünlüsü olarak geldiğinden, -ş ekinden ayrı düşünmek gerekir (*oyna-ş* gibi): Geçişsiz tek hecelilerde isim: *bin-iş, çıkış, düş-üş, gel-iş, gid-iş, gir-iş, in-iş, vur-uş*. Geçişsiz çok hecelilerde isim: *elver-iş, yürü-yüş*. Geçişli tek hecelilerde isim: *al-ış, at-ış, bul-uş, bur-uş, çak-ış, de-yiş, dik-iş, say-ış*. Geçişli çok hecelilerde isim: *anla-yış, anlat-ış, azarla-yış, bağışla-yış, beğen-iş, bekle-yiş, bildir-iş, göster-iş, ıslat-ış*. Dönüslü çatı üzerinde isim: *düşün-üş, görün-üş, tapın-ış*. Dönüslü çatı üzerinde isim-sıfat: *yanlış < yanıl-ış*. Edilgen çatı üzerinde isim: *asıl-ış, avlan-ış, bulun-uş, yaradıl-ış, yazıl-ış*.”¹⁴⁴(62-64)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-İş* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *abart-ış, aç-ış, ak-ış, aktar-ış, al-ış, alçal-ış, aldat-ış, anır-ış, anla-y-ış, arın-ış, arıt-ış, art-ış, at-ış, din-iş, diz-iş, doğ-uş, doku-y-uş, dokun-uş, dol-uş, dolan-ış, domal-ış, donat-ış, doy-uş, dön-üş, kandır-ış, kap-ış, kapat-ış, kapıl-ış, kargı-ş, kavra-yış, kay-ış, kayna-y-ış, kaytar-ış, kazan-ış, sıçra-y-ış, sığın-ış, sina-y-ış, sız-ış, sil-ış, sivril-ış, soğu-y-uş, sok-uş, sol-uş, solu-y-uş, soy-uş*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹⁴³ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

¹⁴⁴ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-k

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden *-k* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekin çok işlek olduğunu söylüyor. Türeme açısından o kadar elverişli ki, “sözlüklerimizde olmayan yeni sözcüklerin kalemlerden aktığını görürüz.”¹⁴⁵(185-186)

Muharrem Ergin bu eki hakkında şu bilgiyi veriyor: “Bu ek de eskiden beri çok işlek olan fiilden isim yapma eklerinden biridir. Yaptığı isimler umumiyetle fiilin gösterdiği harekete uğramış olan, bazan da o hareketten doğmuş bulunan veya o hareketi yapan çeşitli nesnelere karşılık: *aç-ı-k, saç-ı-k, düş-ü-k, çek-i-k, yat-ı-k, yan-ı-k, sön-ü-k, çür-ü-k, ez-i-k, del-i-k, buruş-u-k, değiş-i-k, bulaş-ı-k, üfür-ü-k, tükür-ü-k, öksür-ü-k, çatla-k, yuvarla-k, çök-ü-k, il-i-k, yürü-k, ele-k, dile-k, döse-k, ada-k, iste-k* gibi.”¹⁴⁶(167)

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

“Eski ve çok yaygın bir geçmiş sıfatfüllü şeklidir. Ek dilimizde bu işleyişini yitirmiş, geniş ölçüde ve çoğu zaman edilen anlamlı (*kesik X kes-il-miş*) fiilden sıfatlar yapar olmuştur. Anadolu ağızlarında bu üremenin eski sıfatfiil işleyişini andıran kullanışlara rastlanır (*Ali gelmeyiktir = gelmemiş olmalıdır*).

Eski Türkçede fiilden isim yapan ayrı *-ik* ve *-ig* eklerinden birincisi olduğu gibi, ikincisi ise damak sesini yitirerek dilimize gelmiştir. ancak yakın anlatımda olan bu eklerin daha o zaman kullanışta iyi sınırlanmadığı ve karıştırıldığı da olağandır. Bu hal onların üretimlerinde görülür (*açuk X açığ yasık X yasıg*).

Buna göre *-ik* ve *-i* isimlerinin dilimizde de az çok karışmış olması mümkündür (*yaya X yayak kışla X kışlak*). Ancak bunlar genel olarak bizde daha açık bir anlatım ayrılığına gitmiştir. *-ig* isimleri daha çok ad, *-ik* isimleri daha çok sıfat yapar olmuştur. Aynı kökten:

Adlar: *batı yatı pişi bini çizi kesi tutu çatı.*

Sıfatlar: *batık yatık pişik binik çizik kesik tutuk çatık.*

¹⁴⁵ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

¹⁴⁶ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

Sıfatlar kolaylıkla adlaşarak *kılışın ürünü* adı da olabilirler: *artık yırtık yarık delik göçük soğuk kırık bulaşık ilişik* gibi.

Bir takımı ise hemen yalnız ad olarak tanınmış ve kullanılmışlardır: *bölük konun sarık katık yatık kertik tatık emik becerik yakışık sarmaşık öksürük buyruk uyduruk* gibi.

Yukarıda *-ik* ekinin dilimizde de Türkçenin tarihî devirlerinde işleyişine ait örnekler verebildiğimizi sanıyoruz. Oyda kelime dağarcığımızda çok eski kavramları karşılamakta olmaları lâzım gelen çok heceli kelimeleri gözden geçirirsek bunlardan bir çoğunun da *-ik* ve birleşikleri ile yapılmış isimler görünüşünde olduklarını farkederiz, organ adlarında ve iptidâî aygıt adlarında görüldüğü gibi: *kasık kemik ilik aşık topuk kirpik kuyruk dalak böbrek kulak kursak kıkırdak kazık kaşık beşik kayık yayık çomak direk kızak tuzak kundak* v.b.

Çözümleri güç, veya şüpheli bu türlü kelimeleri de *-ik* ekinin çok eski üremeleri saymak istiyoruz. Kaldı ki yer yer yer tek heceli isim tabanlarında bile bu eki teşhis etmeye çalışıyoruz: *Türk < tür-ük* veya *< türü-k* *bark < barı-k* *görk < kör-ük* *köşk < köş-ük*, hatta *yok < yo-k* *tok < to-k*.

Yeni terimler arasında da kolayca adlaşan *-ik* sıfatları çok yerinde bir kullanım kazandılar: *tanık = şahit sanık = maznun tutuk = mevkuף dönük = müteveccih eğik = mail yamuk = münharif duruk = sakin* (statique) *ayrık = munfasıl bakışık = mütenazır karmaşık = mu'dil çelişik = mütenakız yaratık = mahluk.*"¹⁴⁷(248-250)

Vecihe Hatiboğlu bu *-k* ve *-Ik* ekleri ayrı ayrı kaleme alıyor:

“**-k (-ık, -uk; -ik, -ük) I. 2.** ekiyle eylem kök ya da gövdesinden genellikle, sıfat görevinde kullanılan sözcükler kurulur: **açık, alışık, bağdaşık, birleşik, bitik, bozuk, çarpık, çekik, donuk, dökük, ezik, göçük, kesik, örtük, silik, soluk, sökük, uyuşuk, yanık, yenik, yitik, yerleş,k, yoluk**

-k I. 3. eki, ‘-da’ ekiyle kurulmuş eylem gövdesinden ad kurar: **bingıldak, fikirdak, fııldak, fingirdek, ışıldak, kakırdak, kıpırdak, pırıldak**”(80,81)

Haydar Ediskun bu eki *-(i)k* olarak tanımlamış ancak sırf *-k* ile türemiş isimleri *-ak* eki ile türemiş isimlerin yanına koymuştur. Bu durumu yazar şöyle açıklıyor:

¹⁴⁷ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

“-(i)k eki (işlek bir ektir; fiil kök ya da gövdeleri ünlü harfle bitiyorsa -k, ünsüz harfle bitiyorsa ünlüler uyumuna göre -ik (-ik, -ük, -uk) olarak ulanır; -(i)k ile türemiş kelimeleri -(e)k ile türemiş kelimelerden ayırmak için anlam özelliklerine dikkat etmek gerekir):

a) **Rahatsızlık** adları: Öksür-(ü)k, aksır-(ı)k, hıçkır-(ı)k, piş-(i)k...

b) **Eylem sonucu** ya da **eylem eseri** adlar: Sol-(u)k (= nefes), üfür-(ü)k, buyur-(u)k (= buyruk), kat-(ı)k, böl-(ü)k, eri-(yi)k, kon-(u)k...

c) **Bitki** adları: Sarmaş-(ı)k...

ç) **Alet** ya da **eşya** adları: Sar-(ı)k, kaz-(ı)k...”¹⁴⁸(128)

-k eki ile soyut adları türemediği için, Edsikun, *dile-k, iste-k, belle-k* gibi isimleri -(a)k eki ile türemiş olduğunu kabul etmiş. Ancak anlam özelliklerine göre alet isimleri hem -(a)k hem de -(i)k eki ile yapılmaktadır. Bu açıdan *tara-k, kapa-k, tekerle-k, küre-k, ele-k* gibi isimleri neden -(i)k eki ile değil, -(a)k eki ile türediğini anlaşılmamaktadır.

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim ve sıfat yapar. İşlek eklerimizden biridir: *yanık, kırık, göçük, yitik, uğrak, boğk* vb. örneklerde olduğu gibi fiilden isimler ve sıfatlar yapmaya yarar. *sil-, boz-, dök-, çek-, ez-, kes-, sök-, yen-* gibi geçişli fiillere getirildiğinde kökteki geçişlilik, yerine geçişsizlik anlamına bırakır. *silik, bozuk, dökük, çekik, ezik, kesik, sökük, yenik*, örneklerinde artık ‘silinmiş, bozulmuş, dökülmüş, çekilmiş, ezilmiş, kesilmiş, sökülmüş, yenilmiş’ anlamları ortaya çıkmıştır. Öte yandan *uyuşmak, bağdaşmak, yerleşmek* gibi bazı fiiller geçişsizdir. Bunlar -k ekiyle sıfat durumuna getirildiğinde fiillerde herhangi bir değişiklik söz konusu olmaz: *uyuşuk* ‘uyuşmuş’, *bağdaşık* ‘bağdaşmış’, *yerleşik* ‘yerleşmiş’.”¹⁴⁹(98)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(Kâmûs-ı Türki’ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki’de* kullanımı hakkında şunları söylüyor:

“Türk Dilinin fonetik gelişmelerinden dolayı bazı ekler zamanla aynı şekli almıştır. Eskiden -(y)UK, -(A)K ve -GAK şeklinde olan üç ayrı ek, günümüzde sadece ortak ese “k”nin korunması ile devam etmektedir. Ünsüz ile biten fiillerde,

¹⁴⁸ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

bunları ayırmak, nispetten mümkündür. -(y)UK eki, -IK şeklinde devam eder (*yat-ık* gibi). diğ er ikisi ise -AK şeklinde görülür (*yat-ak* gibi). Ünlü ile bitenleri ayırmak, biraz daha zordur. Burada da -(y)UK eki, yine daha kolay ayrılır. Çünkü, -(y)IK şeklinde, araya bağlayıcı ünsüz “y” girer (*ağla-yık* gibi). Diğ er ikisi, sadece -K şeklinde gelir (*buna-k* gibi). Yine de ünlü ile biten bazı fiillerde “y” sesinin kaynaşması sonucu birbirlerinden ayrılmaz hale gelmiştir. Hatta -(I)G eki bile -I haline gelmesi gerektiğ i halde, bazan ‘K’^li şekillerde görölmektedir (Doğ u şivelerimizden ödünçleme olabilir): *acık* < *acı-g* gibi.

Üç ayrı ekin birbirine yakın fonetik şekillerde günümüze gelmiş olması, pek çok araştırmada göz önünde alınmayıp, tek başlık altında verilmelerin yol açmıştır. Burada, fonksiyonlarının bazı noktalarda birbirine benzemesinin de rolü olmuş olabilir. Biz burada, hiç değ ilse fonetik olarak kesinlikle ayrabileceğ imiz (y)IK ve -(A)K (hem -AK hem de -GAK) şekillerini ayrı başlıklar altında vereceğ iz.

Bu ek de çok işlektir.

Geçişsiz tek hecelilerde isim: *dol-uk, göy-ük, kay-ık, kon-uk- piş-ik.*

Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat: *art-ık, kal-ık, öl-ük, yan-ık, yat-ık.*

Geçişsiz çok hecelilerde isim: (hayvan ve bitki ismi): *cırla-yık, karnıyı-ık;* (alet ismi): *fışkır-ık, ışkır-ık;* (ses taklidi kelimelerde isim): *aksır-ık, hıçkır-ık, inökır-ık, öksür-ük, tıksır-ık, tükür-ük, üfür-ük;* (diğ er isimler): *çağla-yık, dayan-ık, tomruk* < *tmour-uk.*

Geçişsiz çok hecelilerde isim-sıfat: *apış-ık, kabar-ık.*

Geçişsiz tek hecelilerde isim: *ar-ık, boz-uk, böl-ük, büz-ük, buç-uk, çint-ık, del-ık, dik-ık, em-ık, il-ık, kat-ık, kaz-ık, kert-ık, koş-uk, sal-ık, sar-ık, sor-uk, sök-ük, tat-ık, yap-ık, yen-ık.*

Geçişli tek hecelilerde isim-sıfat: *aş-ık, ez-ık, kes-ık, kır-ık, kıs-ık, kus-uk, oy-uk, tut-uk, yar-ık, yay-ık.*

Geçişli çok hecelilerde isim: *ayrık* < *ayır-ık, becer-ık, buyruk* < *buyur-uk, çığır-ık, emzik* < *emiz-ık, ısır-ık, tutuştur-uk, yumruk* < *yumur-uk.*

Geçişli çok hecelilerde isim-sıfat: *sıyrık* < *sıyrık-ık*

İşteş çatı üzerinde isim: *burgaş-ık, danış-ık, iliş-ık, sarmaş-ık, yakış-ık, yaraş-ık.*

¹⁴⁹ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

İşteş çatı üzerinde isim-sıfat: *bulaş-ık*.

bulan-ık, dağın-ık, kapan-ık,"¹⁵⁰(52-61)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-k* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. İsim yapanlar: *ada-k, aksır-ık, anla-k, art-ık, at-ık, ay-ık, ayr-ık, az-ık, bas-ık, belle-k, bert-ık, besle-k, boz-uk, kal-ık, kapa-k, karmaş-ık, kas-ık, kaşı-k, kat-ık, kay-ık, kayna-k, kaz-ık, kes-ık, kır-ık, kırp-ık, yay-ık, yaz-ık, yen-ık, yık-ık, yırt-ık, yont-uk, yum-uk, yücel-ık, yürü-k.*

b. Sıfat yapanlar: *uğrak, boğuk, kırık, yanık.*

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹⁵⁰ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türkî'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-1

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-l* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.¹⁵¹

Muharrem Ergin bu ek hakkında ancak şu sözleri söylüyor: “Türkçede eskiden beri görülen, fakat ancak bir iki misali bulunan, işlek olmayan bir ektir. *ıyı-l*, bazı doğu ağızlarındaki *yara-l* “yarayan”, Eski Anadolu Türkçesindeki *düke-l* (<*tüke-l*) “bütün” kelimelerinde bu ek vardır.”¹⁵²(174)

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor: “Eski Türkçeden beri tanıdığımız (*kısil amul tükel inal*) az işlek, anlatımı kararsız, düşmeli fiile ek bir *-il* vardır ki dilimizde de sayılı adlar ve sıfatlar bırakmıştır. Bu üremeye kaydedebileceğimiz: *çökül çakıl çapul* belki *anıl oğul*

Koşul = *şart* Türkçe olmaz. Çünkü *koşmak* (*şart koşmak*’ta) yardımcı fiildir. Burada *şart* anlamını taşıyan *koşmak* değil, *şart* kelimesinin kendisidir. Bizim *-il* eki de zaten –yukarıda gördüğümüz gibi- bir kılışın ürünü adı anlatımı getirmiyor.”¹⁵³(250)

Vecihe Hatiboğlu¹⁵⁴ bu ekin fiilden isim yapmada kullanabileceğinden bahsetmiyor.

Örnek vermeyerek Haydar Ediskun bu eki az işlek eklerin arasında zikrediyor¹⁵⁵(129).

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “İsimden isim ve sıfat yapan bu ekin eski örnekleri *yeşil* (< *yaşil*), *kızıl* dır. Renk adları yapan bu ekin *ardıl*, *ağıl*, *iğil* gibi başka örnekleri de vardır. Cumhuriyet Döneminde bu ekten *tekil* (müfret), *çoğul* (cemi), *doğal* (tabiî), *eril* (müzekker), *deşil* (müennes) gibi kelimeler türetilmiştir. Dobruca Türklerinin hafta için kullandıklarını *yedil* (DS.) sözünde de bu ek bulunmaktadır. Ekin Moğolcadan Türkçeye geçtiği ileri sürülür. Bu gerekçe ile *tekil* ve *çoğul* terimlerinin yanı sıra *teklik*, *çokluk* sözleri önerilmiştir. Sıklık

¹⁵¹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

¹⁵² Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

¹⁵³ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

¹⁵⁴ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

¹⁵⁵ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

bakımından *tekil* ve *çoğul* yaygındır. Bu yapılardan başka terimler de türetilmiştir. *çoğulcu* (sos.), *çoğulculuk* (sos.) vb.”¹⁵⁶(100)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-Aç* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *çak-ıl*, *çat-al*, *çek-el*, *çök-el*, *kazı-l*, *koş-ul*, *yasa-l*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹⁵⁶ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

-m

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-m* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan'a göre bu ek, işlek bir ektir. Anlam itibariyle bu ekle türetilmiş isimler: 1) Nicelik ayırtısı taşıyor: *içim, pişim, kesim, atım, yudum, dilim* 2) Yenilenen eylemleri anlatıyor: *bağ bozumu, koç katımı, koyun kırkımı* 3) Çeşitli anlamları taşıyor: *kıvrım, büklüm, giyim, biçim, tutum, çalım* gibi.¹⁵⁷(182-183)

Muharrem Ergin bu ek hakkında şunları söyler:

“*-m* eki nesne ismi yapan fiilden isim yapma eklerinin çok işlek olanlarından biridir. Başlıca fonksiyonu fiille ilgili bir hal, durum, iş ifade etmek olup o işle ilgili, o işten doğan varlık, eşya, âlet, yer v.s. gibi çeşitli isimler de yapar: *al-ı-m, sat-ı-m, geç-i-m, giy-i-m, kuşa-m, tak-ı-m, uçur-u-m, ver-i-m, iç-i-m, dön-ü-m, biç-i-m, boğ-u-m, doğ-u-m, öl-ü-m, at-ı-m, doy-u-m* misallerinde olduğu gibi. Fiil kökündeki sedasız konsonantın sedalılaştığı *yud-u-m* (yut-'tan), *ad-ı-m* (at-'tan), *tad-ı-m* (tat-'tan) misalleri de bunlardandır.”¹⁵⁸(166)

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

“Eski Türkçeden beri bir anlatım özelliği ile fiilden yalın adlar yapan (*togum istem*) düşmeli *-im* eki dilimizde de canlı kalmıştır. Bu kelimeler aslında birden ve bir defada, yada aralıklı meydana delen kılışlara, dolayısıyla bunların ölçülerine, zamanlarına ad olurlar. Onlar *birkez adları* (nomen vicis) diye isimlendireceğiz: *doğum ölüm yudum atım sayım seçim dönüm yarım*.

Tamamiyle ad karakterinde ve yalın kavramlara yakın bir üreme olmaları sebebiyle *-im* adları yani yazı dilimizde özel bir rağbet görmüşlerdir.

1. İlk Türkçeleşme akımından başlayarak bu adlarla birçok Arapça adfiilleri karşıladık: *doğum = tevellüt ölüm = vefat durum = vaziyet bölüm = fasıl geçim = maişet sürüm = revaç tutum = hattı hareket yorum = tefsir güdüm = sevk ve idare seçim = intihap sayım = tadat kurum = müessese akım = cereyan deprem = zelzele oturum = celse* gibi.

¹⁵⁷ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

¹⁵⁸ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

2. Dilimizde salt kılış adları ençok *-me*, biraz da *-iş* adfiilleriyle yapılıyor (*kalkma çalışma varış*). Yeniden kılış adları yaparken salt anlamlı olanlarında da bazan *-me* yerine *-im* kullanmak birçoklarımıza daha çekici, veya değişik gelmiş görünür: *gelişme* yerine *gelişim oluşma X oluşum soluma X solunum sindirme X sindirim* gibi.

-im eki güzel bir canlılık kazanmış, ancak bu arada onun özel birkez adları anlatımı silinerek genişlemiş, daha çok kılışın ürünü anlatımına kaçmıştır: *sorun duyum çözüm basım uyum işlem toplam anlam kapsam uzam devrim* (ihtilâl) *artırım yatırım yönetim üretim tüketim karışım eğitim bunalım titreşim birleşim dağılım çağırışım* gibi. Bununla birlikte salt kılış adlarında *-me* eki hakim kalacaktır.

3. *-im* eki yukarıda işaret ettiğimiz gibi asıl anlatımından farklı geniş süreli kılış anlatımında da dikkate değer bir canlılıkla yeni kelimeler vermektedir. Bunlar çokluk bizim eski yazı dilinde Arapça çoklular, özellikle dişî çokluklarla ifade ettiğimiz kavramlardan bir takımı karşılamaktadır: *yapım = i'malât yayım = neşriyat onarım = tamirat donatım = teçhizat eğitim = tedrisat indirim = tenzilât dağıtım = tevziat* gibi.

4. Yukarıda *-le-* fiilleri bahsinde işaret ettiğimiz gibi özellikle yalın *-im* adları *-le-* ekiyle uzatılıp kökleri fiille ilgili, fakat ondan farklı anlamda fiiller yaratmak istidadı gösterirler. Bu fiiller de yalın kavramları karşılamaya yarar: *yormak X yorumlamak yaymak X yayımlamak çözmek X çözümlemek bölmek X bölümlemek tanımak X tanımlamak* gibi.”¹⁵⁹(252-255)

Vecihe Hatiboğlu bu eki şöyle tarif ediyor: “**-m (-ım, -um; -im, -üm) III. 1.** eki, eylem kök veya gövdesinden ad kurur: anlam (anla-m), düzlem (düzle-m), eklem (ekle-m), eylem (eyle-m), gözlem (gözle-m), kavram (kav-ra-m), kuram (kura-m)...”¹⁶⁰(108-109)

Haydar Ediskun’a göre bu ekin şu görevleri vardır:

“çok işlektir:

a) Biçim ya da **tarz** adları: Bak-(**ı**)m, biç-(**i**)m, çal-(**ı**)m, giy-(**i**)m, tut-(**u**)m, salın-(**ı**)m...

¹⁵⁹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

¹⁶⁰ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

b) Zaman adları: Dön-(**ü**)**m** (= gün dönümü), kes-(**i**)**m** (= ders kesimi), dök-(**ü**)**m** (=yaprak dökümü), boz-(**u**)**m** (= bağbozumu), kırk-(**i**)**m** (davar kırkımı)...

c) Birim adları: Dil-(**i**)**m**, yut-(**u**)**m** (= yudum), yar-(**i**)**m**, at-(**i**)**m** (= adım), pişir-(**i**)**m**, tut-(**a**)**m**, iç-(**i**)**m**...

ç) Alet adları: Koş-(**u**)**m**, tak-(**i**)**m** (= marangoz takımı)...

d) Eylem sonucu ya da **eylem eseri** adlar: Doğ-(**u**)**m**, dök-(**ü**)**m**, sat-(**i**)**m**, al-(**i**)**m**, dik-(**i**)**m**, öl-(**ü**)**m**, devir-(**i**)**m** (= devrim)...

e) Yer adları: Kaldır-(**i**)**m**, uçur-(**u**)**m**...

f) Soyut adlar: Anla-**m**, kavra-**m**, yükle-**m**, gözle-**m**, izlen-(**i**)**m**, varsay-(**i**)**m**, dur-(**u**)**m**, sor-(**u**)**m**..”¹⁶¹(127).

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim yapar. –*m* eki, eskiden beri fiilden hareket isimleri yapan çok işlek bir ektir. *yudum* (< *yut-um*), *kıvrım* (< *kıvırım*), *yaylım* (< *yayılım*), *ayrım* (< *ayırım*), *doğum*, *ölüm* örneklerinde olduğu gibi daha çok tek heceli fiil köklerine gelmektedir.”¹⁶²(113-116)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Bu da –*am* ekiyle karıştırılmamalıdır. Çünkü, ünsüzle biten fiillere bağlanışları farklıdır (*tut-am*, *tut-um* gibi). Daha çok mastar gibi kullanılan bu ekin türettiği kalıcı isimlerde, bir işin bir kerede yapıldığını bildiren, ölçü ve miktar gösteren örnekleri oldukça fazladır. Bu ek, ünlüyle biten çok heceli kelimelere doğrudan doğruya –*m* şeklinde eklenir. Ayara “*y*” bağlayıcısı girmez. Ancak, Türkçenin fonetik özelliğinden dolayı, ünlü ile biten tek heceli fiillere gelirken, araya “*y*” ünsüzünü alarak eklenir. Çok işlek eklerdendir. Geçişsiz tek hecelilerde isim: (miktar-ölçü ismi): *dön-üm*, *er-im*, *öl-üm*, *piş-im*. (diğer isimler): *bak-ım*, *çık-ım*, *doy-um*, *geç-im*, *gül-üm*, *ol-umlu*, *yat-ım*, *yel-im*. Geçişsiz çok hecelilerde isim: *salk-ım*, *seğirdim* < *seğirt-im*. Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat: *yıldırım*. Geçişli tek hecelilerde isim: (miktar-ölçü ismi): *al-ım*, *adım* < *at-ım*, *at-ım*, *boğ-um*, *bük-üm*, *dil-im*, *dön-üm*, *dür-üm*, *ger-im*, *iç-im*, *kıs-ım*, *kıy-ım*, *tadım* < *tat-ım*, *taş-ım*, *yudum* < *yut-um*. (nesne ismi): *giy-im*, *koş-um*, *koy-um*, *sar-ım*. (filin ismi –bir çeşit mastar gibi-): *boz-um*, *bur-um*, *dik-im*, *dök-üm*, *duy-um*, *gör-üm*, *kat-ım*, *ölç-üm*, *sağ-ım*,

¹⁶¹ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

seç-im, sev-im, sür-üm, yık-ım. (diğer isimler): *biç-im, çal-ım, de-yim, düğ-üm, kes-im, kır-ım, kırk-ım, kur-um, oy-um, sok-um, tut-um, ver-im, yor-um.* Geçişli çok hecelilerde isim: (miktar-ölçü ismi): *devşir-im, dola-m, suvar-ım, üfür-üm.* (fiilin ismi –bir çeşit mastar gibi-): *bürü-m, devrim < devir-im, doğra-m.* (diğer isimler): *kıvrım < kıvr-ım, ula-m.* Dönüslü çatı üzerinde isim: *büklüm < bükül-üm.* Dönüslü çatı üzerinde isim-sıfat: *yaylım < yayıl-ım*¹⁶³(74-79)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-m* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *ak-ım, aktar-ım, al-ım, anla-m, art-ım, at-ım, ayr-ım, bak-ım, bas-ım, başar-ım, bırak-ım, biç-im, er-im, es-im, eyle-m, geç-im, gir-im, giy-im, göç-üm, gör-üm, göster-im, göstür-üm, gözet-im, tüket-im, uç-um, ulaş-ım, uy-um, uza-m, üre-m, üret-im, ver-im, yak-ım, yap-ım, yar-ım, yarat-ım.*

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹⁶² Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

¹⁶³ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türkî'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-mA

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-mA* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu eki çok işlek olarak nitelendirir. Bu ekle türetilen kelimeler üç gruba ayırır: 1. Sıyut ad, iş adı (makale yazma, havuzu dolma); 2. Somut ad, valık adı (başındaki yazma, biber dolması); 3. Niteleme sıfatı. Ayrıca bu ekin, konuşmada olumsuzluk eki *-me* ile karıştırılmasını vurgu ile önlememiz gerektiğini vurguluyor.¹⁶⁴(176-177)

Muharrem Ergin bu konuda şu bilgileri aktarıyor:

“Bu ek de *-mağ, -mek* gibi işleklik sahası bütün fiil kök ve gövdelerini içine alan bir ektir. *-mağ, -mek*’in hareket isimleri yapmasına karşılık *-ma, -me*’nin fonksiyonu iş isimleri yapmaktır diyebiliriz: *al-ma, yap-ma, oku-ma, yaz-ma, gel-me, git-me geç-me, eri-me* gibi. Bu iki çeşit fiil ismi arasındaki ince fark *-ma, -me*’nin hareket ifade etmemesidir. Bu bakımdan *-ma, -me; -mağ, -mek*’ten daha belirli, daha kuvvetli fiilden isim yapma ekidir. Yaptığı isim *-mağ, -mek*’in yaptığı isimden daha çok isimdir diyebiliriz. *-mağ, -mek*’in yapım ekliği belirli belirsiz bir yapım ekliğidir. Fiil kök ve gövdelerine onları mücerret olarak ifade etmek dışında herhangi bir şey katmaz. O derecede bir şey katmaz ki göz önünde bir hareket, şahsa v.s.’ye bağlanmayan fakat nesne olmayan bir hareket canlandırır. *-ma, -me* ise göz önünde hareket canlandırmayan, hareketin kendisini değil o hareketle yapılna işi ifade eden bir ektir. İş de harekete göre bir çeşit nesnedir. Onun için *-ma, -me*’li isimler iş ifadesi yanında klişeleşerek veya klişeleşmeden birçok belirli nesne, eşya ismi olarak isim ve sıfat şeklinde kullanılırlar: *dondur-ma, yaz-ma* (eser), *ğavur-ma* (yiyecek), *dol-ma kalem, değ-me adam, süz-me göz, damdan düşme lâf, kar-ma liste, yap-ma hareket* misallerinde olduğu gib. *-mağ, -mek*’li şekiller ise klişeleşmiş bir iki misal dışında bu şekilde isim olarak ve bilhassa böyle sıfat olarak hiçbir zaman kullanılamazlar.

-ma, -me’li şekillerin hareket ifade etmediği unutulmamalı ve bunlar çekim esnasında *-mağ, -mek*’li isimlerle karıştırılmamalıdır. Çünkü aralarındaki mânâ

¹⁶⁴ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

yakınlığından başka çekim esnasında iki şeklin ince misalleri ses bakımından tamamiyle aynı görülmektedirler: *gez-meğ-e*, *gez-me-y-e*; *bil-meğ-i*, *bil-me-y-i* gibi.”¹⁶⁵(165)

Vecihe Hatiboğlu bu eki şu şekilde anlatıyor:

“-**ma (-me)** **I. 1.** ekiyle, eylem kök ya da gövdelerinden, tümleç alan ve ad gibi kullanılan eylemsi kurulur ve ‘eylemlilik’ adını alır: alma (al-ma), bakma (bak-ma), başlatma (baş-la-t-ma), soruşturma (sor-u-ş-tur-ma), şaşırtma (şaş-ı-r-t-ma); dikme (dik-me), ekme (ek-me), gitme (git-me), görüşme (gör-ü-ş-me), içirtme (iç-i-r-t-me), işletme (iş-le-t-me) vb.

Bu tür eylemsilerin olumsuzları, eylemlilik eki ‘-ma/-me’den önce gelen olumsuzluk eki ‘-ma/-me’ ile sağlanır: almama (al-ma-ma), bakamama (bak-ma-ma)...

-**ma (-me)** **I. 2.** eki bazı sözcüklerde kalıplaşmış olarak kullanılır: **akıtmak, asma, aşama, ayaklanma, bağlanma, basma, benzeşme, besleme, bölme, bütünleme, çıkartma, danışma, daralma, dayanışma, dokuma, dolma, kavurma, tamlama, yoklama.**”¹⁶⁶(110-112)

Haydar Ediskun bu ek hakkında şu bilgileri veriyor: “çok işlek ektir; .. **a) Eylem** ya da **durum** adları: Gör-**me** (=görme eyleminin adı), oku-**ma**, yaz-**ma**, inle-**me**... **b) Somut** adlar: Kaz-**ma** (=alet), kavur-**ma** (=yiyecek) ...”¹⁶⁷(126).

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden iş, hareket adları yapan işlek bir ektir. Buna mastar eki de denir. Geçişli ve geçişsiz ayrımı yapmadan hemen hemen bütün fiiller, -*ma* eki ile isimleştirilebilir. Bir iş veya hareketin isim olarak kullanılması söz konusu olduğunda -*ma(-me)* eki öncelikle akla gelen bir ektir. -*ma(-me)* ekini alan bir fiil isimleşir ve durum ekleri, iyelik ekleri, çoğul eki gibi çekim eklerini alarak tıpkı bir isim gibi kullanılır.”¹⁶⁸(116)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Aslında mastar ekidir. Ancak bol sayıda kalıcı isim de yapmıştır. En işlek

¹⁶⁵ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

¹⁶⁶ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

¹⁶⁷ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

¹⁶⁸ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

eklerdendir”¹⁶⁹(79-89). Gürer Gülsevin’ nin verdiği örnekleri burada aktarmaya gerek görmedik.

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-mA* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *aban-ma, abart-ma, abra-ma, acık-ma, aç-ma, ada-ma, ağ-ma, ağar-ma, ağla-ma, ağrı-ma, ak-ma, ıra-ma, ırğa-ma, ısın-ma, ısır-ma, ışı-ma, iç-me, il-me, ilen-me, ilet-me, iliş-me, in-me, inan-ma, şiş-me, tak-ma, takın-ma, tanı-ma, tap-ma, tara-ma, tart-ma, taş-ma, taşı-ma, taşın-ma, tat-ma.*

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹⁶⁹ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türkî’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-mAcA

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-mAcA* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.¹⁷⁰

Muharrem Ergin bu eki şu şekilde tanımlıyor: “İşlek olmayan eklerden biridir. *bul-maca*, *buldur-maca*, *bil-mece* misalinde bu ek vardır. Bu ekin iki ekten, yani *-ma*, *-me* fiilden isim yapma eki ile *-ca*, *-ce* ekinden yapılmış olduğu açıktır.”¹⁷¹(175).

Örnek vermeyerek Haydar Ediskun bu eki az işlek eklerin arasında zikrediyor¹⁷²(129).

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim yapar. Birleşik bir ek durumunda bulunan *-maca* eki fiilden isim yapan *-ma(-me)* eki üzerine isimden isim yapan *-ca* ekin gelmesiyle oluşmuştur. Daha çok bir arada kullanılan bu birleşik ekin başlıca örnekleri şunlardır: *yemece* (tıp), *yakmaca* (tıp), *boğmaca* (tıp), *bilmece*, *bulmaca*, *düzmece*, *seçmece*, *çekmece*, *kesmece*, *koşmaca*, *kovalamacı* vb.”¹⁷³(119)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki’de* kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Fiilden isim yapan *-mA* ve isimden isim yapan *+CA* eklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bir arada kullanılarak eski fonksiyonlarından farklı kelimeler türettiklerinden, ayrı başlık altında verilmektedirler. Çok işlek değildir. Geçişli tek hecelilerde isim: *at-maca*, *bil-mece*, *boğ-maca*, *çek-mece*, *kap-maca*.”¹⁷⁴(89-90)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-mAcA* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin

¹⁷⁰ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

¹⁷¹ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

¹⁷² Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

¹⁷³ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

¹⁷⁴ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

örnekleri buna göre şunlardır: *aldat-maca, bul-maca, çek-mece, çel-mece, darıl-maca, doğ-maca, gör-mece, gül-mece, kap-maca, kız-maca, kur-maca, ört-mece, seç-mece, sor-maca.*

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

-mAç

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-mAç* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.¹⁷⁵

Vecihe Hatiboğlu bu ekten şöyle bahsetmektedir: “**-maç (-meç)** eki, ad ya da eylem kök veya gövdelerinden ad soylu sözcük kurar: **bulamaç, demeç, dilmaç, dönemeç, eğmeç, emmeç, kanırtmaç, kurutmaç, sıkmaç, soğutmaç, tutamaç, yırtmaç.**”¹⁷⁶(113-114)

Örnek vermeyerek Haydar Ediskun bu eki az işlek eklerin arasında zikrediyor¹⁷⁷(129).

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim yapar: *yırtmaç*. İşlek olmayan bu ekten Cumhuriyet Döneminde Türkçeleştirme çalışmaları sırasında yararlanılmıştır.”¹⁷⁸(120)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımını hakkında şunları söylüyor:

“Burada iki değişik ek söz konusudur: 1. *-mA aş*, 2. *-mA+cA*. Belki de, bu ikisiyle açıklanamayacak bir üçüncü ekin de varlığını kabul etmeliyiz: *-mAç*. İlk iki ek, fonksiyonları bakımından ayrılabilir de, üçüncü grupta ele alınması gerekenlerin gerçek şekil ve kaynağını kestirmek zordur. Günümüzde fonetik bakımından aynılaşmış olduklarından dolayı, bunları bir ana başlık altında iki alt gruba ayırarak vereceğiz. Kaynakları da parantez içinde gösterilmiştir. Bu ek de fazla işlek değildir.

I. grup: -mAç < -mA aş

Geçişli tek ve çok hecelilerde isim (yemek ismi): *bazlambaç < bazla-maç* (<*bazla-ma aş*), *bula-maç* (<*bula-ma aş*), *kavur-maç* (<*kavur-ma aş*), *oğ-maç* (<*oğ-ma aş*).

II. grup: -mAç < -mA+cA ?-mAç

¹⁷⁵ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

¹⁷⁶ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

¹⁷⁷ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

Geçişli tek ve çok hecelilerde isim: *yanilt-maç* (<*yanilt-ma+ca*), *yirt-maç* (<*yirt-maç?*).

Dönüslü çatı üzerinde isim: *atlambaç* < *atlan-maç* (<*dolan-ma+ca*).”¹⁷⁹(90-91)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-mAÇ* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *al-maç*, *ayır-maç*, *böl-meç*, *bula-maç*, *çal-maç*, *de-meç*, *dön-emeç*, *eğ-meç*, *em-meç*, *kapa-maç*, *kar-maç*, *kaz-maç*, *oğ-maç*, *ov-maç*, *sık-maç*, *tut-maç*, *yak-maç*, *yirt-maç*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹⁷⁸ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

¹⁷⁹ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türkî'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-mAk

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-mAk* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ek konusunda şöyle diyor:

“-mek’li adlarla –me ile türemişlerin anlamları arasında pek ince bir ayrıntı vardır:

1) –mek’lilerde devinme (hareket) anlamı daha belirgindir. Yalın durumlarda bu anlam ve kullanılış ayrıtısı iyice belirir. Durum takılarıyla çekimlenişlerinde birbirine pek benzerler. Ayırt edilmeleri için dikkat ister:

Okumağı severim, okumağa başladı...

Okumayı severim, okumaya başladı...

Birincilerde devinme (hareket) anlamı daha çok sezilmektedir.

2) Master olan –mek’li sözcükler belirtili ad takımlarına giremez; yani tümleyen ve tümlenen takısı almaz.”¹⁸⁰(177-178)

Muharrem Ergin bu ek konusunda şunları aktarıyor:

“İstisnasız bütün fiil kök ve gövdelerine getirilen bu ek eskiden beri Türkçenin fiilden isim yapma eklerinin başına gelir. Fonksiyonu fiillerin hareket isimlerini yapmaktadır... Yürkçede masdar diye ayrı bir kelime çeşidi kabul etmeğe lüzum yoktur. Gördüğümüz bu şekiller fiillerden *-mak*, *-mek* eki ile yapılmış isimlerden başka bir şey değildir.

Sondaki *k*, *k* konsonantların sedalaşması ve yumuşaması dolayısı ile *-mak* – *-mek*’li isimler çekim esnasında bir çok defa, *-ma*, *-me*’li isimlerle karıştırılmaktadır. Yaptıkları isimlerin çekim sırasındaki şekilleri arasında ses bakımından bazan hiçbir fark bulunmayan bu iki ekin birbirine çok yakın olan fonksiyonlarına iyice dikkat etmek ve ses benzerliğine aldanmayarak yazıda doğru imlâları ile her iki şeklin hakkını vermek lâzımdır. Bunun için de *-mak*, *-mek*’li şeklin hareket ifade ettiği unutulmamalıdır. Bu ek ancak çok nadir misallerde klişeleşerek hareket ifade

¹⁸⁰ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

etmeyen nesne isimleri yapar: *ye-mek*, *çak-mak* hareket isimlerinin yanında *ye-mek*, *çak-mak* nesne isimleri gibi.”¹⁸¹(164)

Vecihe Hatiboğlu bu eke geniş yer vermiştir:

“-**mak (-mek)** **I. 1.** ekiyle eylem kök ya da gövdesinden, tümleş alan ve ad gibi kullanılan eylemlilik kurulur: akmak (ak-mak), almak (al-mak), bakmak (bak-mak)...

-**mak (-mek)** **I. 3.** ekiyle kurulmuş eylemlilikler ad gibi kullanılır: akmakte, bakmaktan, gitmeğe, görüşmeği vb. Bu tür eylemlilik, tamlayan durumuna girmez.

-**mak (-mek)** **I. 4.** eki, bazı sözcüklerde kalıplaşmış olarak kullanılır: **çakmak, ekmek, ilmek, kaymak, parmak, tokmak, yemek.**”¹⁸²(114-115)

Haydar Ediskun bu ek hakkında şunları aktarıyor: “çok işlek etir; ... **a) Eylem** adları: Oku-**mak** (=okuma eyleminin adı), yaz-**mak**, dilen-**mek**, bil-**mek** **Not:** Bu isimlere de **isim-fiil** ya da **masdar** denir. **b) Somut** adlar: Çak-**mak** (=tutuşturma aleti), kay-**mak** (=sütten çıkartılan yiyecek), ye-**mek** (=yenilmek üzere pişirilen şey)...”¹⁸³(126)

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir:

“Fiillerden mastar adını verdiğimiz isimler yapar. *görmek, incelemek, tanıştırmak, soğurmak* vb.

-*mak* eki, *emek, kaymak, içmek, tokmak, çakmak* gibi bazı örneklerde kalıplaşmıştır.”¹⁸⁴(121)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Türkçenin işlek mastar ekidir. Ancak, kalıcı isimler de yaptığından, burada incelemeye alınmıştır. Yapım fonksiyonu bakımından, az işlek eklerdendir. Geçişsiz tek ve çok hecelilerde isim: *az-mak, hayda-mak*. Geçişli tek hecelilerde isim: *boğ-mak, çak-mak, ır-mak, il-mek, oy-mak, tokmak* < *tokı-mak, ye-mek*”¹⁸⁵(92)

¹⁸¹ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

¹⁸² Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

¹⁸³ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

¹⁸⁴ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

¹⁸⁵ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-mAk* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *art-mak, boğ-mak, ek-mek, kay-mak, oy-mak, ye-mek.*

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

-mAl

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden *-mAl* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.¹⁸⁶

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim ve sıfat türetir. *sağmal* sözünü ‘süt veren, sağmalı’ ve ‘süt veren, sağılan inek’ olmak üzere iki anlamı vardır. Örneği az olan bu ekten yararlanarak terim türetilebilir.”¹⁸⁷(122)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki’de* kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Tek örnekte bulunur. İşlek değildir. Geçişli tek hecelilerde sıfat: *sağ-mal*: Sağılır, sütü alınır, sütlü.”¹⁸⁸(93) Böylece *Kâmûs-ı Türki’de* bu ek, fiilden isim yapım eki olarak kullanılmamaktadır.

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-mAl* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. İsim yapanlar: *sağ-mal*, *sar-mal*.

b. Sıfat yapanlar: *sağmal*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹⁸⁶ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

¹⁸⁷ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

¹⁸⁸ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-mAll

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden *-mAll* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.¹⁸⁹

Vecihe Hatiboğlu'ya göre bu ek isim soylu kelimeleri türetmez¹⁹⁰(116).

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim yapar. Fiilden isim yapan *-ma* eki ile isimden sıfat yapan *-lı* ekinden oluşan bu ek, *içten yanmalı* (motor), *kurutmalı* (çamaşır makinesi), *uzatmalı* (çavuş), *üfleli*, *vurmali* (çalgılar), *seçmeli* (sınav), *kakmalı* (saat, yüzük) gibi örnekleriyle birleşik bir ke görünümü kazanmıştır. ‘ihtiyarî’ için *seçmeli*, ‘tahlilî’ karşılığı *çözümlemeli* konunun öteki örnekleridir. Ek, *-ma* ve *-tik* (Fr. *-tique*) eklerinden oluşan *-matik* ekine karşılık olabilir. Türkçe köke dayanan ve yaygınlaşmaya başlayan *dokunmatik* sözü *dokunmalı* diye daha kurallı olarak ifade edilebilir.”¹⁹¹(123)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-mAll* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. İsim yapanlar: *bas-malı*, *bekle-meli*, *çek-meli*, *dön-meli*, *döşe-meli*, *düğmeli*, *gecik-meli*, *in-meli*, *öde-meli*, *patla-malı*, *sür-meli*.

b. Sıfat yapanlar: *yanmalı*, *seçmeli*, *kurutmalı*, *vurmali*, *uzatmalı*, *kakmalı*, *üfleli*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹⁸⁹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

¹⁹⁰ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

¹⁹¹ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

-mAz

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden *-mAz* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.¹⁹²

Muharrem Ergin bu ek hakkında “Partisip ekleri” bölümünde şu bilgiyi veriyor: “*bit-mez, tüken-mez (iş), çık-maz (sokak)* gibi geçici isimlerle *sol-maz, kork-maz* gibi şahıs isimlerde bu ek vardır. Menfilik ifade eden bu ekin *-ma-, -me-* fiilden fiil yapma eki ile *-z* ekinden yapılmış olduğu açıktır.”¹⁹³(177).

Vecihe Hatiboğlu’ya göre bu ek sıfat görevinde kullanılan ortaç kurar¹⁹⁴(117).

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim ve sıfat yapar: *inanılmaz* (olay), *vazgeçilmez* (durum), *tükenmez* (kalem), *kaçmaz* (çorap), *görünmez* (kaza), *çıkamaz* (sokak) gibi sıfat örnekleri yanında ‘gayrimenkul’ karşılığı *taşınmaz* örneğinde ise, *-maz* doğrudan isim görevinde de kullanılmıştır.”¹⁹⁵(124)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki’de* kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Aslında “olumsuz geniş zaman” partisibidir. Özellikle kalıcı sıfatlar da yapmıştır. İşlek eklerdendir. Geçişli tek hecelilerde isim: *aç-maz*”¹⁹⁶(94-96). Bu bilgilere dayanarak, *Kâmûs-ı Türki’de* *-mAz* eki ile fiilden isim yapanın tek bir örneği vardır.

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-mAz* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

¹⁹² Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

¹⁹³ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

¹⁹⁴ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

¹⁹⁵ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

¹⁹⁶ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

a. İsim yapanlar: *aç-maz, ay-maz, bil-mez, çık-maz, doy-maz, gör-mez, ol-maz, sol-maz, şaş-maz, tüken-mez, yara-maz, yıl-maz.*

b. Sıfat yapanlar: *çıkamaz, değişmez, görünmez, kaçmaz, tükenmez.*

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

-mAzllk

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-mAzllk* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.¹⁹⁷

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim yapar. *yaramazlık*, *utanmazlık* vb. Olumsuz geçmiş zaman anlatan *-maz*, sıfat-fiil eki ile soyut isimler yapan *-lık* ekinden oluşan bu biçim yeni bir kalıplaşma içindedir. Cumhuriyetten sonra birçok doğu kökenli soyut kelimeyi karşılamak amacıyla *-maz* ve *-lık* bir araya getirilmiştir. ‘lâkaydî’ *aldırmazlık*, ‘masuniyet’ karşılığı *dokunulmazlık*, ‘ihtilâf’ için önerilmiş olan *anlaşmazlık*, ‘ademi tecavüz ve ademi ihtilaf’ kelimelerinin yerine *saldırmazlık* konunun örnekleridir.”¹⁹⁸(125)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-mAzllk* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *bil-mezlik*, *duy-mazlık*, *gör-mezlik*, *ol-mazlık*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹⁹⁷ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

¹⁹⁸ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

-mlk

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-mlk* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.¹⁹⁹

Muharrem Ergin bu eki için şu ifadeyi kullanıyor: “İşlek olmayan eklerden biridir. *kı-mık, il-mik, kus-muk* kelimelerinde bu ek vardır.”²⁰⁰(174)

Vecihe Hatiboğlu bu eki şöyle tanımlamaktadır: “**-mık (-muk; -mik, -mük)** eki, eylem kök ya da gövdesinden ad soylu sözcük kurar: **çiğnemik, ilmik, ekşimik, karmuk, kesmik, kısmık, kıymık, kusmuk, soymuk, tırmık**”²⁰¹(121).

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim yapar: *kıymık, ilmik, çiğnemik, ekşimik, kesmik* ... örneklerde görüldüğü gibi ekin yer aldığı kelimeler azlık, küçüklük, bir parça kavramları taşır.”²⁰²(126)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Sadece isim yapan bu ek pek işlek değildir: Geçişli tek hecelilerde isim: *boğ-muk, kar-muk, kes-mik, kıy-mık, soy-muk*. Geçişli çok hecelilerde isim: *çiğnemik, dola-mık*.”²⁰³(96-97)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-mlk* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *çel-mik, çit-mik, ekşi-mik, kazı-mık, kez-mik, kıy-mık, kus-muk*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

¹⁹⁹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

²⁰⁰ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

²⁰¹ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay.: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

²⁰² Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

²⁰³ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-miş

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden *-miş* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*'de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “ ‘Geçmiş zaman’ın işlek partisip eklerindedir. Ancak, çok sayıda kalıcı isim ve sıfat da türetmiştir. İşlek eklerindedir. Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat: *dolmuş*, *geç-miş*. Geçişli tek hecelilerde isim: *ye-miş*. Edilgen çatı üzerinde isim-sıfat: *satul-miş*.”²⁰⁴(97-99)

Tahir Nejat Gencan’a göre çok işlek bir ektir. “Anlam gerektirirse bütün eylem kök ve gövdelerine gelir.” Bu ekle türetilen, isim niteliğinden kullanılan sözcükler sıfat anlamından sıyrılarak adlaşmışlardır.²⁰⁵(195-196)

Muharrem Ergin bu ek hakkında “Partisip ekleri” bölümünde şu bilgiyi veriyor: “*susa-mış* (*hayvan*), *oku-muş* (*adam*) gibi geçici isimlerle *geç-miş* “mazi”, *dol-muş*, *ye-müş* gibi kalıcı isimlerde bu ek vardır.”²⁰⁶(177).

Vecihe Hatiboğlu bu ek hakkında şunları söylüyor: “**-miş (-muş; -miş, müş)** II. 1. eki, bazı eylem soylu sözcüklerle kalıplaşarak ad kurar: **dolmuş, ermiş, geçmiş**”²⁰⁷(122-123).

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Bu ekin isim olarak kullanılan örnekleri azdır: ‘mazi’ karşılığı *geçmiş*, ‘münevver’, ‘mütekkâmil’ yerine *okumuş*, *gelişmiş* sözleri vardır. *dolmuş*, *yaradılmış*, *ermiş* sözleri de bunlara katabiliriz.”²⁰⁸(127)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki*’ye Göre) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*'de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “ ‘Geçmiş zaman’ın işlek partisip eklerindedir. Ancak, çok sayıda kalıcı isim ve sıfat da türetmiştir. İşlek eklerindedir. Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat: *dol-*

²⁰⁴ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki*’ye Göre) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

²⁰⁵ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

²⁰⁶ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

²⁰⁷ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay.: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

²⁰⁸ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

muş, geç-miş. Geçişli tek hecelilerde isim: *ye-miş*. Edilgen çatı üzerinde isim-sıfat: *satıl-mış*.²⁰⁹(97-99)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-miş* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. İsim yapanlar: *dol-muş, doy-muş, er-miş, geç-miş, öl-müş, ye-miş*.

b. Sıfat yapanlar: *geçmiş, gelişmiş, türemiş*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

²⁰⁹ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türkî'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-n

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden -n eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan'a göre bu ek daha çok bir heceli fiillere gelir. Cumhuriyet döneminde türetilen yeni sözcükler: *basın, yayın, ürün, sayın*.²¹⁰(192-193)

Muharrem Ergin bu eki şöyle tarif ediyor: “Bu ek Türkçede eskiden beri görülen fiilden isim yapma eklerinden biridir. İşleklik sahası çok geniş olmakla beraber bir hayli misali vardır ve canlılığını muhafaza etmektedir. Yaptığı isimler fiilin gösterdiği hareketi yapanı, olanı ve daha çok, yapılanı ifade eder: *tüt-ü-n, ek-i-n, biç-i-n, yığ-ı-n, dol-u-n, tala-n, uzu-n, ak-ı-n, gel-i-n, koş-u-n, büt-ü-n, sök-ü-n* gibi.”²¹¹(167)

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor: “Eski ve oldukça verimli olmuş düşmeli bir ektir (E.T. *tütün, yalın*). Dilimizde edilen anlamlı ve çoğu zaman *kılışın ürününü* gösteren bir sıra adlar bırakmıştır: *yığın ekin tütün akın koşun esin çakın sökün sağın yalın dizin gelin düğün*.

Yeni kelimelerde -im eklerinden birincisini salt kılış adı, ikincisini kılışın ürünü adı olarak kullanıma denemesi yapılmıştır: *basım = tabaat basın = matbuat yayım = neşir yayın = neşriyat yapım = i'malât yapın = mamulât* gibi.”²¹²(255)

Vecihe Hatiboğlu bu ek hakkında şunları yazıyor: “-n (-in, -un; -in, ün) V. 1. eki, eylem köklerinden ad kurar: akın(ak-ı-n), basın (bas-ı-n), sayın (say-ı-n), satın (sat-ı-n), yayın (yay-ı-n), yazın (yaz-ı-n), yığın (yığ-ı-n), oyun (oy-u-n), sorun (sor-u-n), yoğun (yoğ-u-n), dizin (diz-i-n), ekin (ek-i-n), gelin (gel-i-n), bükün (bük-ü-n), bütün (büt-ü-n), düğün (düg-ü-n), sökün (sök-ü-n), tütün (tüt-ü-n) vb.”²¹³(128).

Haydar Ediskun bu ek hakkında şunları aktarıyor: “oldukça işlek bir ektir...:

a) Eylem sonucu ya da eseri adlar: Yığ-ın, ek-in, tüt-ün, ak-ın, gel-in, es-in, bas-ın...”²¹⁴(129)

²¹⁰ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

²¹¹ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

²¹² Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

²¹³ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

²¹⁴ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “-n eki fiil köklerine gelerek isim yapar: *ekin, tütün, gelin, sökün, düğün, ışın, akın* vb. Bunun yanında *ürün, uzun, yoğun, düzen, talan* gibi bazı örneklerde kökler açık değildir, bunlar, tarihî dönemler içinde ses değişikliklerine uğramış ve ekle kalıplaşmıştır.”²¹⁵(130)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(Kâmûs-ı Türki’ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki’de* kullanımını hakkında şunları söylüyor: “-(**I**)n İşlek eklerdendir. Geçişsiz tek hecelilerde isim: *ak-ın, çak-ın, gel-in, tüt-ün*. Geçişsiz çok hecelilerde isim: *ışı-n*. Geçişli tek hecelilerde isim: *boğ-un, düğ-ün, eğ-in, ek-in, koş-un, öt-ün, sat-ın, yığ-in*. Geçişli çok hecelilerde isim: *beze-n, kapa-n, tala-n*”²¹⁶(100-101)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan -n eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. İsim yapanlar: *ak-ın, bas-ın, beze-n, bük-ün, çak-ın, çık-ın, değ-in, diz-in, düğ-ün, düze-n, eğ-in, ek-in, er-in, es-in, gel-in, ışın, kal-ın, kıy-ın, koy-un, ölç-ün, sat-ın, say-ın, sor-un, tüt-ün, ür-ün, yay-ın, yaz-ın, yığ-in*.

b. Sıfat yapanlar: *sayın*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

²¹⁵ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

²¹⁶ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (Kâmûs-ı Türki’ye Göre) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-nç

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden *-nç* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan, bu ekin Divanü Lûgat-it-Türk'teki örneklerden bahsetmektedir. Dolayısıyla bu ek, çok eski bir ektir. Daha çok soyut adlar türetmek için kullanılmaktadır. Cumhuriyet döneminde bu ekle türetilmiş isimler: *bilinç*, *basınç*, *kıvanç*, *inanç*.²¹⁷(191-192)

Muharrem Ergin bu ekin müstakil bir ek olmadığını dönüşlülük eki *-n-* ile fiilden isim yapma eki *-ç*'nin kaynaşmasından doğan bir durum olduğunu savunmaktadır²¹⁸(s.170).

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

“Dönüşü *-in-* fiilleri üzerine gelen ve fiilden isim yapan bir *-iç* ekinin öncekiyle erkenden kaynaşması bir *-in-iç > -inç* birleşik ekinin doğmasına yol açmış olmalıdır. Bunun yaptığı kelime dönüşlü bir kılış adı, veya bir berkitme sıfatı olur (E.T. *kılınç utunç*). Buradaki *-iç* birleşeni yukarıda gördüğümüz fiilden aygıt adları yapan *-iç* ile ilgili olmayacaktır. Getirdiği anlatıma göre bunun adfiil eki *-iş* den gelmekte ve *kıl-in-iş > kıl-inç* şeklinde gelişmiş olması mümkündür.

Bu ek kaynaşmasında dönüşlü anlatımı eke geçmiş demek olur. Buna göre ekimizi yalın tabanlara geldiğine göre *-inç*, dönüşlü tabanlara gelmiş görüldüğüne göre *-iç* saymamız mümkündür, ama bu anlatımcıca bir şey değiştirmez.

Az çok canlı kalmış bu üretimi yazı dilimizde eğri doğru değerlendirmeye çalışıyoruz. Bunlardan kavramı andırmayanlar tutunmuyor: *basınç = tazyik dayanç = mukavemet kıvanç = iftihar sapınç = dalâlet bilinç = şuur bulunç = vicdan* gibi.

İlginç olmaz. Çünkü Türkçede *ilgimek* diye bir fiil yoktur. *İlinç* olur ama, *ilgi çekici* daha iyidir.”²¹⁹(233)

Vecihe Hatiboğlu bu eke geniş yer veriyor: “**-nç** Genellikle, dönüşlü çatı üzerine *-ç* eki getirilerek ad soylu sözcük kurulur: **aldanç, avunç, basınç, bilinç, bulunç, dayanç, direnç, erinç, ezinç, dönenç, gülünç, güvenç, iğrenç, ilenç,**

²¹⁷ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

²¹⁸ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

²¹⁹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

imrenç, kakınç, kalınç, kasınç, kazanç, kıvanç, korkunç, ödünç, övünç, özenç, sapınç, sevinç, usanç, utanç, üşenç²²⁰(130-131).

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim ve sıfat türetir. –n eklenmiş dönüşlü fiil çatıları üzerine –ç eki gelerek isimler yapılır. *kazanç, inanç, iğrenç, güvenç, gülünç, avunç, utanç* gibi isimler *kazan-, inan-, iğren-, güven-, gülün-, avun-, utan-* fiillerinden türetilmiştir.”²²¹(133)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*’de kullanımını hakkında şunları söylüyor: “Bazı çalışmalarda sadece –ç eki olarak da verilmiştir. Gerçekten de devamlı “dönüşlü çatı” üzerine geliyor gibi görülse de “n” ile bitmesine rağmen “dönüşlü” olmayanlara de gelip aynı fonksiyonlu kelimeler türetmektedir. Ayrıca, bazı fiillerin sadece “dönüşlü çatı” ile yaşıyor olması veya bazılarının “dönüşlü çatı”larının hiç kullanılmaması, bu eki şimdilik *-(I)nç* diye alyamı gerektirmiştir. İşle eklerdendir. Geçişli tek hecelilerde isim: *sev-inç*. Geçişli çok hecelilerde isim: *ödünç* < *öde-nç*. Köklü yaşamayan, sadece geçişli tabanı bulunan (“n” sesi ile biten) fiillerde: (isim): *kazanç*. (isim-sıfat): *kıskanç*. Sadece dönüşlü hali ile yaşayan fiillerde isim: *ilenç*. Sadece dönüşlü hali ile yaşayan fiillerde isim-sıfat: *iğrenç*.”²²²(101-103)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-nç* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. İsim yapanlar: *bas-inç, bil-inç, dal-inç, daya-nç, dire-nç, er-inç, ez-inç, gül-ünç, iste-nç, kakı-nç, kas-inç, kork-unç, öv-ünç, sap-inç, sev-inç, ürk-ünç, üz-ünç*.

b. Sıfat yapanlar: *korkunç, gülünç*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

²²⁰ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

²²¹ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

²²² Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-ntl

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-ntl* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan'a göre çok işlek bir ektir. Anlam itibariyle, önemsiz sayılan, küçümsenen varlık; sevimsiz: *döküntü, saçıntı, uyuntu, kaşıntı, kırpıntı, serpinti*. Ancak bu anlamlardan sıyrılmış sözcükleri de verilmektedir: *akıntı, toplanti, gezinti, girinti, çıkıntı*. Tahir Nejat Gencan, Cumhuriyet döneminde bu ekiyle türetilen yeni sözcükleri de vermiştir: *söylenti, ivinti, ayrıntı, orantı, saplantı*.²²³(181-182)

Muharrem Ergin böyle bir ekin var olduğunu kabul etmiyor. Bu ekin aslında *-n-*'li fiil gövdelerine *-tı, -ti, -tu, -tü* ekin getirilmesiyle meydana geldiğini savunuyor:

“Bu ekin getirildiği *-n-*'li fiil gövdelerinden bazıları kullanılmadığı için bazı misallerde ek *-ntı, -nti, -ntu, -ntü* gibi görünmekte, bu yüzden öteden beri *n* sesi ekin bünyesinde dahil gösterilmektedir. Buradaki *n*'nin ekin bünyesinde dahil bir ses değil, fiilden fiil yapma eki olan *-n-*'den ibaret bulunduğu muhakkaktır. Bunu *-n-*'li fiil gövdesi kullanılan misallerden anlamak mümkündür. Hele *bula-n-tı* gibi fiil kökü ile hiç ilgisi olmayan, *-n-*'li fiil gövdesinden yapıldığı açıkça görülen misaller bu hususta hiçbir şüphe bırakmamaktadır. Zaten bu isimlerin mânâsı da kendilerinin fiil köküne değil, fiil gövdesine dayandığı göstermektedir. Bazı misallerdeki *-n-*'li fiil gövdelerinin kullanılmaması bir şey ifade etmez. Bunlardan bazıları sonradan unutulmuş, hiç kullanılmamış olanlar da diğer misaller tarafından sürüklenmiş olabilirler. Buna benzer durumları bundan önce de bazı eklerde görmüştük.”²²⁴ (s.172).

Tahsin Banguoğlu, bu ek hakkında şunları söylüyor:

“Öncekiler gibi bu da *-in-* ile uzatılmış dönüşlü fiil tabanına fiilden ad yapan *-ti* ekinin gelmesi ve öncekiyle kaynaşması mahsulü görünür (önce *gezin-ti*, sonra *gir-inti*). Burada da dönüşlü anlatımı eke geçmiş ve birleşik ek *-ti* ekinden aldığı “parçalılık” anlatımını da korumuştur. Bunlara *kılntı adları* (nom fragmentaire) adını veriyoruz.

²²³ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

Buna göre ekimiz yalın tabanlara geldiğinde *-inti* (*üz-üntü birik-inti*), dilde dönüşlülere yaşayan tabanlara gelmiş görüldüğüne göre de *-ti* (*kaşın-tı çarpın-tı*) sayılabilir, krş *-inç* adları. Anlatımca farketmez. Bu ek yaptığı adlara hemen daima kılış ve adlandırdığı ürününde bir eksiklik ve dağınıklık *ayrılışı* verir (*yeme esme, fakat yeyinti esinti*). *-inti* adları oldukça yaygındır. Onları azçok farklı anlam öbeklerine ayırabiliriz: 1. Parçalı ve sürekli kılışı gösteren adlar. 2. Parçalı ürün ve artıklara ad olurlar. 3. Elemler duygulara ad olurlar. 4. Bu adlar kılış ve kılıcı hakkında aşağılayıcı anlamda kullanılırlar.

-inti adları da yazı dilimizde kullanılmış birçok Arapça kelimeleri kullanıştan düşürmüşlerdir: *söylenti = şayia üzüntü = teessür sarsıntı = tezelzül çarpıntı = halecan kuruntu = evham ürküntü = tevahhuş iğrenti = istikrah yıkıntı = harabe gibi.*

Bu kullanım yeni kelimeler ve terimler yaratılmasına da yol açmıştır: *görüntü = tayf uzantı = istitale saplantı = fikri sabit kesinti = kat'iyat ödenti = aidat yapıntı = tasni'* gibi.”²²⁵(258-259)

Vecihe Hatiboğlu bu eki değerlendirmeye almıyor ancak *-ti* eki ile ilgili olan bölümde, *-n-* dönüşlülük eki ile *-ti* kalıplaşmış şekilden şöyle bahsetmektedir:

“**-tı (-tu; -ti, -tü) II. 2.** eki, ‘-n-’ sesiyle biten eylem kök ya da gövdesinden ad kurar. Bu tür sözcükler genellikle, dönüşlü çatı kavramı taşır: alıntı (alın-tı), bağlantı (bağlan-tı), çalkantı (çalkan-tı), çarpıntı (çarpın-tı), kalıntı (kalın-tı), kaşıntı (kaşın-tı), sallantı (sallan-tı), sığıntı (sığın-tı), sıkıntı (sıkın-tı), toplan-tı (toplan-tı), yaşantı (yaşan-tı); avuntu (avun-tu), buluntu (bulun-tu), kuruntu (kurun-tu), uyuntu (uyun-tu), uzantı (uzan-tı), eğlenti (eğlen-ti), eklenti (eklen-ti), esinti (esin-ti), gezinti (gezin-ti), ödenti (öden-ti), silinti (silin-ti), söylenti (söylen-ti), tiksinti (tiksin-ti), bölüntü (bölün-tü), döküntü (dökün-tü), görüntü (görün-tü) vb.

-tı (-tu; -ti, -tü) II. 3. eki, ‘-n-’ sesiyle biten gövdelerden sonra kalıplaşmış olarak kullanılır: akıntı (akın-tı), askıntı (askın-tı), ayrıntı (ayrın-tı), bağıntı (bağın-tı), çıkıntı (çıkın-tı), kısıntı (kısın-tı), yıkıntı (yıkın-tı), boğuntu (boğun-tu), bozuntu (bozun-tu), oyuntu (oyun-tu); birikinti (birikin-ti), çisenti (çisen-ti), girinti (girin-ti); çöküntü (çökün-tü), süprüntü (süprün-tü), üzüntü (üzün-tü) vb.”²²⁶(158-159)

²²⁴ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

²²⁵ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

²²⁶ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

Haydar Ediskun bu ek için şu ifadeler kullanmış: “oldukça işlektir;... **a) Rahatsızlık** adları: Üz-(ü)ntü, kur-(u)ntu, bur-(u)ntu, sık-(ı)ntı, bula-(n)tı, çarp-(ı)ntı... **b) Sürekli eylem** adları: Gez-(i)nti, çalka-ntı, çırp-(ı)ntı, ak-(ı)ntı, sark-(ı)ntı, sız-(ı)ntı, süz-(ü)ntü... **c) Yığınak** adları: Birik-(i)nti, yığ-(ı)ntı, topla-ntı... **ç) Azlık** adları: Kır-(ı)ntı, kırp-(ı)ntı, serp-(i)nti, süpür-(ü)ntü (= süpürüntü)... **d) Somut** adlar: Söyle-nti, gör-(ü)ntü, ayır-(ı)ntı (= ayrıntı)”²²⁷(126)

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim yapan. –n dönüşlü çatı eki ile fiilden isim yapan –tı ekinden oluşmuş olan –ntı eki, işlek bir ektir. *bağlantı, toplantı, kazantı, avuntu, silinti, söylenti* örnekleri *bağlan-, toplan-, avun-, silin-* dönüşlü yerine göre edilgen fiil gövelerine dayanmaktadır.”²²⁸(133)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türkî’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türkî*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Özellikle isim yapan bu ek de çok işlektir. Geçişsiz tek hecelilerde isim: (“-miş olan şey” anlamındaki isimler): *çık-ıntı, çök-üntü, gir-inti, kal-ıntı, sız-ıntı, toz-untu.* (diğer isimler): *ak-ıntı, bıç-ıntı, es-inti, irk-inti, koş-untu, ürk-üntü.* Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat: *uş-untu.* Geçişsiz çok hecelilerde isim: *birik-inti, çiğsi-nti.* Geçişli çok hecelilerde isim: (isin yapılması sonucu meydana gelen parçalar): *boz-untu, böl-üntü, bük-üntü, dök-üntü, eğ-inti, kaz-ıntı, kes-inti, kır-ıntı, kırk-ıntı, kırp-ıntı, kıy-ıntı, kus-untu, saç-ıntı, serp-inti, soy-untu, sök-üntü, yık-ıntı.* (insanları rahatsız eden durumları bildiren isimler): *boğ-untu, bur-untu, ez-inti, kur-untu, sars-ıntı, sık-ıntı, üz-üntü.* (nesne isimleri): *giy-inti, ye-yinti.* (diğer isimler): *es-ıntı, çarp-ıntı, çırp-ıntı, der-inti, gez-inti, il-inti, kas-ıntı, sil-inti.* Geçişli çok hecelilerde isim: (fiilin yapılması sonucunda ortaya çıkan parçalar): *ırağ-ıntı < bırak-ıntı, buda-ntı, süprüntü < süpür-üntü, tara-ntı.* (diğer isimler): *ayrıntı < ayıt-ıntı, çalka-ntı, çaevir-ıntı, kıvrıntı < kıvir-ıntı, sıyrıntı < sıyır-ıntı.*”²²⁹(103-107)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan -ntı eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *bekle-nti, boz-untu, bula-ntı, çak-ıntı, çal-ıntı, çarp-ıntı, çık-ıntı, çırp-ıntı, çiz-ıntı, çök-üntü, çöz-üntü, değ-inti, dök-üntü, eğ-inti, ke-inti,*

²²⁷ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

²²⁸ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

ele-nti, gez-inti, gir-inti, gör-üntü, ış-ı-ntı, il-inti, irk-inti, iv-inti, kaç-ıntı, kakı-ntı, kal-ıntı, kas-ıntı, kat-ıntı, kaz-ıntı, kes-inti, kır-ıntı, kırk-ıntı, kırp-ıntı, kıs-ıntı, kıvrantı, kıy-ıntı, koy-untu, kuru-ntu, okşa-ntı, oku-ntu, öde-nti, öv-üntü, sakla-ntı, sark-ıntı, sars-ıntı, serp-inti, sık-ıntı, sız-ıntı, silk-inti, sök-üntü, söv-üntü, söyle-nti, süz-üntü, tak-ıntı, tara-ntı, ula-ntı, uyu-ntu, uza-ntı, ürk-üntü, üşü-ntü, üz-üntü, vur-untu, yak-ıntı, yap-ıntı, yar-ıntı, yaşa-ntı, yay-ıntı, yığ-ıntı.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

²²⁹ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türkî'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-r

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden -r eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan'a göre bu ek daha çok geniş zaman çatısı ve sıfat yapma eki olarak kullanılmaktadır. Ancak sıfatlar bazen adlaşmaktadır: *gelir, gider, akar, keser, değer*.²³⁰(196)

Muharrem Ergin bu ek hakkında "Partisip ekleri" bölümünde şöyle diyor: "yürü-r (*ayak*), bil-i-r (*kişi*) gibi geçici isimlerle kes-er (âlet), gel-i-r "varidat", yat-ı-r gibi kalıcı isimlerde bu ek vardır."²³¹(176)

Vecihe Hatiboğlu bu ek hakkında şunları söylüyor: "-r (-ar, -er; -ır, -ur, -ir, -ür) I. 2. eki, genellikle eylem kök veya gövdesine getirilerek geniş zaman kavramı belirten ve çok defa sıfat ya da ad görevinde kullanılan sözcük kurar: **ağır, akar, benzer, çalar, çapar, çıkar, döner, düşünür, geçer, gelir, gider, göçer, keser, okur, yatır, yarar, yazar, yeter**"²³²(133-134).

Hamza Zülfiyar bu ek hakkında şunları söylemektedir:

"-r fiilden isim ve sıfat türetir. Ekin isim yapmak amacıyla kullanılan örneklerinin birkaçı şunlardır: *keser, benzer, yatır, döner, tutar, göçer, yarar*. Ek, bu örneklerde kalıplaşmıştır.

Cumhuriyet döneminde -r ekinden yararlanılarak yeni kelimeler türetilmiştir: *çıkır* (menfaat), *gelir* (varidat), *okur* (kari), *benzer* (müşabih), *yarar* (fayda), *yazar* (muharrir), *gider* (masraf), *taşınır* (menkul), *tutar* (miktar), *düşünür* (mütefekkir), *çözünür* (Fr. soluble), *eş değer* (muadil). *damper* (İng. dumper) için *döker* önerilmiştir: *dökerli kamyon vb.*"²³³(135)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin'in "(*Kâmûs-ı Türkî'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*" adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türkî*'de kullanımı hakkında şunları söylüyor: "Aslında "geniş zaman" partisip ekidir. Çok sayıda isim ve sıfatlar da türetmiştir. En işlek eklerdendir. Geçişsiz tek hecelilerde isim: *çap-ar, çık-ar, gel-ir,*

²³⁰ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

²³¹ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

²³² Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

kay-ar. Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat-zarf: *değ-er*, *yet-er*. Geçişsiz çok hecelilerde isim: *altıpatlar-r*, *bulga-r*, *çağla-r*, *ılga-r*. Geçişli tek hecelilerde isim: *aç-ar*, *kes-er*, *koy-ar*, *tut-ar*. Geçişli çok hecelilerde isim: *çalka-r*, *göze-r*, *oku-r*. Edilgen çatı üzerinde isim-sıfat: *yen-ir*.²³⁴(108-111)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-r* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. İsim yapanlar: *aç-ar*, *bas-ar*, *bat-ar*, *çak-ır*, *çal-ar*, *çap-ar*, *çek-er*, *çık-ar*, *çöğ-ür*, *dön-er*, *düşün-ür*, *gel-ir*, *iste-r*, *kay-ır*, *taşın-ır*, *yat-ır*, *yaz-ar*.

b. Sıfat yapanlar: *güvenilir*, *çalar*, *geçer*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

²³³ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

²³⁴ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türkî'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-rlik

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden *-rlik* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.²³⁵

Vecihe Hatiboğlu²³⁶ bu eki değerlendirmeye almıyor.

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiillere gelerek soyut isimler yapar. Sıfat-fiil eki *-r* ile soyut ad yapan *-lik* ekinden oluşan bu biçim, çeşitli terimlerin türetilmesinde birlikte değerlendirilmiştir. Yeni bir oluşum içinde olan bu iki ek, Cumhuriyet döneminde bazı doğu ve batı kökenli kelimelerin karşılıklarını türetmekte kullanılmıştır: *yürürlük* (meriyet), *duyarlık* (hassasiyet), *benzerlik* (müşabehet), *yararlık* (liyakat), *sürerlik* (istimrar), *güvenirlik* (itimat), *geçerlik* (revaç), *dayanırılık* (mukavemet), *hoşgörülük* (müsamahakârlık), *iyilikseverlik*, *uygulanabilirlik* (fizibilite).”²³⁷(137)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan *-A* eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. İsim yapanlar: *benze-rlik*, *yara-rlık*, *yürü-rlük*.

b. Sıfat yapanlar: *yeterlik*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

²³⁵ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

²³⁶ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

²³⁷ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

-sAk

Fiilden isim soylu kelimeler yapan yapım eklerinden -sAk eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.²³⁸

Vecihe Hatiboğlu²³⁹ bu eki değerlendirmeye almıyor.

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir:

“Fiile gelen –sak, isim ve sıfat yapar. *savsak, tutsak*.

Cumhuriyet döneminde bu ekten türetilmiş iki terim vardır. Bunlardan biri *ıraksak* ötekisi ise *yakınsak*'dır. Bunlar *ıraksa-* ve *yakınsa-* fiillerini –k eki getirilerek kurulmuşlardır. aynı biçimde ‘eğilimi bir merkezden dağılma veya bir merkeze yönelme olan hareketleri dayanan’ terimler bu ekle türetilir.”²⁴⁰(138)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*'de kullanımını hakkında şunları söylüyor: “İşlek olmayan eklerdendir. Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat: *tümsek*.”²⁴¹(111)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim soylu kelimeler yapan -sAk eki genel olarak iki ayrı yapıda ve görevde kullanılmıştır. Kalıplaşmış olan bu ekin türevleri buna göre şöyle sınıflandırılabilir:

a. İsim yapanlar: *tut-sak*.

b. Sıfat yapanlar: *susak, evsek, savsak, uysak, yakınsak, ırasak*.

Örnekler tablolarında sıralanmıştır.

²³⁸ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

²³⁹ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay.: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

²⁴⁰ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

²⁴¹ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-sAl

-sal (-sel) sıfat yapma eki Arapçadan geçmiş olan nispet ekini karşılamak üzere önerilmiştir. Bu ek ayrıca batı dillerinden alınmış -al eki yerine de kullanılmıştır. Her ikisi de yabancı kökenli olan bu ekler Türkçede bir gramatikal görevi yerine getirdiğinden yok sayılmamış ve bir ekle karşılaşılması yoluna gidilmiştir. Bu kavramın -lı sıfat yapma ekiyle karşılandığı da olmuştur. Bir yandan tarihî öte yandan batıdan gelen çağdaş örneklerin Türkçe olarak karşılanmasının gündeme geldiği Cumhuriyet döneminde, *kumsal*, *uysal* gibi örnekler göz önüne alınarak bu kelimelerin yapılarındaki -sal (-sel) ekinden yararlanmak yoluna gidilmiştir.

Genel olarak sıfat yapan bu ek, bazen de *kurumsallaşmak*, *evrenselleşmek*, *gelenekselleşmek*, *kamusallaşmak*, *kutsallaşmak*, *yasallaşmak* gibi örneklerde fiil tabanına getirilmiştir. Çalışmamızda isme gelen -sal(-sel) ekinden *eğitsel*, *görsel*, *işitsel*, *duysal* gibi örnekler dolayısıyla söz edilmiştir. Dolayısıyla hazırlamış olduğumuz genel çizelgede bu eke de bir yer ayrılmıştır.

Türkologlar arasında -sal (-sel) eki sürekli tartışılmıştır. Bu tartışmalardan biri de -sal(-sel)'in fiil kökenlerine getirilemeyeceği doğrultusundadır. Bu tartışma konusu tarih sırasına göre aşağıdaki makalelerde değerlendirilmektedir.

Önce gramer kitaplarından değerlendirmeye bakalım.

Tahir Nejat Gencan, -sal/-sel eki ile -l ve -sil ekleri birlikte değerlendiriyor. Tahir Nejat Gencan bu hususta şu bilgiyi veriyor: “-()l, -sel, -sil eki Dil Devriminden sonra işleklik kazanmış ve Arapçadan gelme î ekiyle türemiş sözcükleri, birçok terimleri ve çeşitli kavramları karşılar olmuştur. ... Ad ve eylem soylu sözcüklere uyarına göre -l, -el, -al, -il, -ıl, ul, -ül; -sel, -sal, sil eklerinden biri getirilmiştir.”(174-175)²⁴²

Görüldüğü gibi Tahir Nejat Gencan bu eki yalnızca isme değil, fiile de getirebileceğini savunuyor.

Muharrem Ergin, “Fiilden isim yapma ekleri” bölümünde bu ek ile ilgili şunları söylüyor: “İşlek olmayan bir ektir. *uy-sal* kelimesinde bu ek vardır.”(175)²⁴³

Muharrem Ergin'in verdiği bu örnekte -sal eki gerçekten fiile gelmiştir. Ancak buradaki -sal ekinin gerçekten nispet yapan -sal eki olması tartışılabilir.

²⁴² Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

Tahsin Banguoğlu, “Yapıbilgisi”(141)²⁴⁴ bölümünde bu ekten bahsetmiyor. Demek ki Tahsin Banguoğlu bu eki dikkate almamakta ve incelememektedir.

Haydar Ediskun²⁴⁵, ne “Fiil Kök ya da Gövdelerinden İsim Yapma”(125) ne de “Türemiş sıfatlar”(146) bölümünde de bu eki zikrediyor. Ancak yazdığı “-el, -il, -sel ekleri üzerine”²⁴⁶ makalesinde –sal ekini savunmakta ve fiile gelen şu örnekleri vermektedir:*burunsal, baysal, kumsal, uysal, savsal, soysal, yensel, kepsel*(1019). Dikkat edildiğinde bu örnekler halk ağzından alınmıştır.

Vecihe Hatiboğlu, bu ekin sadece sıfat görevinde sözcük kurabileceğini iddia ediyor²⁴⁷ ve fiile gelen örnekleri almayarak şu açıklamada bulunuyor: “+sal(+sel) eki, genellikle, ad kök veya gövdesine getirilerek sıfat görevinde sözcük kurar: *anıtsal (anıt-sal), *kutsal (kut-sal), *Tanrısal (Tanrı-sal)...”(139)

Cumhuriyet döneminde yapılmış eklerle ilgili çalışmalara baktığımızda ilginç bir sonuca varıyoruz.

Ahmet Cevat, 1934 yılında çıkan “Ekler Lûgatçesi”²⁴⁸nde –sal(-sel) ekinden hiç bahsetmemektedir.

Ancak Besim Atalay’ın 1941 yılındaki çalışmasında –sal ekine geniş yer verilmiştir:

“Bu ek, fiil ve isim köklerine gelerek isim ve sıfat yapar.

I: İsim

BURUNSAL: At, katır ve eşek gibi hayvanların ayaklarına nal çakılacağı zaman uslu durmaları için burunlarına takılan kıskaç. ‘burunsalık’ dahi derler (T.D.)

BAYSAL: Asayiş, sükun (Rad.C.IV.S.1430). Kökü “Bay”dır.

II. Yer ismi

KUMSAL: Deniz kenarında bulunan kumlu yer.” (236-237)²⁴⁹

Besim Atalay üç örnekle bu ekin varlığını savunuyor ancak bu ekin fiile gelip gelemeyeceği hakkında bilgi vermiyor.

²⁴³ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

²⁴⁴ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1998

²⁴⁵ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

²⁴⁶ Haydar Ediskun, *-el, -il, -sel ekleri üzerine*, Türk Dili Dergisi, sayı 179, Ağustos 1966, s. 1013-1019, TDK yay, Ankara.

²⁴⁷ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981 (sayfa 139)

²⁴⁸ Ahmet Devat, *Ekler Lûgatçesi*, TDTC gramer kolu neşriyatı: 3, İstanbul 1934

²⁴⁹ Besim Atalay, *Türk Dilinde Ekler ve Kökler üzerine bir deneme*, TDK yay, İstanbul 1941

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*'de kullanışı hakkında *uysal* kelimesini hatırlatarak şu bilgi veriyor:

“Tek örneği vardır. İşlek değildir. ... –sal eki, sadece bir örnekte geçişsiz tek heceli fiile eklenmiş ve sıfat yapmıştır.”(112)²⁵⁰

Günümüz Türkçesindeki ekler konusunda yapılmış çalışmalara baktığımızda şu kaynaklara rastlıyoruz:

Zeynep Korkmaz, Haydar Ediskun'un makalesine²⁵¹ cevap niteliğinde *Türk Dili* dergisinde çıkan yazıda²⁵² –sal(-sel) eki hakkında şunları söylemektedir:

“Eski ve yeni Türk Dili kaynaklarını dile getiren sözlük ve araştırmalar ile gramerlerin çoğu –sal/-sel diye bir ek vermezler. Bu eki taşıyan örnekler de pek seyrek. Bu bakımdan –sal/-sel eki ile yapılmış görünen kelimelerin her birini yapı bakımından özel olarak elden geçirmek gerekir.” (28).

“... Türkçedeki –sal/-sel eki bu birleşik biçimi ile, isimden isimciiller türeten bir ek niteliğindedir. Aslında pek seyrek olan örneklerin hiç birinde de onun ‘nispet’ görevi yüklendiğini görülmemiştir. Günlük gazetelerde ve dergilerimizde sık sık rastladığımız *geleneksel, bilimsel, dinsel, kişisel, tarihsel, düzlemsel* v.b. yeni örneklerde ise, bu ek, hep Arapça *an’anevî, ilmî, şahsî, tarihî*, kelimelerine karşılık olan birer ‘nisbet’ görevindedir. Bu durum gösteriyor ki, Türkçe bir kalıba yabancı asıllı bir görev oturtulmuş. Demek oluyor ki, bu kelimeler dışı yerli içi yabancı birer kuruluşadılar. Bugün yeni ekleri bol kullanma tutkusu yüzünden, hiç gereği yokken değişik Türkçe ekler ve söyleyiş biçimleri ile kolayca karşılayabileceğimiz durumlarda bile, –sal/-sel ekinin benimsendiği oluyor. Hele *öğretsel, eğitsel, işitsel* gibi yürek sızlatıcı kuruluş yanlışlığı ile karşımıza çıkan fiilden yapılmış türlerine ne buyrulur?” (30-31)

Görüldüğü gibi fiile gelen –sal/-sel ekini Zeynep Korkmaz yürek sızlatıcı buluyor.

²⁵⁰ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

²⁵¹ Haydar Ediskun, *-el, -il, -sel ekleri üzerine*, Türk Dili Dergisi, sayı 179, Ağustos 1966, s. 1013-1019, TDK yay, Ankara.

²⁵² Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, *Türkçede –l eki (-al/-el, -il/il, -ul/-ül; -sal/-sel)*, Türk Dili Dergisi, sayı 181, Ekim 1966, s. 24-32, TDK yay, Ankara.

Buna karşılık olarak, Haydar Ediskun –sal/-sel ekinden bahseden gramerlerin listesi vermektedir²⁵³:

“Bizim araştırmalarımıza göre, ister basit ister birleşik olsun, dilcilerimizin önemli bir bölümü –sal/-sel’i, -sıl/-sil (-sul/-sül)’i birer **ek** diye almaktadırlar. Bu konuda:

1) “*Mikyas-ül-lisan kıstas-ül-beyan*”ın düşüncesi şudur: “**sak** harfidir ki ancak **kum** ismine lâhik olup ismin medlûlüne zât-ı mübhemenin mensubiyetini iş’âr etmekle **edat-ı ism-i mensup** olur: **Kumsal** gibi ki **kumlu** manasındadır.” (s. 31)

2) “**Yoksul** kelimesindeki –**sul edatı**, nisbet manası ifade ederse de bu, yalnızca bu kelimeye mahsustur.” (*Mükemmel Kavaid-i Osmaniyye* A. Atıf ve M. Remzi. s. 333).

3) M. Baha, *Türkçe Gramer*’inde: “Birtakım **eklentiler** daha vardır ki bazan bir fiile, bazan bir isme katılarak birer kelime teşkil ederler: (-sel, -sil) **kumsal, uysal, yoksul.**” (s. 127)

4) Rahmetli A.C. Emre *Türk Dilbilgisi*’nde –sal/-sel ve –sıl/-sil’i –el/-il eklerin **s** fonemiyle gelişmiş bir biçimi olarak kabullenmekte ve şu örnekleri vermektedir: “**arsal**(Div.):**ar**:kızıla çalan renk’ten; **arsıl** (id.); **sarsal** sansar cinsinden bir küçük hayvan, sarı kızıl renkte, **Kumsal, yersel** (Der.):aşağı görülen (yer’den). **Yimsel** (Der.): lezzetli (yim, yem’den). **Yoksul... vb.**” (s. 148, 149)

Yine A. C. Emre, *Türkçe’de İsim Temelleri* adlı yapıtında *Divan*’da geçen **arsal/arsıl** sözcüklerini ele alarak şöyle der: “Türkçe’de –**sal morfeminin** varlığını inkâr edenlere bu iki tanık kâfi gelir sanırsınız... Eskiliğine şüpheolmayan **yoksul** da aynı **morfemin** dar yuvarlak vokalli tipini örnekler.” (s.105)

5) Rahmetli B. Atalay da *Türk Dilinde Ekler ve Kökler ve Türkçe’de Kelime Yapma Yolları* adlı yapıtlarında –sal/-sel’i: “*Bu ek*, fiil ve isim köklerine gelerek isim ve sıfat yapan” birer **ek** olarak kabullenmektedir.

6) Sayın A. Ulvi Elöve, *Türk Dili Grameri* (J. Deny)nde not olarak kendi görüşünü şöyle belirtmektedir: “Fikrimizce bunun böyle olması **s>c** değişimi yapmayan –**sil eklerinin** daha fazla kullanılmış olmasındandır. Çünkü bu, -cil –sil suretinde **c>s** değişmesinden ibarettir ki, bu da –si+l’den mürekkep **bir ek** olup **meyleden** anlamındadır.” (s. 332)

²⁵³ Haydar Ediskun, *Yine –el, -il, -sel ekleri üzerine*, Türk Dili Dergisi, sayı 184, Ocak 1967, s. 264-

7) Sayın Ergin de şöyle demektedir: “-sal/-sel **ekleriyle** türemiş adlar, sıfatlar” demekle -sel’i bir ek olarak kabullenmiştir.” (s.137)

8) Sayın T. N. gencan, *Dilbilgisi*’nde: “-()l, -sel, -sil **ekleriyle** türemiş adlar, sıfatlar” demekle –sel’i b,r ek olarak kabullenmiştir. (s. 137)

9) Hatta, Sayın Korkmaz da o yazısının **sonuç** bölümünde: “Türkçedeki –sal/-sel **eki** bu bileşik biçimi ile, isimden isimcil türeten **bir ek** niteliğindedir.” demekle kendisinin de bunu bir **ek** olarak kabullendiğini işaret etmek zorundayım.”(269-270)

Hamza Zülfikar, -sal(-sel) eki konusunda şunları aktarıyor:

“İsimlerden sıfat yapar. Kumsal, baysal, uysal örneklerinde görüldüğü gibi birleşik bir ektir. Yapısı ve kullanışı tartışmalı olan bu ekten aşırı biçimde yararlanmıştır. ... Hatta isimlere gelmesi gerekirken bu ek *eğitsel*, *işitsel*, *görsel*, *öğretsel* örneklerinde olduğu gibi kurala aykırı olarak fiillere de getirilmiştir.”²⁵⁴(138-139).

Demek ki Hamza Zülfikar –sal/-sel ekin fiile getirilmesini kurallara aykırı buluyor.

Bize göre bir kelimenin yapısının kurallara uygun olup olmaması bağlayıcı değildir. Tespitimize göre *eğitsel*, *işitsel*, *görsel* gibi şekiller yaygın ve tutulmuştur. Önemli olan bundan böyle kurallı örneklerin türetilmesidir.

Taradığımız örneklerin tamamı çalışmamızın tablolar bölümünde gösterilmiştir.

272, TDK yay, Ankara

²⁵⁴ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

-t

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-t* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan'a göre bu ek, "az işlek sayılıyordu ancak incelemeler bu ekin eski metinlerde ve halk dilinde bu ekle türemiş daha epeyce sözcüğün bulunduğunu gösterdi". Anlam açısından iki tür isim türetir: 1) Eşitlik, bir değerde oluş: *yaş-it*, *eş-it*; 2) Özellikle Cumhuriyet döneminde türetilen, araç, aygıt isimleri: *taşııt*, *yakıt*. Bunların dışında *yanıt*, *ağııt* gibi çeşitli anlamlar taşıyan isimler de vardır.²⁵⁵(193-194)

Muharrem Ergin bu ek hakkında şunları söylüyor:

"Türkçede eskiden beri görülen, eskiden misalleri daha çok olan, bugün ancak birkaç kelimedede bulunan, işlek olmayan bir ektir. Bugün *geç-i-t*, *öğ-ü-t*, *ayır-t*, *kuru-t*, *um-u-t*, *yoğur-t*; Eski Anadolu Türkçesinde *iç-i-t* "içilecek şey", *bin-i-t* "binilecek şey", *yükle-t* "yük taşıtacak vasıta" kelimelerinde bu ek vardır.

Eskiden bu ekin bazı misallerde *-ut*, *-üt* şeklinde görüldüğünü de kaydetmeliyiz: Eski Anadolu Türkçesindeki *geç-üt*, *aş-ut* "asılacak yer" misallerinde olduğu gibi. Böyle kelimelerde yardımcı sesin yuvarlak olması için bir sebep yoktur. Bu yüzden *u*, *ü* vokallerin yapım ekine dahil kabul etmek mecburiyeti ortaya çıkıyor. Fakat *yükle-t* gibi misaller ekin *-t* olduğunu açıkça göstermektedir. Onun için *u*, *ü* vokallerin ekin bünyesine dahil kabul etmek yerine, yuvarlaklaşmış yardımcı sesler saymak (*geç-ü-t*, *aş-u-t* gibi) daha doğrudur. Bu yuvarlaklaşmanın sebebi olmakla beraber Eski Anadolu Türkçesinde sebepli sebepsiz geniş bir yuvarlaklaşma temayülü görüldüğünü de unutmamalıyız. Eski Türkçede de bir çok eklerin, bu arada bu gibi yapım eklerinin yalnız yuvarlak vokalli şekillerinin bulunduğunu götüyoruz. Meselâ bu ek yardımcı sesleri vokal uyumuna uydurmuş bulunan Eski Türkçede umumiyetle *-ut*, *-üt* şeklindedir. Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlak misallerde de buradan geçtiği anlaşılmaktadır. Fakat dediğimiz gibi Eski Anadolu Türkçesindeki diğer misallerden anlaşıldığına göre bu *u*, *ü* artık yardımcı ese sayılmağa başlamış, Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşma temayülleri sona erince de vokal

²⁵⁵ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

uyumuna bağlanmıştı. Buna benzer bir durumu bugün *-k*, *-k* olarak karşımıza çıkan fiilden isim yapma ekinde de görüyoruz. Bugün *-k*, *-k* ile yapılmış gördüğümüz *aç-ık*, *del-i-k* gibi bir çok kelimeler Eski Anadolu Türkçesinde *aç-uk*, *del-ük* gibi *-uk*, *-ük* ile yapılmış görünmektedirler. Eski Türkçede de yuvarlak şekiller hakimdir. Demek ki Eski Türkçede, yardımcı sesler vokal uyumuna bağlandığı için, bu ekler *-ut*, *-üt* ve *-uk*, *-ük* şeklinde idi. Batı Türkçesinde ise önlerindeki vokal yardımcı ses sayılarak ekler *-t*, ve *-k*, *-k* şekline geçmiş, fakat Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşma temayülü bazı misallerde eski şekilleri bir müddet muhafaza etmiş, sonradan aradaki vokal tam bir yardımcı ses hâlinde kalarak ekler *-t* ve *-k*, *-k* şeklinde kullanılmaya başlamıştır.

Eski Türkçede *-ut*, *-üt* ve *-uk*, *-ük*'ün yanında birkaç misalde *-t* ve *-k*, *-k* eklerinin de bulunmasına, Eski Anadolu Türkçesinde de böyle bir durumla karşılaşılmasına bakarak *-t* ile *-ut*, *üt*'ü, aynı şekilde *-k*, *-k* ile *-uk*, *-ük*'ü ayrı ayrı ekler olarak da kabul edebiliriz. Eğer böyle ise *-t* ile *-ut*, *-üt* ve *-k*, *-k* ile *-uk*, *-ük* Batı Türkçesinde, vokal yardımcı ses sayılarak, birleştirilmiş demektir.”²⁵⁶(173-174)

Vecihe Hatiboğlu bu eki şöyle değerlendiriyor: “**-t (-it, -ut; -it, -üt) I. 1.** eki, ad veya eylem kök ya da gövdesinden ad kurar: **ağıt, anıt, binit, boyut, çiğit, dikit, eşit, geçit, giyit, içit, kanıt, karşıt, kabut, kesit, konut, kurut, öğüt, sarkıt, soyut, suvat, taşıt, umut, yakıt, yanıt, yapıt, yaşıt, yazıt**”²⁵⁷(146-147).

Haydar Ediskun bu eki şöyle açıklıyor:

“bu ek, az işlektir; ünlü harfle biten fiil kök ya da gövdelerine **t**, ünsüz harfle biten fiil kök ya da gövdelerine ise **-it (it, -üt, -ut)**, kimi kez yalnızca **t** olarak ulanır: Yoğur-t...:

a) Araç adları: Bin-(**i**)t, yükle-t..

b) Ye adları: Geç-(**i**)t...

c) Yeme-içme adları: İç-(**i**)t, yoğur-t...

ç) Soyut adlar: Um-(**u**)t, öğ-(**ü**)t...”²⁵⁸(129)

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiillerden isim yapar. Pek işlek olmayan bu eke Cumhuriyet döneminde yeni örneklerle canlılık kazandırılmıştır. *içit*, *geçit*, *kurut*, *öğüt*, *binit* yanında *kanıt* (delil), *yakıt* (marukat,

²⁵⁶ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

²⁵⁷ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

²⁵⁸ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

mayiyat), *kısıt* (hacı), *taşıt* (vasıta), *dikit* (istilâğmit), *bölüt* (Fr. segment), *kesit* (makta), *sarkıt*, *yazıt* (kitabe), *anıt* (abide), *koşut* (paralel), *ölçüt* (kriter), *konut* (mesken) gibi örnekleri bulmaktayız.”²⁵⁹(143)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türkî’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türkî*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “Fazla işlek değildir. Geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat: *kork-ut*. Geçişsiz çok hecelilerde isim: *kuru-t*. Geçişli tek hecelilerde isim: *geç-it*. Geçişli çok hecelilerde isim: *ayır-t*. Geçişli çok hecelilerde sıfat: *ona-t*.”²⁶⁰(113-114)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-Aç* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *aç-it*, *an-it*, *aş-it*, *ayr-it*, *bırak-it*, *bin-it*, *böl-üt*, *çık-it*, *dene-t*, *dik-it*, *düş-üt*, *geç-it*, *giy-it*, *göm-üt*, *iç-it*, *kal-it*, *kan-it*, *kes-it*, *kıs-it*, *kon-ut*, *koy-ut*, *ölç-üt*, *sark-it*, *soy-ut*, *tanı-t*, *taşı-t*, *um-ut*, *yak-it*, *yap-it*, *yaz-it*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

²⁵⁹ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

²⁶⁰ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türkî’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-tAy

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-tAy* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşleri bulmaktayız. Bu görüşleri tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.²⁶¹

Vecihe Hatiboğlu²⁶² bu eki, fiilden isim yapan ek olarak değerlendirmeye almıyor.

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiile gelir, isim yapar: *sayıştay, kurultay, danıştay*. Bu ek Moğolcadan Türkçete geçmiştir.”²⁶³(144)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-tAy* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *sayış-tay, kurultay, danıştay*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

²⁶¹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

²⁶² Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

²⁶³ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

-tİ

Fiilden isim yapan yapım eklerinden *-tİ* eki üzerinde yapılmış olan çalışmalar veya bu konudaki görüşler tarih sırasına göre gözden geçirildiğinde Türkiye Türkçesiyle ilgili ilk açıklamaları eski gramer kitaplarında bulmaktayız.

[ESKİ GRAMERLER]

Bunların dışında *-tİ* eki hakkında çeşitli gramerlerde ileri sürülen görüşler bulunmaktadır. Bu görüşleri de tarih sırasına göre değerlendirelim.

Tahir Nejat Gencan'a göre bu ek, *-ntİ* eki gibi türemiş sözcüklerin çoğuna önemsizlik, sevimsizlik anlamı verir.²⁶⁴(182)

Muharrem Ergin bu eki şu sözlerle anlatıyor:

“Türkçede eskiden beri işlek olarak kullanılan fiilden isim yapma eklerinden biridir. Esas itibariyle *-n-*'li fiil gövdelerine getirilir. Teşkil ettiği isimler yapan, olan veya yapılan çeşitli nesnelere karşılır.: *ağ-ı-n-tı, salla-n-tı, bulan-n-tı, çalka-n-tı, kesi-i-n-ti, il-i-n-ti, gir-i-n-ti, silk-i-n-ti, gez-i-n-ti, boğ-u-n-tu, kur-u-n-tu, boz-u-n-tu, dök-ü-n-tü, üz-ü-n-tü, süpür-ü-n-tü, çök-ü-n-tü* gibi.

Bu ekin getirildiği *-n-*'li fiil gövdelerinden bazıları kullanılmadığı için bazı misallerde ek *-ntı, -nti, -ntu, -ntü* gibi görünmekte, bu yüzden öteden beri *n* sesi ekin bünyesinde dahil gösterilmektedir. Buradaki *n*'nin ekin bünyesinde dahil bir ses değil, fiilden fiil yapma eki olan *-n-*'den ibaret bulunduğu muhakkaktır. Bunu *-n-*'li fiil gövdesi kullanılan misallerden anlamak mümkündür. Hele *bula-n-tı* gibi fiil kökü ile hiç ilgisi olmayan, *-n-*'li fiil gövdesinden yapıldığı açıkça görülen misaller bu hususta hiçbir şüphe bırakmamaktadır. Zaten bu isimlerin mânâsı da kendilerinin fiil köküne değil, fiil gövdesine dayandığı göstermektedir. Bazı misallerdeki *-n-*'li fiil gövdelerinin kullanılmaması bir şey ifade etmez. Bunlardan bazıları sonradan unutulmuş, hiç kullanılmamış olanlar da diğer misaller tarafından sürüklenmiş olabilirler. Buna benzer durumları bundan önce de bazı eklerde görmüştük.

Kaldı ki esas itibariyle *-n-*'li fiil gövdelerine getirilen bu ek çok az da olsa fiil köklerine ve başka fiil gövdelerine de getirilir: *bağır-tı, çağır-tı, karar-tı, ürper-ti, kızar-tı, belir-ti, buyur-u-l-tu* gibi.

Bu ek üzerinde duruken dikkat edilecek bir nokta da bu ekin tabiat taklidi kelimelerde kullanılan *-tı, -ti, -tu, -tü* isimden isim yapma eki (*pırl-tı, şırl-tı, civıl-tı,*

²⁶⁴ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

gürül-tü, gümbür-tü, horul-tu gibi misallerdeki ek) ile karıştırılmamasıdır. Tabiat taklidi kelimelerde işlek olarak kullanılan isimden isim yapma eki *-ti, -ti, -tu, -tü*'nün çok defa fiilden isim yapma eki zannedildiği ve fiilden isim yapma eki *-ti, -ti, -tu, -tü*'ye karıştırıldığı görülür. Halbuki bunların ayrı ayrı ekler olduğu açıktır. Şekil benzerliğine aldanmamak lâzımdır.

Bu ek Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde yalnız *-di, -di*, şeklinde idi. Sonradan vokal uyumuna bağlanmış ve konsonantı sedasızlaşmış, böylece vokal bakımından çok şekilli olmuş, fakat konsonant bakımından yine tek şekilli kalmıştır.”²⁶⁵(172-173)

Vecihe Hatiboğlu bu eke geniş yer vermiştir:

“**-tı (-tu; -ti, -tü) I. 1.** eki, ses yansıtan sözcüklerde, ‘-l-’ sesiyle biten gövdelerden sonra gelerek ad kurar: cıvıltı, çağıltı, dırıltı, fisıltı, hırıltı, şarıltı, vızılı; inilti; horultu, uğultu; gürültü vb.

-tı (-tu; -ti, -tü) I. 2. eki, renk bildiren sözcüklerde, ‘-l-’ sesiyle biten gövdelerinden sonra gelerek ad kurar: karaltı, kızılı, parılı, pırıltı vb.

-tı (-tu; -ti, -tü) I. 3. eki, renk bildiren sözcüklerde, ‘-r-’ sesiyle biten gövdelerinden sonra gelerek ad kurar: ağartı (ağar-tı), göverti (göğer-ti), karartı (karar-tı), kızartı (kızartı), morartı (morar-tı), sarartı (sarar-tı) vb.

-tı (-tu; -ti, -tü) I. 4. eki, ses yansıtan sözcüklerde, ‘-r-’ sesiyle biten gövdelerinden sonra gelerek ad kurar: cayırtı (cayır-tı), cızırtı (cızır-tı), çatırtı (çatır-tı), çitirtı (çitir-tı), fışirtı (fışır-tı), gıcirtı (gıcır-tı), hışirtı (hışır-tı), kıpirtı (kıpır-tı), patırtı (patır-tı), şakırtı (şakır-tı), şangırtı (şangır-tı), takırtı (takır-tı), tıkırtı (tıkır-tı), tıngırtı (tıngır-tı); fokurtu (fokur-tu), homurtu (homur-tu); gümbürtü (gümbür-tü), kütürtü (kütür-tü) vb.

-tı (-tu; -ti, -tü) II. 1. eki, genellikle dönüşlü çatı üzerine gelerek ad kurar: bunaltı (bunal-tı), doğrultu (doğrul-tu), yanılı (yanıl-tı) vb.

-tı (-tu; -ti, -tü) II. 4. eki, ‘-r-’ sesiyle biten bazı gövdelerle de kullanılır: kabartı, belirti, püskürtü, ürperti gibi.”²⁶⁶(157-159).

Haydar Ediskun bu eki şöyle tanımlıyor: “işlek bir ektir; sonu **r** ile biten fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna uygun olarak ulanır): **a) Ses** adları: Bağır-**tı**,

²⁶⁵ Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958

²⁶⁶ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

böğür-tü... b) Rahatsızlık adları: Öğür-tü, ürper-ti... c) Azlık adları: Kızart-tı, karar-tı, ağart-tı, belir-ti...”²⁶⁷(126)

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiilden isim yapar: Son sesi akıcı *r* ve *l* seslerini içeren renk bildiren fiillere gelerek isimler yapar: *kızartı, morartı, karartı, karaltı, sarartı*. Bu ek”²⁶⁸(144)

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin’in “(*Kâmûs-ı Türkî’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*” adlı makalesinden de söz etmek gerekir.

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türkî*’de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “İşlek bir ektir. Geçişsiz tek hecelilerde isim: *ak-tı, bas-tı*. Geçişsiz çok hecelilerde isim: *ırgan-tı, karal-tı, sımız-tı*. Geçişli tek hecelilerde isim: *kıs-tı*. Geçişli tek hecelilerde isim-sıfat: *koy-tu*. Dönüşlü çatı üzerinde isim: *bulan-tı, ıkın-tı, kuşan-tı, saklan-tı, salın-tı*. Edilgen çatı üzerinde isim: *buyrul-tu*.”²⁶⁹(114-115)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan *-tl* eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *ağart-tı, ağla-tı, anır-tı, anla-tı, avun-tu, ayır-tı, bağır-tı, belir-ti, benze-ti, boşal-tı, bunal-tı, çağır-tı, çal-tı, çekin-ti, çığır-tı, çık-tı, çıkar-tı, çökel-ti, daral-tı, dinle-ti, doğrul-tu, dolan-tı, edin-ti, eğlen-ti, ek-ti, fişkir-tı, haykır-tı, ıkın-tı, kabar-tı, karar-tı, kızart-tı, morar-tı, özen-ti, püskür-tü, sakın-tı, sarar-tı, sığın-tı, takın-tı, taşın-tı, usan-tı, yüksel-ti*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

²⁶⁷ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

²⁶⁸ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

²⁶⁹ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türkî’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*, I. *Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-y

Örnek vermeyerek Haydar Ediskun bu eki az işlek eklerin arasında zikrediyor²⁷⁰(129).

Vecihe Hatiboğlu²⁷¹ bu eki değerlendirmeye almıyor.

Bu ek hakkında Gürer Gülsevin'in "*(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları*" adlı makalesinden de söz etmek gerekir.²⁷² Güler Gülsevin'in bu ekten söz etmemesi söz konusu ekin eski Anadolu Türkçesinde herhangi bir türevinin bulunmaması anlamına gelir.

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan -y eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *ada-y, dene-y, dik-ey, dol-ay, düz-ey, kır-ay, ol-ay*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

²⁷⁰ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985

²⁷¹ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

²⁷² Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, *(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

-z

Gürer Gülsevin bu ekin *Kâmûs-ı Türki*'de kullanımı hakkında şunları söylüyor: “-(a)z İşlek olmayan bir ektir. Geçişsiz tek hecelilerde isim: *yan-az*. Geçişli tek hecelilerde isim: *boğ-az*.”²⁷³(118)

Tahir Nejat Gencan bu ekten bahsetmemektedir.²⁷⁴

Vecihe Hatiboğlu²⁷⁵ bu eki değerlendirmeye almıyor.

Hamza Zülfikar bu ek hakkında şunları söylemektedir: “Fiillere gelir, isim ve sıfat yapar. *boğaz* (< *boguz*), *tıkız*.”²⁷⁶(146)

Görüldüğü gibi tarih sırasına göre baktığımızda fiilden isim yapan -z eki fiile geldiğinde isim dışında başka kelime türetmemektedir. Kalıplaşmış olan bu ekin örnekleri buna göre şunlardır: *dik-iz*, *tık-ız*, *uyu-z*, *yala-z*.

Örnekler tablolarda sıralanmıştır.

²⁷³ Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türki'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993

²⁷⁴ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971

²⁷⁵ Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay: 407, 2. baskı, Ankara, 1981

²⁷⁶ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay.: 569, Ankara, 1991

İNCELEME VE DEĞERLENDİRME

Fiillerden türetilmiş ekler ele almışken türetmede rol olan fiillerin ve eklerin durumu da gözden geçirilmiştir. Fiiller ve onlardan türetilen kelimelerde rol olan fiillerin sayısı çıkarılmış ve türetme imkânları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Fiiller

Yabancı etkilerden uzak kalan ve bugüne kadar korunmuş söz hazinesinin başında fiiller gelir. Çalışmamızda amaca uygun olarak günümüz Türkiye Türkçesinin bütün fiillerini incelemeyi plânlamıştık ancak topladığımız fiillerin sayısı 9000 bini aşınca bir sınırlandırmaya gittik. Bu lisans tezinde biz ancak sayısı 577 olan tek ve çift heceli fiilleri inceledik. Türkçede fiil köklerinin büyük bir çoğunluğu tek hecelidir. Kendi içinde bölünmez ve ekleri ayrılamaz olan biçimler tek heceli fiil kökleridir. Çift heceli fiiller ise, ya doğrudan çift hecelidir ya da isim soylu bir kökten türemiştir. İncelememizde yer alan ikinci grup fiiller ise türemiş çift heceli biçimlerdir.

Söz konusu fiilleri taramalar yaparak ortaya çıkardık. Türk Dil Kurumunun çıkardığı *Türkçe Sözlük*²⁷⁷'ü taradık; sonucunda çıkan fiillerin tümü ana malzememiz oldu. *Türkçe Sözlük*'te bulunun fiil sayısı 6220'dir. Bunların tek heceli olanları 261, çift heceli olanları ise 316'dır. Tespitlerimize göre 316 çift heceli fiillerin içinde bölünmez kök olanların sayısı 86'dır, çatı eki veya isimden fiil yapma iki ile yapılmış çift heceli fiil gövdesi sayısı ise 230'dir. Bu fiil gövdelerinin büyük bir bölümü kalıplaşmış ve bugün bağımsız fiil kökü olarak sayılmaktadır. 5643 fiil bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Toplam 577 çift ve tek heceli fiilin temel alındığı ve bunlardan türetilen isimlerin incelenirken tablolar düzenlenmiş ve çalışma daha net bir biçimde gözler önüne serilmiştir. Tespit ettiğimiz tek heceli fiiller Tablo 1'de, Çift heceli fiilleri ise Tablo 2'de verilmektedir. Bütün örneklerin bir arada bir tablo içinde gözükmeleri araştırmacıların işini kolaylaştırdığı gibi örneklere kısa yoldan ulaşmayı da kolaylaştırır.

²⁷⁷ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1998.

Tablo 1: Tek heceli fiiller.

aç-	bük-	dit-	göç-	koç-	sark-	sürç-	yağ-
ağ-	büz-	diz-	göm-	koğ-	sars-	süs-	yak-
ak-	cay-	doğ-	gör-	kok-	sat-	süz-	yan-
al-	çoş-	dol-	göy-	kon-	sav-	şaş-	yap-
an-	çağ-	don-	gül-	kop-	say-	şiş-	yar-
art-	çak-	doy-	güt-	kork-	seç-	tak-	yas-
as-	çal-	dök-	ıh-	koş-	sek-	tap-	yat-
aş-	çap-	dön-	iç-	kov-	ser-	tart-	yay-
at-	çarp-	döv-	il-	koy-	serp-	taş-	yaz-
ay-	çat-	dur-	in-	kur-	sev-	tat-	ye-
az-	çav-	duy-	irk-	kus-	sez-	tep-	yed-
bak-	çek-	düğ-	it-	küs-	sı-	tık-	yel-
ban-	çel-	dür-	iv-	oğ-	sıç-	tın-	yen-
bas-	çent-	dürt-	kaç-	ol-	sığ-	tırs-	yer-
bat-	çık-	düş-	kak-	on-	sık-	tift-	yet-
bay-	çırp-	düz-	kal-	ov-	sın-	toz-	yığ-
bert-	çıv-	eğ-	kalk-	oy-	sız-	tut-	yık-
bez-	çim-	ek-	kan-	öl-	sik-	tün-	yıl-
bık-	çit-	em-	kap-	ölç-	sil-	tüt-	yırt-
biç-	çiz-	er-	kar-	öp-	silk-	tüy-	yit-
bil-	çöğ-	es-	kas-	ör-	sin-	uç-	yol-
bin-	çök-	eş-	kat-	öt-	siy-	um-	yon-
bit-	çöm-	et-	kay-	öv-	sok-	un-	yont-
boğ-	çöz-	ez-	kaz-	pıs-	sol-	ur-	yor-
boz-	dal-	geç-	kep-	piş-	sor-	ut-	yort-
böl-	de-	ged-	kes-	pus-	soy-	uy-	yu-
bört-	değ-	gel-	kıl-	saç-	sök-	ürk-	yum-
bös-	del-	ger-	kıp-	sağ-	sön-	üş-	yun-
bul-	der-	gev-	kır-	sal-	söv-	üt-	yut-
bun-	deş-	gez-	kırp-	san-	sun-	üz-	yüz-
bur-	dik-	gir-	kıs-	sanç-	sus-	var-	
burk-	dil-	git-	kıy-	sap-	sün-	ver-	
buy-	din-	giy-	kız-	sar-	sür-	vur-	

Tek heceli bu fiiller hece yapılarına göre düzenlediğimizde elde edilen sonuç ise şöyleydi:

Ünlü + ünsüz	aç-, ağ-, ak-, al-, an-, as-, aş-, at-, ay-, az-, eğ-, ek-, em-, er-, es-, eş-, et-, ez-, ih-, iç-, il-, in-, it-, iv-, oğ-, ol-, on-, ov-, oy-, öl-,öp-, ör-, öt-, öv-, uç-, um-, un-, ur-, ut-, uy-, üş-, üt-, üz-
-----------------	--

Bir ünlü + iki ünsüz	art-, irk-, ölç-, ürk-
Ünsüz + ünlü	de-, sı-, ye-, yu-
Ünsüz + ünlü + ünsüz	bak-, ban-, bas-, bat-, bay-, bez-, bıç-, biç-, bil-, bin-, bit-, boğ-, boz-, böl-, bös-, bul-, bun-, bur-, buy-, bük-, büz-, cay-, coş-, çağ-, çak-, çal-, çap-, çat-, çav-, çek-, çel-, çık-, çiv-, çim-, çit-, çiz-, çöğ-, çök-, çöm-, çöz-, dal-, değ-, del-, der-, deş-, dik-, dil-, din-, dit-, diz-, doğ-, dol-, don-, doy-, dök-, dön-, döv-, dur-, duy-, düğ-, dür-, düş-, düz-, geç-, ged-, gel-, ger-, gev-, gez-, gir-, git-, giy-, göç-, göm-, gör-, göy-, gül-, gült-, kaç-, kak-, kal-, kan-, kap-, kar-, kas-, kat-, kay-, kaz-, kep-, kes-, kıl-, kıp-, kır-, kıs-, kıy-, kız-, koç-, koğ-, kok-, kon-, kop-, koş-, kov-, koy-, kur-, kus-, küs-, pıs-, piş-, pus-, saç-, sağ-, sal-, san-, sap-, sar-, sat-, sav-, say-, seç-, sek-, ser-, sev-, sez-, sıç-, sığ-, sık-, sını-, sız-, sik-, sil-, sin-, siy-, sok-, sol-, sor-, soy-, sök-, sön-, söv-, sun-, sus-, sün-, sür-, süs-, süz-, şaş-, şiş-, tak-, tap-, taş-, tat-, tep-, tık-, tın-, toz-, tut-, tün-, tüt-, tüy-, var-, ver-, vur-, yağ-, yak-, yan-, yap-, yar-, yas-, yat-, yay-, yaz-, yed-, yel-, yen-, yer-, yet-, yiğ-, yık-, yıl-, yit-, yol-, yon-, yor-, yum-, yun-, yut-, yüz-
Ünsüz + ünlü + iki ünsüz	bert-, bört-, burk-, çarp-, çent-, çırp-, dürt-, kalk-, kırp-, kork-, sanç-, sark-, sars-, serp-, silk-, sürç-, tart-, tırs-, tift-, yırt-, yont-, yort-

Günümüz Türkiye Türkçesinde bir ünlüden oluşan tek heceli fiil bulunmamaktadır. Hece tipine bağlı olarak ünlü ve ünsüzden 43; bir ünlü, iki ünsüzden 4; ünsüz ve ünlüden 4; ünsüz, ünlü ve ünsüzden 187; ünsüz, ünlü ve iki ünsüzden oluşan kök sayısı ise 22'dir.

Tablo 2: Çift heceli fiiller

aban-	bılkı-	dene-	ever-	izle-	köpür-	sakın-	tüne-
abart-	bırak-	dikel-	evir-	kabar-	körel-	sakla-	ufal-
abra-	bile-	dile-	eyit-	kağşa-	köskel-	saldır-	uğra-
acı-	birik-	dincel-	eyle-	kakı-	kuru-	sarar-	uğraş-
acık-	bolal-	dinel-	farı-	kaldır-	küçül-	sarmaş-	ula-
ada-	boşa-	dinle-	feyzal-	kalgı-	kükre-	savaş-	ulaş-
ağar-	boşal-	dire-	fişkır-	kana-	küre-	sertel-	unut-
ağla-	bozar-	doğrul-	gecik-	kandır-	kürü-	seyrel-	usan-
ağrı-	buda-	doku-	genel-	kanık-	mayış-	sıçra-	utan-
aksa-	bula-	dokun-	gizle-	kanır-	mızı-	sığın-	uyan-
aksır-	bulaş-	dolan-	gönder-	kapa-	morar-	sına-	uyu-
aktar-	buluş-	dolaş-	göster-	kapat-	ocu-	sıva-	uza-
alçal-	buna-	doluk-	göstert-	kapıl-	okra-	sivril-	üre-
aldat-	bunal-	domal-	götür-	kapsa-	okşa-	soğu-	üret-
anır-	bürü-	dona-	göze-	kara-	oku-	solu-	ürü-
anla-	büyü-	donat-	gözet-	karar-	ona-	soru-	üşen-
apar-	çağır-	dönel-	gözle-	kargı-	onar-	sömür-	üşü-
apış-	çalış-	döşe-	gözük-	karı-	ornat-	söyle-	yakar-
ara-	çekin-	düşün-	gücen-	karık-	osur-	susa-	yala-
arın-	çemkir-	düze-	güreş-	karmaş-	ota-	suvar-	yanaş-
arıt-	çevir-	düzel-	güven-	kartal-	otar-	südre-	yansı-
ata-	çıda-	düzel-	haykır-	kaşı-	otur-	sümkür-	yara-
atla-	çığır-	edin-	hıçkır-	kavra-	oyna-	şakı-	yarat-
avun-	çıkır-	eğil-	hozal-	kayna-	öde-	şakra-	yasa-
avut-	çımkir-	eğit-	höykür-	kaytar-	öğren-	şaşır-	yaşa-
ayart-	çoğal-	eğle-	ıkın-	kazan-	öğret-	şenel-	yelse-
ayık-	çokra-	eğlen-	ılı-	kazı-	öğüt-	takın-	yıka-
ayır-	çoksa-	eğril-	ıra-	kemir-	ört-	tanı-	yoğal-
azal-	çökel-	ekşi-	ırğa-	kına-	öze-	tara-	yönel-
bağır-	çömel-	ele-	ısın-	kırk-	özen-	taşı-	yönet-
başar-	çürü-	emzir-	ısır-	kısal-	parla-	taşın-	yücel-
becer-	dağıl-	ene-	ışı-	kıskan-	patla-	tavsı-	yüksel-
bekle-	dağıt-	epri-	ilen-	kıvır-	pavkır-	tepki-	yülü-
bele-	damıt-	ergi-	ilet-	kıvra-	pişir-	tıka-	yürü-
beler-	danış-	eri-	iliş-	kızır-	polar-	tozar-	zıpla-
belir-	daral-	erse-	inan-	koca-	porsu-	töskür-	zorla-
belle-	darıl-	eser-	incel-	kocal-	pörsü-	tüken-	
benze-	daya-	esir-	iste-	koçsa-	püfkür-	tüket-	
besle-	dayan-	esne-	işe-	konuş-	püskür-	tükür-	
beze-	delir-	esri-	işit-	koru-	sağal-	tümsel-	

Çift heceli bu fiiller hece yapılarına göre düzenlediğimizde elde edilen sonuç ise şöyleydi:

Ünlü + ünsüz + ünlü	acı-, ada-, ara-, ata-, ele-, ene-, eri-, ılı-, ıra-, ış-, işe-, ocu-, oku-, ona-, ota-, öde-, öze-, ula-, uyu-, uza-, üre-, ürü-, üşü-
Ünlü + ünsüz + ünlü + ünsüz	aban-, acık-, ağar-, anır-, ayık-, ayır-, azal-, edin-, eğil-, eğit-, eser-, esir-, ever-, evir-, eyit-, ısın-, ısır-, ilen-, ilet-, iliş-, inan-, onar-, özen-, ufal-, ulaş-, unut-, usan-, utan-, uyan-, üret-, üşen-
Ünlü + ünsüz + ünlü + iki ünsüz	abart-, ayart-
Ünlü + iki ünsüz	ört-
Ünlü + iki ünsüz + ünlü	abra-, ağla-, ağrı-, aksa-, anla-, atla-, egle-, ekşi-, epri-, ergi-, erse-, esne-, esri-, eyle-, ırğa-, iste-, izle-, okra-, okşa-, oyna-, uğra-
Ünlü + ünsüz + ünlü + ünsüz	apar-, apış-, arın-, arıt-, avun-, avut-, ıkın-, işit-, osur-, otar-, otur-, öğüt-
Ünlü + iki ünsüz + ünlü + ünsüz	aksır-, aktar-, alçal-, aldat-, eğlen-, eğril-, emzir-, incel-, ornat-, öğren-, öğret-, uğraş-
Ünsüz + ünlü + ünsüz + ünlü + ünsüz	bağır-, başar-, becer-, beler-, belir-, bırak-, birik-, bolal-, boşal-, bozar-, bulaş-, buluş-, bunal-, çağır-, çalış-, çekin-, çevir-, çığır-, çıkar-, çoğal-, çökel-, çömel-, dağıl-, dağıt-, damıt-, danış-, daral-, darıl-, dayan-, delir-, dikel-, dinel-, dokun-, dolan-, dolaş-, doluk-, domal-, donat-, dönел-, düşün-, düzel-, gecik-, genel-, götür-, gözet-, gözüк-, gücen-, güreş-, güven-, hozal-, kabar-, kanık-, kanır-, kapat-, kapıl-, karar-, karık-, kazan-, kemir-, kısal-, kıvır-, kızar-, kocal-, konuş-, köpür-, körel-, küçül-, mayış-, morar-, pişir-, polar-, sağal-, sakın-, sarar-, savaş-, sığın-, sömür-, suvar-, şaşır-, şenel-, takın-, taşın-, tozar-, tüken-, tüket-, tükür-, yakar-, yanaş-, yarat-, yoğal-, yönel-, yönet-, yücel-
Ünsüz + ünlü + ünsüz + ünlü	bele-, beze-, bile-, boşa-, buda-, bula-, buna-, бүрү-, büyü-, çıda-, çürü-, daya-, dene-, dile-, dire-, doku-, dona-, döşe-, düze-, farı-, göze-, kakı-, kana-, kapa-, kara-, karı-, kaşı-, kazı-, kına-, koca-, koru-, kuru-, küre-, kürü-, mızı-, sına-, sıva-, soğu-, solu-, soru-, susa-, şakı-, tanı-, tara-, taşı-, tıka-, tüne-, yala-, yara-, yasa-, yaşa-, yıka-, yülü-, yürü-
Ünsüz + ünlü + iki ünsüz	kırk-
Ünsüz + ünlü + iki ünsüz + ünlü	bekle-, belle-, benze-, besle-, bılık-, çokra-, çoksa-, dinle-, gizle-, gözle-, kağşa-, kalğı-, kapsa-, kargı-, kavra-, kayna-, kıvra-, koçsa-, kükre-, parla-, patla-, porsu-, pörsü-, sakla-, sıçra-, söyle-, südre-, şakra-, tavsa-, tepki-, yansı-, yelse-, zıpla-, zorla-
Ünsüz + ünlü + iki ünsüz + ünlü + ünsüz	bekle-, belle-, benze-, besle-, bılık-, çokra-, çoksa-, dinle-, gizle-, gözle-, kağşa-, kalğı-, kapsa-, kargı-, kavra-, kayna-, kıvra-, koçsa-, kükre-, parla-, patla-, porsu-, pörsü-, sakla-, sıçra-, söyle-, südre-, şakra-, tavsa-, tepki-, yansı-, yelse-, zıpla-, zorla-

Ünsüz + ünlü + ünsüz + ünlü + iki ünsüz	düzel-
Ünsüz + ünlü + iki ünsüz + ünlü + iki ünsüz	göstert-

Günümüz Türkiye Türkçesinde hece tipine bağlı olarak ünlü, ünsüz ve ünlüden oluşan 23; ünlü, ünsüz, ünlü ve ünsüzden oluşan 31; ünlü, ünsüz, ünlü ve iki ünsüzden oluşan 2; ünlü ve iki ünsüzden oluşan 1; ünlü, iki ünsüz ve ünlüden oluşan 21; ünlü, ünsüz, ünlü ve ünsüzden oluşan 12; ünlü, iki ünsüz, ünlü ve ünsüzden oluşan 12; ünsüz, ünlü, ünsüz, ünlü ve ünsüzden oluşan 93; ünsüz, ünlü, ünsüz ve ünlüden oluşan 54; ünsüz, ünlü ve iki ünsüzden oluşan 1; ünsüz, ünlü, iki ünsüz ve ünlüden oluşan 34; ünsüz, ünlü, iki ünsüz, ünlü ve ünsüzden oluşan 30; ünsüz, ünlü, ünsüz, ünlü ve iki ünsüzden oluşan 1; ünsüz, ünlü, iki ünsüz, ünlü ve iki ünsüzden oluşan kök sayısı ise 1'dir.

Hece düzenine göre iki heceli fiillerin görüldüğü gibi en sık kullanılan ünsüz, ünlü, ünsüz, ünlü ve ünsüzden oluşan tipindeki heceden oluşmaktadır. En az kullanılan tipler ise ünlü ve iki ünsüz; ünsüz, ünlü ve iki ünsüz; ünlü ve iki ünsüz; ve ünsüz, ünlü, iki ünsüz, ünlü ve iki ünsüz tarzında olmalıdır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde tespit ettiğimiz tek ve çift heceli fiillerin tarih boyunca aldığı şekilleri araştırmaya amaçladık. Bunun için günümüzdeki Türkiye Türkçesinde bulduğumuz fiillerin *Divanü Lûgat-it-Türk*²⁷⁸, *Nehcü'l-Feradis*²⁷⁹ ve *Kutadgu Bilig*²⁸⁰'teki biçimlerini de ele alarak çalışmamıza dahil ettik. Bununla güttüğümüz amaç söz konusu fiillerin *Divanü Lûgat-it-Türk*²⁸¹, *Nehcü'l-Feradis*²⁸² ve *Kutadgu Bilig*²⁸³'teki türevlerini bulmak, türetme imkânları ve örnekleri bakımından günümüzdeki biçimlerle bir karşılaştırma yapmaktır.

²⁷⁸ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "endeks"*, TDK yay. 3. baskı, Ankara, 1991

²⁷⁹ Dr. Aysu Ata, *Nehcü'l-Ferâdis III dizin-sözlük*, TDK yay, Ankara, 1998

²⁸⁰ Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul, 1979

²⁸¹ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "endeks"*, TDK yay. 3. baskı, Ankara, 1991

²⁸² Dr. Aysu Ata, *Nehcü'l-Ferâdis III dizin-sözlük*, TDK yay, Ankara, 1998

²⁸³ Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul, 1979

Ekler

Türkçenin zengin bir dil olduğu bilinen bir gerçektir. Bu zenginliği Türk diline kazandıran özellik onun eklemeli bir dil yapısına sahip olmasıdır. Yaklaşık 200 ekle isimden isim, isimden fiil, fiilden fiil ve fiilden isim yapılabilen bu dilde fiil çatıları da bir zenginlik kaynağıdır.

Kabul etmek gerekir ki Türkçenin bu zengin ek kök varlığı ve bunların belirli kurallar içinde yeni türetmeler yapmaya elverişli oluşu ancak Cumhuriyet döneminde idrak edilmiş ve bu dönemde yüzlerce kelime türetilerek dilin özleşmesine katkıda bulunulmuştur.

Halk dilinde canlı olan türetme imkânı yüzyıllarca Osmanlı Türkçesinin etkisinde genel dilde gerçekleşmemiş, türetmeler daha çok Osmanlı Türkçesinde yaşayan Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden yapılmıştır. Cumhuriyet döneminde bir yandan halk ağzındaki türevler dikkat çekerken bir yandan da kişilerin ve kurumların gayretiyle özel olarak yeni türetmeler yapılmıştır. Eklerle veya birleştirme yoluyla yapılan bu türetmelerin pek çoğu dile mal olmuştur.

Ancak bu türetmelerin bazılarının yapıca tartışmalı oluşu günümüze kadar tartışılmalıdır.

Yapılan türetmeleri iki ana başlık altında toplayabiliriz:

1. Terim düzeyinde olan türetmeler.
2. Genel dile ait soyut ve somut türetmeler.

70 yıl içinde Türk Dil Kurumunun yayımladığı meslekî terim sözlükleri, matematik, fizik, kimya, felsefe, gramer, edebiyat, bitki bilimi (botanik), güzel sanatlar, gök bilimi gibi alanlara ait sözlükler söz konusu alanlarda kullanılageldi.²⁸⁴

Bazı bilim dallarında terimlerin tümü Türkçeleştirilirken hukuk gibi alanlar büyük ölçüde bu hareketin dışında kalmışlar. *Yargı, duruşma, savcı* gibi örneklerin dışında bu alandaki terimler Osmanlıcadır²⁸⁵.

²⁸⁴ Prof Dr. Zeynep Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, DTCF yayınları: 251, Ankara 1973 (s. 93).

²⁸⁵ Prof. Dr. Hasan Eren, Doç Dr. Hamza Zülfikar, *Anayasa Sözlüğü*, TDK yay: 519, Ankara, 1985.

Genel dil için yapılan türetmelerin kurallarına uygun olmaları hiçbir itiraza uğramadan dile yerleşirken *ortam, koşul, zorunluk, özgür, egemen, ilginç, örgüt, öykü, saptamak* gibi pek çok söz Cumhuriyet tarihi boyunca eleştirilmiş ve tartışma konusu olmuştur²⁸⁶.

Bir yüksek lisans tezi sınırları içinde Cumhuriyet döneminde türetilmiş yüzlerce kelimenin fiilden yapılmış isimleri konu olarak aldım.

Günümüzde kullanılan fiil köklerin büyük bir bölümü tek hecelidir. Ancak iki heceli biçimlere de rastlanmaktadır. Ben, tek ve çift heceli fiil kök ve gövdeleri incelememize dahil ettim. Çift heceli fiillerin *boşal-, doğrul-, morar-* gibi büyük bir bölümü tek heceli isimlerden türetmedir. Fiilden türetilmiş *konuş-, buluş-, ilet-, tka-* gibi fiiller de bulunmaktadır. Ancak bu yapılar dilimizde ayrı bir anlam kazanmış ve kalıplaşmıştır.

Konu ile ilgili Vecihe Hatiboğlu'nun *Türkçenin Ekleri*, Hamza Zülfiyar'ın *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* ve Faruk Kadri Timurtaş'ın *Yeni kelimeler sözlüğü: uydurma olan ve uydurma olmayan*²⁸⁷ adlı kaynaklar da taradım. Sözlükleri de gözden geçirdim ve sonuçta yalnızca fiilden yapılmış isimlerinin büyük bir sayı tuttuğunu gördüm.

İncelemeye aldığımız tek ve çift heceli fiil kök ve gövde sayısı 577'dir. Bunların tek heceli olanları 261, çift heceli olanları ise 316'dır.

45 ek üzerinde çalıştım ve toplam 2006 türev tespit ettim.

Alfabetik sırasına göre ekler ve bu eklerle yapılmış kelimesi sayısı ve yüzdeleri aşağıda tablo hâlinde verilmiştir:

Ek	Sayı	%
-A	12	2.04
-AcAk	24	4.09
-Aç	25	4.26
-AGAn	3	0.51
-Ak	57	9.71
-AlAk	6	1.02
-Am	7	1.19

Ek	Sayı	%
-AmAk	3	0.51
-An	22	3.75
-AnAk	17	2.90
-Av	4	0.68
-ç	19	3.24
-Dik	5	0.85
-GA	16	2.73

²⁸⁶ Burhan Bozgeyik, *Dil Dâvâsı Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'la Mülâkat*, İstanbul 1995.

²⁸⁷ Faruk Kadri Timurtaş, *Yeni kelimeler sözlüğü: uydurma olan ve uydurma olmayan*, Umur Yayınları, İstanbul, 1979.

Ek	Sayı	%
-GAç	10	1.70
-GAn	17	2.90
-GI	82	13.97
-GIç	9	1.53
-GIn	63	10.73
-I	98	16.70
-IcI	105	17.89
-Iş	249	42.42
-k	140	23.85
-l	8	1.36
-m	152	25.89
-mA	558	95.06
-mAcA	14	2.39
-mAç	18	3.07
-mAk	6	1.02
-mAl	2	0.34
-mAlı	11	1.87

Ek	Sayı	%
-mAz	12	2.04
-mAzllk	4	0.68
-mlk	7	1.19
-mlş	6	1.02
-n	28	4.77
-nç	17	2.90
-ntl	68	11.58
-r	17	2.90
-rllk	1	0.17
-sAk	1	0.17
-t	30	5.11
-tAy	1	0.17
-tl	41	6.98
-y	7	1.19
-z	4	0.68
Toplam	587	100.00

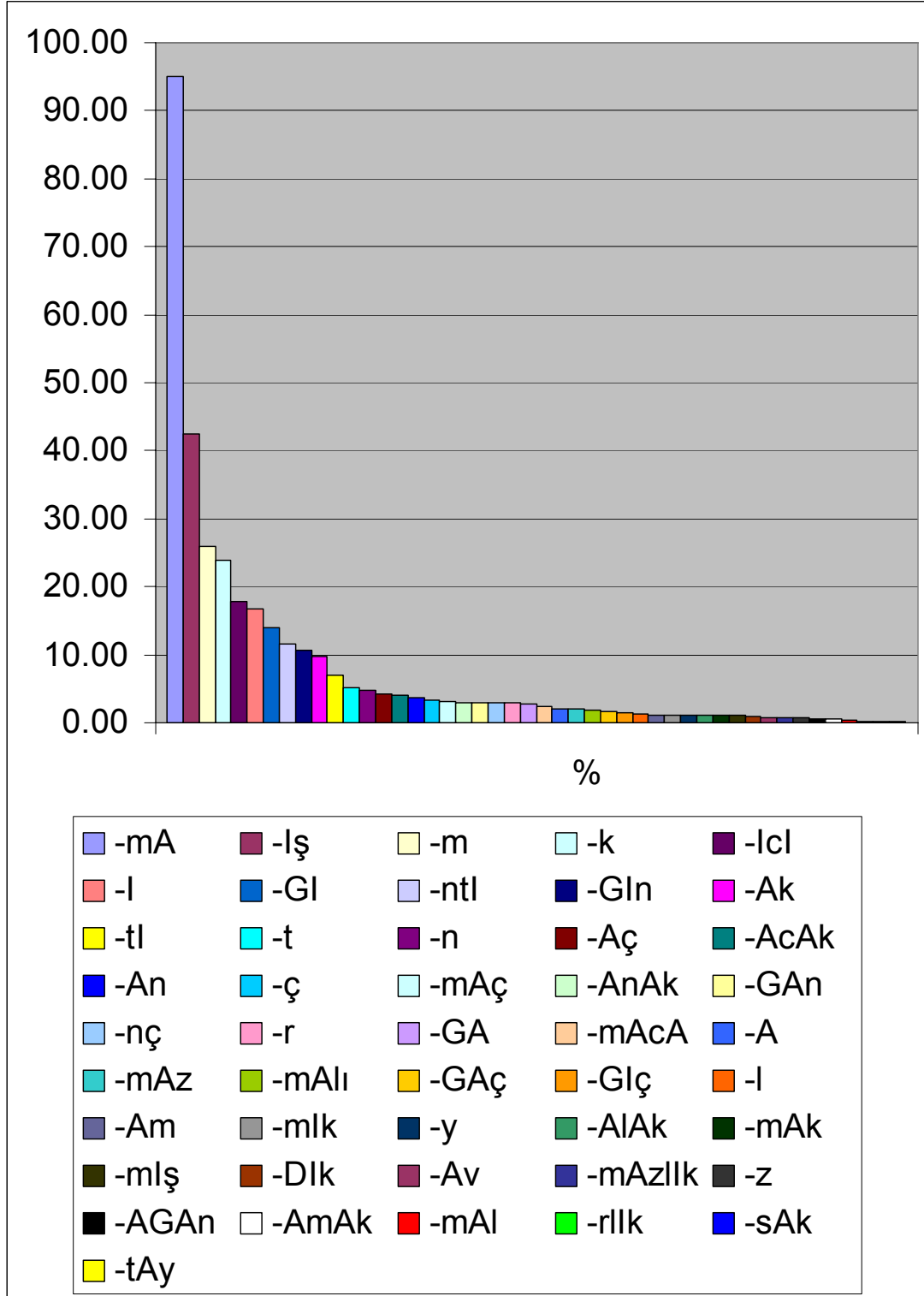
Bir başka tasnif daha yaptım. Tablo hâline getirdiğim bu tasnifte hangi ekin daha çok kullanıldığını araştırdım:

Ek	Sayı	%
-mA	558	95.06
-Iş	249	42.42
-m	152	25.89
-k	140	23.85
-IcI	105	17.89
-I	98	16.70
-GI	82	13.97
-ntl	68	11.58
-GIn	63	10.73
-Ak	57	9.71
-tl	41	6.98
-t	30	5.11
-n	28	4.77
-Aç	25	4.26
-AcAk	24	4.09
-An	22	3.75
-ç	19	3.24
-mAç	18	3.07
-AnAk	17	2.90
-GAn	17	2.90
-nç	17	2.90
-r	17	2.90

Ek	Sayı	%
-GA	16	2.73
-mAcA	14	2.39
-A	12	2.04
-mAz	12	2.04
-mAlı	11	1.87
-GAç	10	1.70
-GIç	9	1.53
-l	8	1.36
-Am	7	1.19
-mlk	7	1.19
-y	7	1.19
-AlAk	6	1.02
-mAk	6	1.02
-mlş	6	1.02
-DIk	5	0.85
-Av	4	0.68
-mAzllk	4	0.68
-z	4	0.68
-AGAn	3	0.51
-AmAk	3	0.51
-mAl	2	0.34
-rllk	1	0.17

Ek	Sayı	%
-sAk	1	0.17
-tAy	1	0.17

Bu tablodaki eklerin kullanım sıklığı grafik hâline dönüştürülürse karşımıza çıkan sonuç şöyledir:

Görüldüğü gibi türetme yapılırken en çok *-mA*, *-Iş*, *-m*, *-k*, *-Icl* ve *-GI* ekleri kullanılmaktadır.

Bundan elde edilen sonuç ilgi çekicidir. Türetme yapılırken daha çok belirli eklere yüklenilmiştir. Türetmecilerin kolayına gittiğini düşündüğüm bu tutumla pek çok ekin türetmeleri sınırlı kalmıştır. Çalışmamızın bu ilgi çekici sonucuna göre, bundan böyle yapılacak türetmelerde Türkçenin öteki eklerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu tabloların bundan sonraki araştırmalara ve türetme yapacaklara yön vereceğini düşünüyorum.

SONUÇ

Çalışmamızda günümüz Türkiye Türkçesinde bulunan tek ve çift heceli fiilleri tespit ettik. Türkçenin dokuz bin kelimeelik bir fiil varlığı bulunmaktadır. Bu dokuz bin fiilin iki yüzden fazla ekle kurabileceği isim sıfat ve zarflar Türkçe için geniş bir imkândır. Hemen belirtelim ki bu imkân yeterince kullanılmamıştır. Bu imkânlardan yararlanmanın tarihi ise çok yakın dönemlerde başlamıştır.

Türkçenin bu zengin fiil kapasitesinin bir bölümünü tezimizde konu olarak seçtim ve bunlardan yapılan türetmeleri ele aldım.

Tek ve çift heceli fiillerin tarih içinde gelişme ve değişimlerini incelemek için eski sözlüklere başvurdum. Söyleyişi benzer ancak anlamları farklı olan fiil köklerini özellikle bulmaya ve birbirinden ayırmaya çalıştım. Bu bilgiler, bazı yapıların aslında bizim bugün kullandığımız köklerden türetilmediğini bize gösterdi.

Bu çalışmada günümüzdeki Türkiye Türkçesi esas alınmıştır. Tarihî boyutu görmek için *Divanü Lûgat-it-Türk*, *Nehcü'l-Feradis* ve *Kutadgu Bilig*'teki fiiller ve bunlardan türemiş kelimeler alınmıştır. Çalışmayı sınırlamak için yalnızca bu üç tarihî eser seçilmiştir.

Kolayca görünsün ve yararlansın diye tablolar düzenlenmiştir. Derlediğimiz kelimelerin yer aldığı bu tablonun bir kaynak oluşturduğunu umuyoruz.

Tek ve çift heceli fiillerin ve bu fiillerden türetilmiş isimlerin isim yapma ekleriyle türetilmiş malzeme sınıflandırılarak tablolar hâlinde verilmiştir. Tablo sayesinde günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılan fiilden isim yapma eklerin sayısını ve türetme kapasitesini tespit ettim. Gerektiğinden fazla kullanılan eklerin yanında çok az kullanılan ekleri de aldım. Bu çalışmada tespit edilen fiil sayısı 577, ek sayısı 45'tir. Bunlara dayanan türetilmiş kelime sayısı ise 2006'dır. Tablolarda görüldüğü gibi türetmelerde özellikle belirli eklerle yüklenilmiştir. Türetmeye müsait olup söz konusu ekten az türetilen ekler dikkate sunulmuştur.

Bu çalışmada ekler incelenirken belli başlı gramer kitaplarından da yararlanmış, bu bilgiler derlenmiş ve değerlendirilmiştir.

Bu esaslar çerçevesinde ele alınmış olan bu tezde Türkçenin retken bir dil olduğu, fiillerin bu konuda geniş kapasite yarattığı ancak bundan yeterince yararlanılmadığı vurgulanmaya çalışılmıştır.

Fiiller gibi sona gelen yapım ekleri de Türkçe için büyük bir imkândır. Tretmelerde bu imkân kullanılırken belirli eklere yüklenilmiş, öteki yapım eklerden az yararlanılmıştır. Bu husus tablolar ve istatistik veriler hâlinde gözler önüne getirilmiştir. Bundan sonra yapılacak türetmelerde yazdığımız bu sonucu dikkate alınacağı umuyorum.

Kaynaklar

- Aksan, D., (1980), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim-II*, TDK, Ankara.
- Aksan, D., (1978), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, 2 b., Ankara Üniversitesi DTCF yayınları: 217, Erol Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Arat, R.R., *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul, 1979
- Ata, A., *Nehcü'l-Ferâdis III dizin-sözlük*, TDK yay, Ankara, 1998
- Atabay, N., Kutluk, İ., Özel, S., (1983) *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, TDK yay., Ankara.
- Atalay, B., (1941), *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine bir Deneme*, TDK yay., İstanbul
- Atalay B., *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "endeks"*, TDK yay. 3. baskı, Ankara, 1991
- Banguoğlu T., *Türkçenin Grameri*, TDK yay., Ankara, 1998
- Banguoğlu Tahsin, (1956) *Türkçede Tekerrür Fiilleri*, TDAY Bellete, s.111-123
- Bilgegil, K., (1984) *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul.
- Bozgeyik, B., *Dil Dâvâsı, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'la Mülâkat*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Caferoğlu A., *Türk Dili Tarihi I-II*, 3. baskı, İstanbul, 1984.
- Cahit H., *Türkçe sarf ve nahiv*, İstanbul, 1326 (1908)
- Deny, J., (1958), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.
- Demiray, K., (1958), *Temel Dilbilgisi*, İstanbul.
- Dilaçar, A., (1964) *Türk Diline Genel Bir Bakış*, Ankara.
- Dilaçar, A., (1968), *Dil, Diller ve Dilcilik*, Ankara.
- Dilçin, C., (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK yayınları: 503, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Ediskun, H., *Türk Dilbilgisi*, İstanbul, 1985
- Emre, A. C., *Türk Dilbilgisi*, İstanbul, 1945
- Eren H., Zülfikar H., *Anayasa Sözlüğü*, TDK yay: 519, Ankara, 1985.
- Ergin, M., *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1958
- Gabain, Annemarie von, *Türkçede Fiil Birleşmeleri*, TDAY Belleten 1953, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988 s. 16-28
- Gencan, T. N., *Dilbilgisi*, TDK yay.: 334, 2. baskı, İstanbul, 1971.
- Gülsevin, G., *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK yayınları, 1999
- Gülsevin, G., Gülsevin, S., (*Kâmûs-ı Türkî'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları, I. Fiilden isim yapan ekler*, Malatya, 1993
- Hatiboğlu, V., *Türkçenin Ekleri*, 2. Baskı, TDK yay., Ankara 1981
- Hatiboğlu, V., *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, 4. Baskı, DTCF yay., Ankara 1982
- Hatiboğlu, V., *Atatürk ve Dil Devrimi*, TDK yay, Ankara 1981.
- Kahraman, Dr. Tahir, *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Eki Tamlayıcıları*, TDK yayınları, Ankara, 1996
- Koç, N., *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul 1990
- Koç, N., *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1992

- Karahan, L., Ergönerç D., *Hüseyin Cahit, Türkçe Sarf ve Nahiv*, TDK yay: 769, Ankara, 2000.
- Korkmaz, Z., *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1992
- Korkmaz, Z., *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, DTCF yay., Ankara, 1973.
- Kononov, A. N., *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, (TDK çev.), Moskova 1956
- Lülimov, K., *Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller*, TDD, 13(147), 12.63, 150-155
- Öksüz, Y. Z., *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, TDK yay, Ankara, 1995.
- Özkan, N., *Ahmet Cevdet Paşa, Medhal-i Kavâ'id*, TDK yay., Ankara, 2000.
- Özkan, N., *Ahmet Cevdet Paşa – Fuat Paşa, Kavâ'id-i Osmaniyye*, TDK yay., Ankara, 2000.
- Timurtaş, F. K., *Eski Türkiye Türkçesi, 2. Baskı, İstanbul 1981*
- Timurtaş, F. K., *Yeni kelimeler sözlüğü: uydurma olan ve uydurma olmayan*, Umur Yayınları, İstanbul, 1979.
- Toparlı R., Çögenli M. S., Yanık N. H., *El-Kavânînü'l-küllîyye li-zabti'l-lügati't-Türkiyye*, TDK yay., Ankara, 1999.
- Korkmaz, Z., (1994), *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri (Yüksek Öğretim Öğrencileri İçin)*, YKM, Ankara, 364.
- Zülfikar, H., *Yabancılar İçin Türkçe Dersleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1969
- Zülfikar, H., *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay., Ankara 1991
- Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara, 1998
- İmlâ Kılavuzu*, TDK yayınları, Ankara, 2000